

Babylon 19

presents

The Constitution of South Africa in Tshivenda.

www.babylon19.org

Digital Edition

Ndayotewa

YA RIPHABULIKI YA AFRIKA TSHIPEMBE YA, 1996

Yo tangedzwa nga la 8 Shundunthule nga 1996
nahone ya khwiniswa nga la 11 Tshimedzi nga 1996
nga Buthano la Ndayotewa

ISBN 978-0-621-39063-6

NDAYOTWEA YA RIPHABULIKI YA AFRIKA TSHIPEMBE

(Nḡila ya kuvhidzelwe kwa Mulayo, tshifhinga tsho fhelaho “Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, Mulayo wa vhu 108 wa 1996”, u khou imelwa nga khethekanyo . ya vhu 1 (1) ya Milayo ya Ndayotewa, ya 2005 (Mulayo wa Nomboro. Ya vhu 5 wa 2005)

[Zwo tendelwa u swika kha 1a 16 Nyendavhusiku 1996]

[DATUMU YA U PHADALADZA: 18 NYENDAVHUSIKU 1996]

[DATUMU YA U THOMA : 4 LUHUHI 1997]

(nga nḡdani ha musi zwo sumbedzwa nga inwe nḡila- kha hu sedzwe khethekanyo ya vhu. 243[5])
(linwalo 1a English lo sainwaho nga Phresidennde)

Sa zwe zwa khwiniswa nga

Mulayo wa Khwiniso ya u Thoma ya Ndayotewa wa 1997
Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998
Mulayo wa Khwiniso ya Vhuraru ya Ndayotewa wa 1998
Mulayo wa Khwiniso ya Vhuḡa ya Ndayotewa wa 1999
Mulayo wa Khwiniso ya Vhuḡanu ya Ndayotewa wa 1999
Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001
Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001
Mulayo wa Khwiniso ya Vhumalo ya Ndayotewa wa 2002
Mulayo wa Khwiniso ya Vhuḡahe ya Ndayotewa wa 2002
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumithihi ya Ndayotewa wa 2003
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiraru ya Ndayotewa wa 2007
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiḡa ya Ndayotewa wa 2008
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiḡhanu ya Ndayotewa wa 2008
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012

U ya nga Mulevho wa vhu 26 wa 1a 26 Lambamai, 2001, ndaulo ya uno Mulayo yo hweswa Minisḡa wa Vhulamukanyi na Mveledziso ya Ndayotewa.

MULAYO

U ḡivhadza Ndayotewa ntswa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe na u vhetshela mafhungo a kwamanaho nazwo heneffho.

ZWI RE NGOMU

MVULATSWINGA	1
.....	
NDIMA YA 1	3
<i>Mbethshelo dza u thoma</i>	
.....	
NDIMA YA 2	6
<i>Mulayotibe wa Pfanelo</i>	
.....	
NDIMA YA 3	26
<i>Muvhuso wa Tshumisano</i>	
.....	
NDIMA YA 4	28
<i>Phalamennde</i>	
.....	
NDIMA YA 5	58
<i>Phresidennde na Khorotshitumbe ya Lushaka</i>	
.....	
NDIMA YA 6	67
<i>Mavunḡu</i>	
.....	
NDIMA YA 7	95
<i>Muvhuso Wapo</i>	
.....	
NDIMA YA 8	105
<i>Dzikhothe na Ndaulo ya Vhulamukanyi</i>	
.....	
NDIMA YA 9	119
<i>Zwiimiswa zwa Muvhuso zwine zwa Tikedza Demokirasi ya Ndayotewa</i>	
.....	
NDIMA YA 10	128
<i>Ndaulo ya Muvhuso</i>	
.....	
NDIMA YA 11	134
<i>Tshumelo dza Tsireledzo</i>	
.....	
NDIMA YA 12	142
<i>Vharangaphanḡa vha Sialala</i>	
.....	
NDIMA YA 13	143
<i>Gwama</i>	

NDIMA YA 14**156***Mbetshelo dza u Angaredza*

Sheduḽu ya 1	Fuḽaga ya Lushaka	161
Sheduḽu ya 1A	Vhupo ha Mavunḽu	163
Sheduḽu ya 2	Miano na Khwaṽhisedza	166
Sheduḽu ya 3	Maitele a Khetho	170
Sheduḽu ya 4	Maanḽa a fhethu ha mishumo ya Vhusimamilayo ha Lushaka na ha Vunḽu	175
Sheduḽu ya 5	Maanḽa a fhethu ha mishumo ya Vhusimamilo ha Vunḽu Fhedzi	178
Sheduḽu ya 6	Nzudzanyo dza tshanduko	180
Sheduḽu ya 6A	[Sheduḽu ya 6A yo dzheniswa nga - khethekanyo ya vhu 6 ya Mulayo wa Khwinifhadzo ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na u fheliswa nga khethekanyo ya vhu 6 ya Mulayo wa Khwinifhadzo ya Vhufumiḽa ya Ndayotewa wa 2008.]	221
Sheduḽu ya 6B	[Sheduḽu ya 6B, ye tshifhinga tsho fhelaho ya vha I Sheduḽu ya 6A, yo dzheniswa nga khethekanyo ya vhu 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhumalo ya Ndayotewa wa 2002, wo fhiwaho nomboro nga huswa nga khethekanyo ya vhu 6 a Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na u fheliswa nga khethekanyo ya vhu 5 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiṽhanu ya Ndayotewa wa 2008.]	222
Sheduḽu ya 7	Milayo yo fheliswaho	223

INDEKISI**224**

MVULATSWINGA

*Riṇe, vhathu vha Afrika Tshipembe,
Ri dzhiela nṱha u shaea ha vhulamukanyi kha tshifhinga tsho fhelaho;
Ri ṱhonifha havho vhe vha tambulela vhulamukanyi na mbofholowo kha shango ṱashu;
Ri ṱhonifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaṱa na u bveledzisa shango ṱashu; na
U tenda uri Afrika Tshipembe ndi ṱa vhoṱhe vhane vha dzula khaṱo, vho vhoṱhekanywaho vha vha huthihi naho vha sa fani.
Zwenezwo, nga kha vhaimeleli vho khethiwaho zwavhuḽi, ri khou ṱanganedza ino Ndayotewa sa wone Mulayo Muhulusa wa Riphabuḽiki uri u-*

Fhelise khethululo ya tshifhinga tsho fhelaho na u thoma tshitshavha tshine tsho ḽisendeka kha ndeme dza demokirasi, vhulamukanyi ha matshilisano na pfanelo dza vhuthu;

Fhaṱe mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune muvhuso wo ḽisendeka kha lufuno lwa vhathu nahone vhadzulapo vho tsireledzwa nga mulayo nga nḽila l linganaho;

Khwinisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhoṱhe na u vhoṱholola vhukoni ha muthu muṇwe na muṇwe; na

Fhaṱa mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uri ṱi kone u vha fhethu ho teaho sa muvhuso wo ḽiimisaho kha muṱa wa tshaka.

*May God protect our people.
Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.
God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.
Mudzimu tsireledza vhathu vhashu. Hosi katekisa Afrika.*

NDIMA YA 1

MBETSHELO DZA U THOMA

Riphabuliki ya Afrika Tshipembe

1. Riphabuliki ya Afrika Tshipembe ndi shango lithihi, lo qimisa ho
nga lothe, la demokirasi lo thomiwaho nga ndayo dzi tevhelaho—
 - (a) Tshirunzi tsha vhuthu, u swikelelwa ha ndinganelo na u khwinisa pfanelo dza vhuthu na mbofholowo.
 - (b) hu si na tshikhetho nga murafho na mbeu.
 - (c) Vhuhulwane ha ndayotewa na u vhusa ha mulayo.
 - (d) Pfanalo dza u khetha dza vhaaluwa dzi fanaho, mutevhe wa vhakhethi wa lushaka u fanaho, khetho dza misi yothe na sisiteme ya muvhuso wa demokirasi wa madzangano manzhi, u itela vhudifhinduleli, u kona u fhindula na u vha khagala.

Vhuhulwane ha Ndayotewa

2. Ino Ndayotewa ndi mulayo muhulwanesa wa Riphabuliki; mulayo kana vhudifari vhu sa tshimbilelani na ndayotewa a ho ngo tendelwa, nahone khombetshedzo/mbofho I vhwaho nga ndayotewa I fanela u tevhedzwa.

Vhudzulapo

3.
 - (1) Vhudzulapo Afrika Tshipembe vhu a fana.
 - (2) Vhadzulapo vhothe vha—
 - (a) na pfanelo, vhuṭalu na mbuelo dza vhudzulapo dzi linganaho; vha dovha hafhu
 - (b) vha lingana kha mishumo na vhudifhinduleli ha vhudzulapo.
 - (3) Mulayo wa lushaka u fanela u ita mbetshelo ya u kona u wana, u dzhielwa na u vhuwedzedzwa ha vhudzulapo.

Luimbo lwa lushaka

4. Luimbo lwa lushaka lwa Riphabuliki tsheo ya hone I dzhiwa nga Phresidennde nga kha ndivhadzo.

Fuḽaga ya lushaka

5. Fuḽaga ya lushaka ya Riphabuḽiki mivhala yayo ndi mutswu, musuku, mudala, mutshena, mutswuku na lutombo, sa zwe zwa ṭalutshedzwa na u talatadziwa kha sheduḽu ya 1.

Nyambo

6. (1) Nyambo dza tshiofisi dza Riphabuḽiki ndi Sepedi, Sesotho, Setswana, siSwati, Tshivenda, Xitsonga, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa na isiZulu.
- (2) Hu tshi khou dzhielwa nṯha ḡivhazwakale ya u sa shumiseswa ha nyambo dza vhashu vhashu na vhuimo ha nyambo dza fhamo hayani, muvhuso u fanela u dzhia maga o teaho u itela u alusa vhuimo na u khwinisa u shumiswa ha hedzi nyambo.
- (3) (a) Muvhuso wa lushaka na mivhuso ya mavunḡu I nga shumisa luambo luṁwe na luṁwe u itela ndivho dza muvhuso, hu tshi dzhielwa nṯha u shumiswa, khonadzeo, tshinyalelo/mbadelo, nyimele dza dzingu na ndinganelo ya ṯhoḡea na zwi funeswaho nga tshitshavha tshoṯhe nga u angaredza kana kha vunḡu ḽi kwameaho; fhedzi muvhuso na muvhuso wa vunḡu u fanela u shumisa nyambo mbili dza tshiofisi musi dzo ṯukufhalesa.
- (b) Mimasipala I fanela u dzhiela nṯha u shumiswa ha nyambo na zwine zwa funeswa nga vhadzulapo.
- (4) Muvhuso wa lushaka na mivhuso ya mavunḡu, I tshi khou shumisa mulayosikwa na maṁwe maga, I fanela u langula na lavhelesa u shumiswa ha nyambo dza tshiofisi. Hu si na u pfuka mbetshelo dza khethekanyo ṯhukhu ya (2), nyambo dzoṯhe dzi fanela u lingana nahone dzi farwe u lingana.
- (5) Bodonyangaredzi ya Nyambo ya Afrika Tshipembe yo thomiwaho nga mulayosiṁwa wa lushaka I fanela u—
 - (a) alusa, na u ita nyimele ya, bveledzisa na u shumiswa ha—
 - (i) nyambo dzoṯhe;
 - (ii) nyambo dza Khoi, Nama and San; na
 - (iii) luambo lwa zwiga; na

- (b) alusa na u vhona uri hu tthonifiwe—
 - (i) nyambo dzothe dzi shumiswaho nga zwitshavha zwa Afrika Tshipembe, hu tshi katelwa nyambo dza German, Greek, Gujarati, Hindi, Portuguese, Tamil, Telegu and Urdu; na
 - (ii) Arabic, Hebrew, Sanskrit na dziinwe nyambo dzi shumiswaho kha vhurereli ha Afrika Tshipembe.

NDIMA YA 2

MULAYOTIBE WA PFANELO

Pfanelo

7. (1) Uno mulayotibe wa Pfanelo ndi wone thikho ya demokirasi kha Afrika Tshipembe. U tsireledza pfanelo dza vhathu vhothe kha shango lashu na u khwaṭhisa ndeme ya demokirasi ya tshirunzi tsha vhuthu, ndinganelo na mbofholowo.
- (2) Muvhuso u fanela u ṭhonifha, u tsireledza, u alusa na u fusha pfanelo kha Mulayotibe wa Pfanelo.
- (3) Pfanelo kha Mulayotibe wa Pfanelo dzi fanela u tevhedzela mikano yo katelwaho kana yo ambiwaho kha khethekanyo ya 36, kana huṅwe fhethu kha Mulayotibe.

Kushumisele

8. (1) Mulayotibe wa Pfanelo u shuma kha milayo yothe, nahone u vhoṭha vhusimamilayo, vhalanguli, vhulamukanyi na zwiimiswa zwa muvhuso.
- (2) Mbetsshelo dza Mulayotibe wa Pfanelo u vhoṭha muthu zwawe kana muthu wa zwa mulayo arali, nahone nga ṅḁila ine, yo tea, I tshi dzhiela ṅṭha vhuvha ha pfanelo na vhuvha ha mushumo muṅwe na muṅwe u randelwaho nga pfanelo.
- (3) Musi hu tshi shumiswa mbetsshelo ya Mulayotibe wa Pfanelo kha muthu zwawe kana muthu wa zwa mulayo zwi tshi ya nga mbetsshelo ṭhukhu ya (2), khothe—
- (a) u itela u shumisa pfanelo I re kha Mulayotibe, I fanela u shumisa kana arali zwi tshi ṭodea I bveledzise, mulayo wa mvelo nga ṅḁila ine mulayosinwa a u nga ḁo tendela u shuma ha pfanelo yeneyo; na
- (b) u bveledza ndangulo ya mulayo wa mvelo u itela u ita mukano wa pfanelo, tenda mukano uyo u tshi anana na khethekanyo ya 36(1).

- (4) Muthu wa mulayo o tewa nga pfanelo dzi re kha Mulayotibe wa Pfanelo nga ndila ine zwa ɬoɖwa nga vhuvha ha pfanelo na vhuvha ha muthu wa mulayo.

Ndinganyiso

9. (1) Vhathu vhoṭhe vha a lingana phanḁa ha mulayo nahone vha na pfanelo dzi linganaho dza u tsireledzwa na mbuelo dza mulayo.
- (2) U lingana zwi katela u ḁiphiṇa nga pfanelo na mbofholowo lwo ḁalaho nahone nga ndila I inganaho. U alusa na u swikelela ndinganyiso, mulayosiṇwa na maṇwe maga o itelwaho u tsireledza na u khwinisa vhathu, kana zwigwada zwa vhathu, zwo khakhelwaho nga tshiṭalula a nga kha ḁi dzhiwa.
- (3) Muvhuso a u nga iti tshiṭalula tsho livhaho na tshi songo livhaho u tshi ṭalula muthu muṇwe na muṇwe nga tshiitisi tshithihi kana zwiitisi zwinzhi, hu tshi katelwa murafho, mbeu, vhuṭalulambeu, vhuimana, tshiimo tsha mbingano, vhubvo ha lushaka kana matshilisano, muvhala, lushaka lwa vhudzekani, vhukale, vuhole, vhurereli, luvalo, lutendo, mvelele, luambo na mabebo.
- (4) A hu na muthu ane a ḁo ṭalula muthu na muthihi nga ndila yo livhaho kana I songo livhaho nga tshiitisi tshithihi kana zwiitisi zwinzhi zwi tshi ya nga khethekanyo ṭhukhu ya (3). Mulayosiṇwa wa lushaka u fanela u itwa/thomiwa u itela u thivhela kana u iledza tshiṭalula tshi songo tea.
- (5) Tshiṭalula nga tshiitisi tshithihi kana zwiitisi zwinzhi zwo tevhekanywaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (3) a tshongo tea nga nḁa ha musi zwo vhonala uri tshiṭalula tsho tea.

Tshirunzi tsha vhuthu

10. Muṇwe na muṇwe u na tshirunzi na pfanelo ya uri tshirunzi tshawe tshi ṭhonifiwe na u tsireledzwa.

Vhutshilo

11. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya vhutshilo.

Mbofholowo na tsireledzo ya muthu

12. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya mbofholowo na tsireledzo ya muthu, hu tshi khoulwa katelwa pfanelo—
- (a) ya u sa hanelwa u vhofoholowa nga ndila I sa pfali kana hu si na tshiitisi tshi pfalaho;
 - (b) ya u sa valelwa hu si na tsengo;
 - (c) ya u vhofoholowa kha tshaka dzothe dza khakhathi dzi bvaho kha tshitshavha kana zwiñwe zwiko;
 - (d) ya u sa tambudza nga ndila ifhio na ifhio; na
 - (e) ya u sa farwa kana u kaidza lwa tshitshu, lu si lwa vthuthu kana lu nyadzisaho.
- (2) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya thompho ya muvhili na muhumbulo, hu tshi katelwa pfanelo—
- (a) ya u dzhia tsheo dzi kwamaho mbebo;
 - (b) ya tsireledzo na u langa muvhili wawe; na
 - (c) ya u sa shumiswa kha ngudo dza zwa mishonga kana zwa sainthifiki a songo fha thendelo.

Vhupuli na u shumiswa nga u kombetshedza

13. A hu na muthu o teaho u itwa zwa vhupuli, na u kombetshedza u shuma.

Zwi kwamaho muthu ene muñe

14. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u vha na zwi kwamaho ene muñe, zwi katelaho pfanelo ya u sa—
- (a) setshiwa kana u sa setshelwa haya hawe;
 - (b) setsheliwa haya hawe;
 - (c) dzhielwa zwithu zwawe; kana
 - (d) khakhiswa kha zwi kwamaho zwa vhudavhidzani hawe ene muñe.

Mbofholowo ya vhurereli, lutendo na kuhumbulele

15. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya mbofholowo kha zwa luvalo, vhurereli, muhumbulo, lutendo na kuhumbulele.
- (2) Zwa vhurereli zwi nga farelwa kha zwiimiswa zwa muvhuso kana zwiimiswa zwi tikedzwaho nga muvhuso, tenda—
 - (a) zwenezwo zwa vhurereli zwa tevhedza ndaulo dzo itwaho nga maangalanga a muvhuso;
 - (b) zwenezwo zwa vhurereli zwa itwa nga ndila I linganaho; nahone
 - (c) muthu a zwi dzhenela o tou vhofoholowa kana o tou zwi funa.
- (3) (a) Ino khethekanyo a I thivheli mulayosinwa u dzhiela nṱha—
 - (i) mbingano dzo itwaho nga fhasi ha sialala, kana vhurereli, mulayo wa muthu ene muṅe kana wa muṱa; kana
 - (ii) sisiteme dza mulayo wa muthu ene muṅe kana mulayo wa muṱa nga fhasi ha sialala, kana u tevhedzwa nga vthathu vha tevhedzaho zwa vhurereli honoho.
- (b) U dzhiela nṱha zwi tshi ya nga phara ya (a) zwi fanela u anana na ino khethekanyo na dziñwe mbetshelo dza Ndayotewa.

Mbofholowo ya u amba na u ita zwithu wo vhofoholowa

16. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u vhofoholowela u amba na u ita zwithu o vhofoholowa, hu tshi katelwa—
 - (a) mbofholowo ya zwa dzigurannḁa na zwiñwe zwirathisi;
 - (b) mbofholowo ya u ṱanganedza kana u fha mafhungo kana muhumbulo;
 - (c) mbofholowo ya zwa vhutsila; na
 - (d) zwa akademi na mbofholowo ya u ita ṱodisiso ya sainthifiki.
- (2) Pfanelo I re kha khethekanyo ṱhukhu ya (1) a I kwami—
 - (a) mazwifhi a tshi itelwa zwa nndwa;
 - (b) zwa u ita khakhathi; kana
 - (c) vengo lo ḁisendekaho kha murafho, lushaka, mbeu kana vhurereli, na zwine zwa huvhadza.

U kuvhangana, u gwalaba na u Nkcedza phethishini

17. Muñwe na muñwe u na pfanelo, ya uri nga mulalo nahone a songo dítama zwiṭhavhane, a ite khuvhangano, a ite misumbedzo, a gwalabe na u netshedza phethishini.

Mbofholowo ya vhuḍibadekanyi

18. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya vhuḍibadekanyi.

Pfanelo dza zwa Politiki

19. (1) Muñwe na muñwe o vhoḥholowa kha u nanga zwa politiki, hu tshi katelwa pfanelo—
- (a) ya u vhumba dzangano la politiki;
 - (b) ya u dzhenela kha mishumo ya , kana u kunga miraḍo, hu tshi itelwa dzangano la zwa politiki; na
 - (c) u ita fulo la zwa dzangano la politiki.
- (2) Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo ya kha zwa khetho dza nga misi dzo vhoḥholowaho, dzi pfadzaho dza tshiimiswa tshiñwe na tshiñwe tsha vhusimamilayo tsho thomiwaho zwi tshi ya nga Ndayotewa.
- (3) Mudzulapo muñwe na muñwe o aluwaho u na pfanelo—
- (a) ya u khetha kha khetho dza tshiimiswa tshiñwe na tshiñwe tsha vhusimamilayo tsho thomiwaho zwi tshi ya nga Ndayotewa, na u ita zwenezwo tshidzumbeni; na
 - (b) u dzhenela khetho dza ofisi ya muvhuso nahone , arali o khethiwa, u ḍo dzhena kha vhuimo ha yeneyo ofisi.

Vhudzulapo

20. A hu na mudzulapo ane a ḍo hanelwa u vha na vhudzulapo.

Mbofholowo ya u tshimbila na vhudzulo

21. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya mbofholowo ya u tshimbila.
- (2) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u bvela nṅa ha Riphabuliki.

- (3) Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo dza u dzhena, a dzula huñwe na huñwe kha Riphabuĵiki.
- (4) Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo dza u vha na ĵiñwalo ĵa u tshimbila.

Mbofholowo ya zwa makwevho, mushumo na phrofesheni

22. Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo ya u ġinangela zwa makwevho, mushumo na phrofesheni o vhofoholowa. U ita zwa makwevho, mushumo kana phrofesheni zwi nga langulwa nga mulayo.

Vhushaka kha zwa mishumo

23. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u farwa zwavhuġi mushumoni.
- (2) Mushumi muñwe na muñwe u na pfanelo—
 - (a) ya u vhumba kana u vha muraġo wa dzangano ĵa vhashumi;
 - (b) ya u dzhenela mishumo na mbekanyamushumo zwa dzangano ĵa vhashumi; na
 - (c) ya u gwalaba.
- (3) Mutholi muñwe na muñwe u na pfanelo—
 - (a) ya u vhumba na u dzhenela dzangano ĵa vhatholi na
 - (b) ya u dzhenela kha mishumo na dzimbekanyamushumo zwa dzangano ĵa mutholi.
- (4) Dzangano ĵiñwe na ĵiñwe ĵa vhashumi na dzangano ĵiñwe na ĵiñwe ĵa vhatholi ĵi na pfanelo—
 - (a) ya u ta kulangulele, mbekanyamushumo na mishumo;
 - (b) ya u dzudzanya; na
 - (c) ya u vhumba na u dzhenela dzangano.
- (5) Dzangano ĵiñwe na ĵiñwe ĵa vhashumi, dzangano ĵa vhatholi na mutholi vha na pfanelo dza u dzhenela kha thendelanoguġe. Mulayosiñwa wa lushaka u nga itiwa u itela u langula thendelanoguġe. Nga nġila ine uyo mulayosiñwa wa ġo ita mukano kha pfanelo ya ino ndima, mukano u fanelo u tevhedza khethekanyo ya 36(1).

- (6) Mulayosiṅwa wa lushaka u nga dzhiela nṯha nzudzanyo dza tsireledzo dza dzangano dzi re kha thendelanogutṯe. Nga nḡila ine mulayosiṅwa wa ita mukano kha pfanelo ya ino Ndima, mukano u fanela u anana na khethekanyo ya 36 (1).

Vhupo

24. Muthu muṅwe na muṅwe u na pfanelo—

- (a) ya u vha kha vhupo vhune ha sa vhaise mutakalo wawe; na
- (b) ya u vha kha vhupo ho tsireledzeaho, u itela mirafho ya zwino na I ḡaho, nga kha milayosiṅwa na maga a pfadzaho ane—
 - (i) a thivhela tshikafhadzo na u tshinya mupo wa maṯakani;
 - (ii) a alusa zwa vhutsireledzamupo; na
 - (iii) u tsireledza mvelaphanda ya zwa maṯaka na zwiko zwa mupo hu tshi khou aluswa mvelaphanda ya zwa ikononi na matshilisano zwi pfalaho.

Ndaka

25. (1) A hu na muthu a ne a ḡo thivhelwa u vha na ndaka nga nḡa ha musi zwi tshi ya nga mulayo une wa angaredza, nahone a hu na mulayo une wa ḡo tendela u thivhelwa u vha na ndaka nga nḡila I sa pfali.
- (2) Ndaka I nga dzhiwa fhedzi zwi tshi ya nga mulayo une wa shumiswa lwa u angaredza—
- (a) hu tshi itelwa ndivho dza tshitshavha kana dzangalelo ḡa tshitsshavha nahone
 - (b) hu tshi ḡo vha na ndiliso, mutengo wa hone na tshifhinga na nḡila ya kubadelelwe zwi ḡo tou tendelanwa na vha kwameaho kana zwo tshewa kana u tendelwa nga khothe.
- (3) Tshelede ya ndiliso na tshifhinga na nḡila ya u badela zwi fanela u vha zwi tshi pfala nahone hu si vhe na tshiṯalula, hu vhone ndingano vhukati ha dzangalelo ḡa tshitshavha na dzangalelo ḡa vha kwameaho, ho dzhielwa nṯha nyimele dzoṯhe dzo teaho, hu tshi katelwa—

- (a) zwine ndaka ya khou shumiselwa zwone;
 - (b) ðivhazwakale ya kuwanele na kushumisele kwa ndaka;
 - (c) ndeme ya maraga wa ndaka;
 - (d) tshikalo tsha vhubindudzi ha muvhuso na thikhedzelo kha u wana na khwiniso ya mbuelo kha yeneyo ndaka; na
 - (e) ndivho dza u dzhia ndaka yeneyo .
- (4) U itela ndivho dza ino khethekanyo—
- (a) dzangalelo la tshitshavha hu katelwa vhuðimisieli ha lushaka kha mbuedzedzo ya shango, na mbuedzedzo dzi ðisa u swikelela hu linganaho kha zwiko zwa mupo zwa Afrika Tshipembe; nahone
 - (b) ndaka a si mavu fhedzi.
- (5) Muvhuso u fanela u dzhia maga a mulayosinwa na mañwe maga a pfalaho, kha zwiko zwine zwa vha hone, u itela hu vhe na nyimele dzi konisaho vhadzulapo u swikelela mavu nga ndila I linganaho.
- (6) Muthu kana tshitshavha tshine vhuñe hatsho ha mavu a ho ngo tsireledzwa lwa mulayo zwo itiswa nga milayo ya tshifhinga tsho fhelaho ya tshiñalula kana zwiito o fanelwa, nga ndila yo vhetshelwaho nga Mulayo wa Phalamennde, nga u wana vhuñe vhu re mulayoni kana thandululo I linganaho.
- (7) Muthu kana tshitshavha tsho dzhielwaho ndaka nga murahu ha la 19 Fulwi 1913 zwo itiswa nga milayo ya tshifhinga tsho fhelaho ya tshiñalula nga muvhala kana zwiito o fanelwa, nga ndila yo vhetshelwaho nga Mulayo wa phalamennde, nga u ñetshedzwa murahu ndaka yawe kana thandululo I linganaho.
- (8) A hu na mbetshelo kha ino khethekanyo ine ya nga thivhela muvhuso kha u dzhia maga a mulayo kana mañwe maga zwi tshi itelwa u wana mavu, mañi na zwiñwe zwi yelanaho na mbuedzedzo, u itela u tandulula masiandaitwa a tshifhinga tsho fhelaho a tshiñalula, tenda u pambuka kha mbetshelo dza ino khethekanyo dza vha dzi tshi ya nga mbetshelo ya khethekanyo ya 36(1).
- (9) Phalamennde I fanela u ita mulayosinwa wo ambiwaho kha khethekanyo ðhukhu ya (6).

Vhudzulo

26. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u swikelela.
 (2) Muvhuso u fanela u dzhia maga a mulayo na mañwe maga, kha zwiko zwawo zwi re hone, u itela u tevhedza pfanelo ino.
 (3) A hu na ane a nga pandelwa e hayani hawe, kana u kwashelwa haya hawe, hu si na ndaela ya khothe yo itwaho nga murahu ha musi ho sedzwa nyimele dzothe. A hu na mulayo une wa do tendela u pandelwa hu sa pfali.

Ndondolamutakalo, zwiliwa, mađi na tsireledzo ya vhathu

27. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u swikelela—
 (a) tshumelo dza ndondolamutakalo, hu tshi katelwa ndondolamutakalo ya mbebo;
 (b) mađi na zwiliwa zwo linganaho; na
 (c) tsireledzo ya vhathu, hu tshi katelwa, arali vha sa koni u dilonbola na vhaundiwa vhavho, thuso yo teaho ya u tshila.
 (2) Muvhuso u fanela u dzhia maga a mulayo na mañwe maga, kha zwiko zwawo zwine wa vha nazwo, u itela u swikelela pfanelo hedzi dzothe.
 (3) A hu na ane a do hanelwa dzilafho la zwa mushonga la shishi.

Vhana

28. (1) Nwana muñwe na muñwe u na pfanelo—
 (a) ya dzina na u vha murađo wa lushaka a tshi tou bebwa;
 (b) ya ndondolo mutani kana ndondolo ya mubebi wawe, kana inwe ndondolo yo teaho arali o bviswa kha muta we a bebwa khawo;
 (c) ya zwiliwa zwa pfushi, vhudzulo, ndondolo ya mutakalo ya ndeme na tshumelo dza vhathu;
 (d) ya u tsireledzwa kha u sa farwa zwavhuđi, u litshedzelwa, u tambudzwa kana u nyadziswa;
 (e) ya u tsireledzwa kha u shuma mishumo ya u vha tambudza;
 (f) ya uri vha sa todee kana vha sa tendelwe u shuma mushumo kana u netshedza tshumelo—

- (i) dzi songo teaho muthu wa vhukale ha űwana onoyo; kana
- (ii) dzine dza vhea vhutshilo, pfunzo, muvhili kana muhumbulo wa mutakalo kana muyani, fulufhelo kana mvelaphanda ya vhutshilo mulingoni;
- (g) ya u sa fariwa nga ndani ha musu u mu fara hu lone lila ja u fhedza, hune, nga ntha ha pfanelo dzine vhana vha diphina ngadzo nga fhasi ha khethekanyo dza 12 na 35, űwana a nga farwa fhedzi lwa tshifhinga tsho pfufhifhalesaho, nahone u na pfanelo ya—
 - (i) u dzudzwa thungo ha vathu vho farwaho vha ntha ha minwaha ya 18; na
 - (ii) u farwa nga ndila, nahone kha nyimele, ine ya dziela ntha vhukale ha űwana;
- (h) ya u vha na ramilayo o tholwaho nga muvhuso, hu tshi khou badela wone muvhuso, kha kutshimbilele kwa khothe dzi kwamaho űwana, u itela arali hu tshi nga vha na vhulamukanyi vhu si havhudi; na
- (i) ya u sa shumiswa kha khudano dza muthu o ditamaho, nahone ya u tsireledzwa musu hu na khudano ya vathu vho ditamaho.
- (2) űwana madzangalelo awe ndi one a ndemesa kha mafhungo manwe na manwe a kwamaho űwana.
- (3) Kha khethekanyo ino “űwana” zwi amba muthu a re na minwaha ya fhasi ha 18.

Pfunzo

29. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo—
- (a) ya pfunzo ya ndeme, hu tshi katelwa pfunzo ya ndeme ya vhaaluwa; na
 - (b) ya u isa pfunzo phanda, ine muvhuso, nga kha maga a pfadzaho, u fanela u ita uri I vhe hone nahone I swikelelee.
- (2) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u wana pfunzo nga luambo lwa tshiofisi kana nyambo dzine muthu ene muñe a tou dindangela kha zwiimiswa zwa pfuzo zwa muvhuso hune

yeneyo pfunzo ya nga konadzea zwi pfalaho. U itela u vhona uri hu na u swikelelea nahone mulayo u khou shumiswa ino pfanelo, muvhuso u fanela u dzhiela nṱha nḽila dzoṱhe dzi pfalaho dza zwa pfunzo, hu tshi katelwa zwiimiswa zwa luambo luthihi, hu tshi dzhielwa nṱha—

- (a) ndinganyiso;
 - (b) u konadzea; na
 - (c) ṱhoḽea ya u tandulula mvelelo dza milayo na maitele a tshiṱalula tsha muvhala kha tshifhinga tsho fhelaho.
- (3) Muṱwe na muṱwe u na pfanelo ya u thoma zwiimiswa zwa pfunzo a tshi khou shumisa tshelede yawe kha u zwi londola, zwine zwiimiswa zwenezwo—
- (a) zwa sa ṱalule muthu zwo sedza murafho;
 - (b) zwo ḽiṱwalisa kha muvhuso; nahone
 - (c) zwi fare maimo ane a sa vhe fhasi ha zwiimo zwa zwiimiswa zwa pfunzo zwa muvhuso.
- (4) Khethekanyo ṱhukhu ya (3) a I thivheli muvhuso kha u lambedza zwiimiswa zwa pfunzo zwo ḽiimisaho.

Luambo na mvelele

30. Muṱwe na muṱwe u na pfanelo ya u shumisa na u dzhenela Vhutshilo ha mvelele ine ene muṱe a tou nanga, fhedzi a hu tendelwi muthu u tevhedza pfanelo hedzi nga nḽila I sa ananiho na mbetshelo ya Mulayotibe wa Pfanelo.

Zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na luambo

31. (1) Vhathu vhane vha wela kha zwitshivha zwa mvelele, vhurereli kana kana luambo vha nga si thivhelwe u shumisa ino pfanelo, hu ḽi nga na vhaṱwe-vho vhane vha vha mirado ya tshitshavha—
- (a) kha u ḽiṱhiṱa nga mvelele yavho, u ita zwa vhurereli havho na u shumisa luambo lwavho; na
 - (b) u vhumba, u dzhenela na u khwaṱhisa zwa mvelele, vhurereli na zwa luambo na zwiṱwe zwiimiswa kha tshitshavha.

- (2) Pfanelo dzi re kha khethekanyo ̣hukhu ya (1) a dzi faneli u tevhedzwa nga ndila I sa ananiho na mbetshelo ya Mulayotibe wa Pfanelo.

U swikelela mafhungo

32. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u kona u swikelela—
 (a) mafhungo mañwe na mañwe a muvhuso; na
 (b) mafhungo mañwe na mañwe a re na muñwe muthu ane a ̣oḡea kha u tevhedza na u tsiredza pfanelo dziñwe na dziñwe.
- (2) Mulayosinwa wa Lushaka u fanela u itiwa u itela uri pfanelo ino I kone u shuma zwavhuḡi, nahone I vhe na mbetshelo ya maga a pfalaho a u fhelisa muhwalo wa ndaulo na masheleni.

Maitele a ndaulo kwayo

33. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u dzhia ̣iga ̣i re mulayoni kha zwa ndaulo, nga ndila I pfalaho nahone o tevhedza kuitele ku pfalaho.
- (2) Muñwe na muñwe ane pfanelo dzawe dzo pfukiwa nga ndaulo u na pfanelo ya uri a fhiwe mbuno dzo itisaho nahone dzo tou ñwaliwa.
- (3) Mulayo wa Lushaka u fanela u itwa uri pfanelo dzino dzi shume zwavhuḡi, nahone u fanela u—
 (a) vhea ̣a uri kuitele kwa ndaulo ku ̣olwe nga khothe kana, hune zwa vha zwo tea, zwi ̣olwe nga komiti I sa dzhiho sia kana muthu o ̣iimisaho;
 (b) vhea mushumo kha muvhuso uri u ite uri pfanelo dzi re kha khethekanyo ̣hukhu dza (1) na (2) dzi shume zwavhuḡi; nahone
 (c) u tuḡwedze ndaulo yavhuḡi.

U swikelela khothe

34. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya uri a hanedze nahone zwi tshi ḡo kona u tou tandululwa hutshi khou shumiswa mulayo tsho ya

dzhiwa nga ndila I sa dzhiho sia kotho kana, arali zwo tea, zwa itwa nga komiti I sa dzhiho sia kana inwe foramu kana muthu o tou diimisaho nga ethe.

Vhathu vho fariwaho, vho valelwaho na vhane vha khou pomokwa

35. (1) Muñwe na muñwe o farwaho a tshi khou humbulelwa u vha o ita vhukhaki u na pfanelo—
 - (a) ya u fhumula;
 - (b) ya u vhudzwa nga u tjavhanya —
 - (i) nga ha pfanelo ya u difhumulela; na
 - (ii) nga ha masiandaitwa a u sa fhumula;
 - (c) ya u sa kombetshedzwa u dibula kana u tenda hune ha do shumiswa sa vhuṭanzi ha u vhona mulandu muthu onoyo;
 - (d) ya u iswa kotho nga u tjavhanya nga ndila I konadzeaho nahone I pfalaho, fhedzi hu si nga murahu ha—
 - (i) iri dza 48 musi o farwa; kana
 - (ii) mafhelo a duvha la u thoma la kotho nga murahu ha iri dza 48, arali iri dza 48 dzi tshi fhela nga nda ha kotho kana nga duvha line a si la kotho yo dowealeho;
 - (e) ya uri kha duvha la u ya kotho la u thoma nga murahu ha musi o farwa, a hweswe mulandu kana a vhudzwe mbuno malugana na u bvela phanda na u valelwa, kana u vulwa; na
 - (f) ya u vulwa arali dzangalelo la vhulamukanyi li tshi mu tendala, zwi tshi do bva na kha nyimele dzi pfalaho.
- (2) Muñwe na muñwe o farwaho, hu tshi katelwa mufariwa o gwevhiwaho, u na pfanelo—
 - (a) ya u vhudzwa nga u tjavhanya uri ndi ngani o fariwa;
 - (b) ya u nanga, na u vonana na, ramulayo, na uri a vhudziwe nga ha pfanelo ino nga u tjavhanya;
 - (c) ya u vha na ramulayo o tholwaho nga muvhuso hu tshi khou shuma tshelede ya wone muvhuso, u itela u vhona arali hu tshi nga vha na u sa tshimbila zwavhuḍi ha zwa vhulamukanyi, nahone a vhudzwe nga u tjavhanya;
 - (d) u hanedza lu re mulayoni malugana na u farwa hawe nahone zwi tshi khou iwa kotho, arali u farwa hu siho mulayoni, a vhofohololwe;

- (e) kha nyimele dza u valemwa dzine dza anana na tshirunzi tsha muthu, hu tshi katelwa u shumisa na mbetshelo, hu tshi khou badela muvhuso, vhudzulo vhu fushaho, zwiliwa, matheriala a u vhalu na dzilafho la mushonga; na
- (f) ya vhudavhidzani, na u dalelwa nga—
 - (i) mufarisi wawe;
 - (ii) shaka;
 - (iii) mueletshedzi wa zwa vhurerele we a tou nanga; na
 - (iv) dokotela we a tou nanga.
- (3) Muhwelelwa muñwe na muñwe u na pfanelo ya tsengo kwayo, ine ya katela pfanelo ya—
 - (a) u vhudzwa mulandu nga vhudalo uri a kone u fhindula;
 - (b) u wana tshifhinga tsho linganaho na u wana tshomedzo dzo linganaho uri a kone u diimelela;
 - (c) ya tsengo kha khothe yo dowealeho;
 - (d) ya uri tsengo I thome nahone I fhele I songo lengiswa nga ndila I sa pfali;
 - (e) ya u vha hone tsengoni;
 - (f) ya u nanga, na u imeleliwa nga, ramulayo, nahone a vhudziwe nga ha ino pfanelo nga u tsvhanya;
 - (g) ya u vha na ramulayo o tholwaho nga muvhuso nahone hu tshi khou badela muvhuso, u itela arali hu nga vha na u sa tshimbila zwavhuqi ha vhulamukanyi, nahone a vhudziwe nga ha ino pfanelo nga u tsvhanya;
 - (h) ya u dzhiwa a si na mulandu, ya u difhumulela, na ya u sa nea vhuṭanzi tsengoni;
 - (i) ya u tṭanziela na u hanedza vhuṭanzi;
 - (j) ya u sa kombetshedzwa u fha vhuṭanzi ha u diwanisa mulandu;
 - (k) ya u sengiswa nga luambo lune ene muhwelelwa a lu pfesesa kana, arali izwo zwi sa konadzei, a tou dologelwa kha luambo lonolo lune a lu kona;
 - (l) ya u sa vlonwa mulandu wa zwiito kana u khakha nga fhasi ha mulayo kana mulayo wa lushaka kana dzitshaka kha vhukhaki ho iteaho mulayo u saathu u vha hone;
 - (m) ya u sa sengiselwa nyito kana vhukhaki he a vhuya a badekwanywa naho kana he a vhuya a wanwa mulandu khaho;

- (n) ya u wana tshigwevho tshi sa vhaيسيho arali tshigwevho tsho randelwaho tsha mulandu wawe tsho shandukiswa vhukati ha tshifhinga tsha musi a tshi khakha na tshifhinga tsha musi a tshi gwevhiwa; na
- (o) u wana aphili, kana u sedzuluswa nga, khothe khulwane.
- (4) Musi ino khethekanyo I tshi toda uri muthu a fhiwe mafhungo, mafhungo eneo a fanela u vha e kha luambo lune a lu pfesesa.
- (5) Vhutanzani ho wanwaho nga ndila ine ya pfukekanya pfanelo inwe na inwe ya Mulayotibe wa Pfanalo vhu tea u sa shumiswa arali vhu tshi do ita uri hu si vhe na tsengo kwayo kana arali vhu tshi do ita uri vhumukanyi vhu sa tshimbile zwavhudi.

Mikano ya pfanelo

36. (1) Pfanalo kha Mulayotibe wa Pfanalo dzi kanukanywa zwi tshi ya nga mulayo u shumiswaho lwa u angaredza nga ndila ine u kanulwa honoho ha vha hu pfadzaho nahone hu tshi tangedzea zwi khagala na kha tshitshavha tsha demokirasi yo disendekaho kha tshirunzi tsha muthu, ndinganelo na mbofholowo, hu tshi dzhielwa ntha zwithu zwinzhi zwo teaho, hu tshi katelwa—
- (a) lushaka lwa pfanelo;
 - (b) ndeme ya ndivho ya mukano;
 - (c) lushaka na vhuhulwane ha mukano;
 - (d) vhushaka vhukati ha mukano na ndivho; na
 - (e) ndila dzi sa thivhelesiho u swikelela ndivho.
- (2) Nga nda ha musi hu na mbetshelo kha khethekanyo thukhu ya (1) kana kha mbetshelo inwe na inwe ya Ndayotewa, a hu na mulayo une wa kanula pfanelo inwe na inwe I re kha Mulayotibe wa Pfanalo.

Tshiimo tsha shishi

37. (1) Tshiimo tsha shishi tshi divhadzwa fhedzi zwi tshi ya nga Mulayo wa Phalamennde, nahone fhedzi, musi—
- (a) Vhutshilo ha lushaka vhu kha u shushedzwa nga nndwa, u govhelwa, u dzhiwa ha muvhuso nga linwe shango,

- mufhirifhiri, zwiwo zwa mupo kana zwiñwe zwiimo zwa shishi kha tshitshavha; na
- (b) u ñivhadzwa hohu hu na ndeme u itela u vhuedzedza mulalo na vhudziki.
- (2) U ñivhadzwa ha tshiimo tsha shishi, na mulayo muñwe na muñwe une wa nga itwa kana nyito ine ya nga dzhiwa zwi tshi itiswa nga honoho u ñivhadzwa, hu thoma u shuma fhedzi—
- (a) tshifhinga tshi ñaho; na
- (b) lwa mañvha a sa fhiri 21 u bva ñuvha ña u ñivhadzwa, nga nñani ha musi Buthano ña Lushaka ño ri hu bvelwe phanña. Buthano ña lushaka ñi nga engedza tshiimo tsha shishi lwa minwedzi I sa fhiriho miraru. U engedza ha u thoma ha tshiimo tsha shishi hu fanela u vha nga tsheo yo dzhiwaho nga vouthu nñzhi dza u tikedza dza miraño ya Buthano. U engedza tshiimo tsha shishi huñwe na huñwe hu fanela u itwa nga tsheo yo dzhiwaho ine ya vha na vouthu dza 60 dza miraño ya Buthano. Tsheo zwi tshi ya nga ino phara I dzhiwa fhedzi hu tshi tevhelwa nyambedzano ya Buthano.
- (3) Khothe inñwe I re na vhukoni I nga dzhia tsheo malugana na u tea ha—
- (a) u ñivhadzwa ha tshiimo tsha shishi;
- (b) u engedza ha tshiimo tsha shishi; kana
- (c) mulayo muñwe na muñwe wo phasiswaho, kana ñiga ño dzhiwaho, zwi tshi itiswa nga u ñivhadzwa ha tshiimo tsha shishi.
- (4) Mulayo muñwe na muñwe wo phasiswaho zwi tshi itiswa nga u ñivhadzwa ha tshiimo tsha shishi u nga bviswa kha Mulayotibe wa Pfanelo fhedzi nga nñila ine—
- (a) u bviswa hu ñodea fhedzi nga tshiimo tsha shishi; na
- (b) mulayo—
- (i) u tshi tevhedza vhuñfhinduleli ha Riphabuliki nga fhasi ha mulayo wa dzitshaka u shumaho kha zwiimo zwa shishi;
- (ii) u tshi tevhedza khethekanyo ñhukhu ya (5); na
- (iii) u anñadzwa kha Gazete ya Muvhuso nga u ñavhanya arali zwi tshi konadzea nga murahu ha musi u tshi itwa.

- (5) A hu na Mulayo wa Phalamennde une wa tendela u qivhadzwa ha tshiimo tsha shishi, nahone a hu na mulayosikwa wo itwaho kana iinwe jiga lo dzhiwaho zwi tshi itiswa nga u vhewa, iine ja tendela—
- (a) u tsiredza muvhuso, kana muthu muinwe na muinwe, malugana na nyito iinwe na iinwe I re nnda ha mulayo;
 - (b) u bviswa hufhio na hufhio kha ino khethekanyo; kana
 - (c) u bviswa hufhio na hufhio kha khethekanyo yo bulwaho kha khojumu ya 1 ya Thebulu ya Pfanelo dzi sa Bvisiwi, nga ndila yo sumbedzwaho nga thungo ha khethekanyo kha khojumu ya 3 ya Thebulu.

Thebulu ya Pfanelo dzi sa Bviseiho

1 Nomboro ya khethekanyo	2 Thoho ya khethekanyo	3 Uri pfanelo yo tsiredzwa u swika ngafhi
9	Ndinganyiso	Malugana na tshitalula tshi songo daho tshi itiswaho nga murafho, muvhala, lushaka kana vhubvo ha vhathu, mbeu, vhurereli kana luambo.
10	Tshirunzi tsha muthu	Tshothhe
11	Vhutshilo	Tshothhe
12	Mbofholowo na tsiredzo ya muthu	Malugana na khethekanyo thukhu dza (1)(d) na (e) na (2)(c).
13	Vhupuli, u shuma nga u kombetshedzwa na	Malugana na vhupuli na vhushumeli

1 Nomboro ya khethekanyo	2 Thoho ya khethekanyo	3 Uri pfanelo yo tsireledzwa u swika ngafhi
28	Vhana	Malugana na: <ul style="list-style-type: none"> – Khethekanyo thukhu ya (1)(d) na (e); – Pfanalo dzi re kha phara thukhu dza (i) na (ii) dza khethekanyo thukhu ya (1)(g); na – Khethekanyo thukhu ya 1(i) malugana na vhana vha minwaha ya 15 na vhatuku
35	Vhatho vho farwaho, vho valelwaho na vho hwelelwaho	Malugana na: <ul style="list-style-type: none"> – Khethekanyo thukhu ya (1)(a), (b) na (c) na (2)(d); – Pfanalo dza dzi re kha pharagirafu dza (a) u swika kha (o) dza khethekanyo thukhu ya (3), hu sa katelwi pharagirafu ya (d) – Khethekanyo thukhu ya (4); na – Khethekanyo thukhu ya (5) malugana na u sia nnda vhuṭanzi arali vhuṭanzi u tangedza uvho vhuṭanzi zwi tshi ḑo khakhisa u tshimbila zwavhuḑi ha tsengo.

- (6) Musi muthu o fariwa ha sa vhe na tsengo zwo itiswa nga u bviswa ha pfanelo zwi itiswaho nga u vhewa ha tshiimo tsha shishi, maitele a tevhelaho a fanela u tevhedzwa—
- Mualuwa ane a vha muraḑo wa muṭa kana khonani ya mufariwa u fanela u kwamiwa nga u tṭavhanya, nahone a vhudziwe uri mukene o fariwa.
 - Nḑivhadzo I fanela u anḑadzwa kha Gazete ya Muvhuso wa Lushaka hu saathu u fhela maḑuvha maṭanu muthu uyo o farwa, hu bulwe dzina ḽa mufariwa na fhethu he a valelwa hone, hu bulwe ḽiga ḽa shishi zwi tshi ya nga zwe muthu uyo a farelwa.
 - Mufariwa u fanela u tendelwa u nanga, na u dalelwa nga tshifhinga tshi pfalaho nga, dokotela wa dzilafho.
 - Mufariwa u fanela u tendelwa a nanga, na u daleliwa nga tshifhinga tshinwe na tshinwe tshi pfalaho nga, ramulayo wawe.

- (e) Khothe I fanela u sedzulusa u farwa ha muthu nga u tjavhanya nga hune zwa konadzea ngaho arali zwi tshi konadzea, fhedzi hu si nga murahu ha maḍuvha a 10 nga murahu ha datumu ye muthu a farwa ngayo, nahone khothe I fanela u vula mufariwa nga nḡdani ha musi zwi tshi toḡḡa uri u farwa uho hu ḡi ya phanḡa u itela uri hu vhe na mulalo na vhudziki.
- (f) Mufariwa a songo vulwaho zwi tshi ya nga tse dzuluso ya fhasi ha pharagirafu ya (e), kana a songo vulwaho zwi tshi ya nga tse dzuluso ya fhasi ha ino pharagirafu, a nga humbela khothe uri I dovhe I sedzuluse hafhu u farwa nga tshifhinga tshiḡwe na tshiḡwe nga murahu ha maḍuvha a u bva kha a tse dzuluso yo no itwaho, nahone khothe I fanela u bvisa mufariwa nga nḡdani ha musi zwi tshi kha ḡi toḡḡa uri hu bvelwa phanḡa na u farwa hu tshi itelwa mulalo na vhudziki.
- (g) Mufariwa u fanela u tendelwa u ya kha khothe ḡwe na ḡwe ene muḡe hu tshi dzhielwa nḡha u farwa hawe, hune ha ḡo to imelwa nga ramulayo kha khothe yeneyo, khathihi na u sumbedza uri u farwa hoho hu songo tsha ya phanḡa.
- (h) Muvhuso u fanela u ḡetshedza mbuno dzo ḡwalwaho kha khothe u sumbedza uri u farwa ha muthu uyo hu fanela u ya phanḡa, nahone u fhe mufariwa khophi I re na mbuno phanḡa ha maḍuvha mavhili a musi khothe I tshi sedzulusa uho u farwa.
- (7) Arali khothe ya vula mufariwa, muthu uyo ha nga fariwi hafhu a tshi farelwa wonoyo mulandu nga nḡdani ha musi muvhuso wo thoma wa sumbedza khothe zwivhuya zwa uri muthu uyo a farwe hafhu.
- (8) Khethekanyo tshukhu dza (6) na (7) a dzi shumiswi kha vhathu vhane vha sa vhe vhadzulapo vha Afrika Tshipembe nahone vho farwaho zwo itiswa nga khudano ya mashango a dzitshaka. Vhuimoni ha zwenezwo, muvhuso u fanela u tevhedza zwiḡandadi zwi vhoḡhaho Riphabuḡiki nga fhasi ha mulayo wa dzitshaka wa zwa vhuthu malugana na u farwa ha onoyo muthu.

U shumiswa ha pfanelo

38. Muñwe na muñwe o bulwaho kha ino khethekanyo u na pfanelo dza u kwama khothe I re na vhukoni, a sumbedza uri Mulayotibe wa Pfanelo wo pfukiwa kana u khomboni, nahone khothe I nga mu thusa nga ndila yo teaho, hu tshi katelwa na u bulwa ha dzenedzo pfanelo. Vhathu vhane vha nga ya khothe ndi havha—
- (a) muñwe na muñwe ane a khou itela dzangalelo ɬawe ene muñe;
 - (b) muñwe na muñwe ane a khou zwi ita o imela muñwe muthu ane ha koni u ɬiitela;
 - (c) muñwe na muñwe ane a khou zwi ita e muraḡo wa, kana dzangalelo ɬa, tshigwada kana kɪɬasi ya vhathu;
 - (d) muñwe na muñwe ane a khou itela dzangalelo ɬa tshitshavha; na
 - (e) dzangano ɬine ɬa khou ita ɬo imela miraḡo yaɬo.

Ṭhalutshedzo

39. (1) Musi hu tshi ṭalutshedzwa Mulayotibe wa Pfanelo, khothe, komiti kana foramu—
- (a) I fanela u ɬuṭuwedza ndeme dzi tikedzaho tshitshavha tsha demokirasi nahone zwi khagala lwo ɬitikaho nga ndeme ya vhuthu, ndinganelo na mbofholowo;
 - (b) I fanela u dzhiela nṱha mulayo wa dzitshaka; na
 - (c) I nga dzhiela nṱha mulayo wa nṅḡa/ɬiñwe shango.
- (2) Musi hu tshi ṭalutshedzwa mulayosiñwa, na musu hu tshi bvededzwa mulayo wo ḡowealeho kana mulayo wa sialala, khothe iñwe na iñwe , komiti kana foramu I fanela u ɬuṭuwedza muya, u sumbedza ndivho ya Mulayotibe wa Pfanelo.
- (3) Mulayotibe wa Pfanelo a u haneli u vha hone ha dziñwe pfanelo kana mbofholowo dzine dza dzhielwa nṱha kana dzi ṇetshedzwaho nga mulayo wo ḡowealeho, mulayo wa sialala kana mulayosiñwa, nga ndila ine dza anana na Mulayotibe.

NDIMA YA 3

MUVHUSO WA TSHUMISANO

Muvhuso wa Riphabuḽiki

40. (1) Kha Riphabuḽiki, muvhuso wo vhumbwa nga muvhuso wa lushaka, mavunḁu na muvhuso wapo ine mivhuso heyi yo fhambana, I a shumisana nahone I na vhushaka.
- (2) Masia oṭhe a muvhuso a fanela u tevhedza milayo ya ino Ndimana na u shuma mishumo yayo I tshi tevhedza ṭhoḁea dza ino Ndimana.

Milayo ya muvhuso wa tshumisano na vhushaka vhukati ha mivhuso

41. (1) Masia oṭhe a muvhuso na zwiimiswa zwoṭhe zwa muvhuso kha sia ḽinwe na ḽinwe zwi fanela u—
- (a) vhlunga mulalo, vhuthihi ha lushaka na u sa fhandekanya Riphabuḽiki;
 - (b) tsiredza vhathu vha Riphabuḽiki;
 - (c) ṇetshedza muvhuso wavhuḁi, u re khagala, u re na vhuḁifhinduleli nahone u pfeseseaho kha Riphabuḽiki;
 - (d) vha na vhluvha/ u fhulufhedzea kha Ndayotewa, Riphabuḽiki na vhathu vha hone;
 - (e) ṭhonifha tshiimo tsha ndayotewa, zwiimiswa, maanḁa na mishumo ya muvhuso kha maṇwe masia;
 - (f) sa shumisa maanḁa afhio na afhio kana u sa shuma nga nḁani ha hayo e zwa fhiwa zwi tshi ya nga Ndayotewa;
 - (g) shumisa maanḁa azwo na u shuma nga nḁila ine ya sa dzhenelele vhuḁfethu, kushumele na u fhulufhedzea ha zwiimiswa zwa muvhuso kha maṇwe masia; na
 - (h) shumisana kha u thembana na u fhulufhedzea nga—
 - (i) u ṭuṭuwedza vhushaka havhuḁi;
 - (ii) u thusana na u tikedzana;
 - (iii) u ḁivhadzana, na u kwamana kha mafhungo ane madzangalelo a hone a fana;
 - (iv) u konanya nyito dzao na vhusimamilayo
 - (v) u tevhedza maitele o tendelanwaho; na
 - (vi) u thivhela zwa u hwelelana kha zwa mulayo.

- (2) Mulayo wa Phalamennde u fanela u—
 - (a) thoma na u ita uri hu vhe na zwiimiswa zwa u tšutuwedza na u tshimbidza zwa vhushaka ha muvhuso; na
 - (b) u ita uri hu vhe na nđila na maitele a u tshimbidza kana u leludza zwa u tandulula khuđano kha muvhuso/mihasho.
- (3) Tshiimiswa tsha muvhuso tshi kwameaho kha phambano ya muvhuso tshi fanela u ita ndingedzo dzi pfalaho uri hu fheliswe phambano nga nđila na maitele o itelwaho u fhelisa heyo phambano, nahone nđila dzothe dzi fanela u shumiswa phanda ha musi hu tshi yiwa khothe u tandulula phambano hone.
- (4) Arali khothe I sa fushei uri tšhodea dza khethekanyo tšhukhu ya (3) yo fushwa, I nga humisela phambano murahu kha zwiimiswa zwi kwameaho.

NDIMA YA 4

PHALAMENNDE

Kuvhumbelwe kwa Phalamennde

42. (1) Phalamende yo vhumbeba nga—
(a) Buthano la lushaka; na
(b) Khoro ya Lushaka ya Mavundu.
- (2) Buthano la Lushaka na Khoro ya Lushaka ya Mavundu zwi a dzhenela u sikwa ha mulayo nga ndila yo sumbedzwaho kha Ndayotewa.
- (3) Buthano la Lushaka li khethelwa u imela vhathu na u vhona uri hu vhe na muvhuso wa vhathu nga fhasi ha Ndayotewa. Li ita hezwi nga u nanga Phresidennde, nga u ita uri hu vhe na foramu ya lushaka u itela u sedzulusa zwi kwamaho tshitshavha, nga u phasisa mulayo na u sengulusa na u vhona mashumele.
- (4) Khoro ya Lushaka ya Mavundu I imela mavundu u itela uri madzangalelo a vundu a dzhielwe ntha nga muvhuso wa lushaka. Li ita hezwi nga u dzhenelela kha maitele a mulayo wa lushaka na nga u ita uri hu vhe na foramu ya lushaka ya mafhungo a kwamaho mavundu.
- (5) Phresidennde u vhidza Phalamennde kha mutangano u si wa nga misi nga tshifhinga tshiwe na tshiwe u itela u shuma mushumo wa tshipentshela.
- (6) Dzulo la Phalamennde li farwa Cape Town, fhedzi Mulayo wa Phalamennde wo itwaho zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76(1) na (5) u nga ita uri dzulo la Phalamennde li farwe huwe na huwe.

Maandlanga a Vhusimamilayo ha Riphabuliki

43. Kha Riphabuliki, maandlanga a vhusimamilayo—
(a) ha lushaka kha muvhuso a na Phalamennde, sa zwe zwa sumbedzwa kha khethekanyo ya 44;

- (b) ha vunḡu kha muvhuso a na vhusimamilayo ha vunḡu, sa zwe zwa sumbedzwa kha khethekanyo ya 104; na
- (c) ha muvhuso wapo a na Khoro ya Masipala, sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo ya 156.

Maandḡalanga a Vhusimamilayo ha Lushaka

44. (1) Maandḡalanga a vhusimamilayo ha lushaka sa musi a na Phalamennde—
- (a) a hweswa Buthano ḡa Lushaka, maandḡa a Buthano ḡa Lushaka—
 - (i) a u khwinisa Ndayotewa;
 - (ii) a u phasisa mulayo malugana na mafhungo maḡwe na maḡwe, hu tshi katelwa mafhungo a ndeme o tevhekanywaho kha Shedulu ya 4, fhedzi hu sa katelwi, zwine zwa itiswa nga khethekanyo ḡhukhu ya (2), ane a vha mafhungo a ndeme o tevhekanywaho kha Shedulu ya 5; na
 - (iii) u ḡea maandḡa a vhusimamilayo, nga nḡdani ha maandḡa a u shandukisa Ndayotewa, a tshi fhiwa tshiḡwe tshiimiswa kha luḡwe lufhafha lwa muvhuso; na
 - (b) u fha maandḡa Khoro ya lushaka ya Mavunḡu a u—
 - (i) dzhenelela kha u khwinisa Ndayotewa zwi tshi ya nga khethekanyo ya 74;
 - (ii) u phasisa mulayo, zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76, mulayo malugana na mafhungo maḡwe na maḡwe ane a wela kha a ndeme o itwaho mutevhe kha Shedulu ya 4 na maḡwe mafhungo a ḡoḡwaho nga Ndayotewa ine ya ḡo phasiswa zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76; na
 - (iii) u dzhiela nḡha, zwi tshi ya nga khethekanyo ya 75, mulayo muḡwe na muḡwe u phasiswaho nga Buthano ḡa Lushaka.
- (2) Phalamennde I nga dzhenelela, nga u tou phasisa mulayo zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76(1), malugana na mafhungo a welaho kha a ndeme o itwaho mutevhe kha Shedulu ya 5, musi hu na ḡhoḡea—

- (a) uri hu khwaṭhiswe tsiredzo ya lushaka;
 - (b) uri hu khwaṭhiswe vhuthihi ha ikonomi;
 - (c) uri hu khwaṭhiswe zwiṭandadi zwa lushaka zwa ndeme;
 - (d) uri hu thomiwe zwiṭandadi zwiṭukusa zwi ṭodeaho kha u
ṅetshedza tshumelo; kana
 - (e) uri hu thivhelwe nyito I sa pfali I dzhiwaho nga vunḑu ine
ya ita luvhengela kha madzangalelo a ḽiṅwe vunḑu kana
shango ḽoṭhe.
- (3) Mulayo malugana na mafhungo ane a pfala a tshi ṭodea
kha, kana a si a ndeme, u shumisa maandḓa malugana na
mafhungo o tevhekanywaho kha Shedulu ya 4 ndi a, ndivho
dzoṭhe, mulayo malugana na mafhungo o tevhekanywaho kha
Shedulu ya 4.
- (4) Musi hu tshi shumiswa maandḓalanga a mulayo, Phalamennde I
vhofhiwa nga Ndayotewa fhedzi, nahone I fanela u shuma zwi
tshi ya nga yone Ndayotewa, nahone I kha mikano ya yone
Ndayotewa fhedzi.

Milayo na ndaela zwo ṭanganelanaho na komiti dzo ṭanganelanaho

45. (1) Buthano ḽa Lushaka na Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu zwi
fanela u thoma komiti ya milayo zwo ṭanganelanaho u
itela u vhumba milayo na ndaela malugana na mafhungo o
ṭanganelanaho a Buthano ḽa Lushaka na Khoro, zwi tshi katela
milayo na ndaela zwa—
- (a) u ta maitele a u tshimbidza kuitele kwa vhusimamilayo,
hu tshi katelwa u vhea tshifhinga tsha u fhedza tshipiḓa
tshiṅwe na tshiṅwe tsha maitele;
 - (b) u thoma komiti yo ṭanganelaho yo vhubwaho nga
vhaimeli vha bvaho kha Buthano na Khoro uri vha
lavhelese na u vhiga malugana na Mulayotibe wo
lavhelelwaho kha khethekanyo dza 74 na 75 dzine dzo
ambiwa kha komiti;
 - (c) u thoma komiti yo ṭanganelaho ya u lavhelesa Ndayotewa
nga nwaha; na

- (d) u laula mushumo wa—
 - (i) komiti yo t̥anganelaho;
 - (ii) Komiti ya Vhulamukanyi;
 - (iii) komiti ya u lavhelesa ndayotewa; na
 - (iv) komiti in̄we na in̄we yo t̥anganelanaho yo thomiwaho zwi tshi ya nga pharagirafu ya (b).
- (2) Miraḡo ya khabinete, miraḡo ya Buthano ɭa Lushaka na vhurumelwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu vha na vhuḡalu na nyiledzo zwi fanaho phanḡa ha komiti yo t̥anganelaho ya Buthano na Khoro sa zwine dza vha nazwo phanḡa ha Buthano na Khoro.

Buthano ɭa lushaka

Kuvhumbelwe na khetho

46. (1) Buthano ɭa Lushaka ɭo vhumbiwa nga Miraḡo I re vhukati ha 350 na 400 ya vhafumakadzi na vhanna vho khethwaho sa miraḡo zwi tshi ya nga sisiḡeme ya vhakhethi—
- (a) yo randelwaho nga mulayo wa lushaka;
 - (b) yo thewaho kha mutevhe muthihi wa vhakhethi wa lushaka;
 - (c) u tendela miṇwaha ya fhasisa ya u voutha ya 18; na
 - (d) ine ya bveledza nga u angaredza, vhuimeli ho linganaho.
- (2) Mulayo wa Phalamennde u fanela u ṅetshedza nḡila ya u ta tshivhalo tsha miraḡo ya Buthano ɭa Lushaka.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (1) yo khwiniswa nga khethekanyo ya . 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhuḡumi ya Ndayotewa wa 2005 na nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhuḡumithanu ya Ndayotewa wa 2008.]

Vhuraḡo

47. (1) Mudzulapo muṇwe na muṇwe ane a vha na thendelo ya u khethela Buthano ɭa Lushaka o tea u vha muraḡo wa Buthano nga nnḡa ha—
- (a) muthu muṇwe na muṇwe o tholiwaho kana ane a khou shumela muvhuso na u hola malugana na u tholiwa honoho kana tshumelo kha muvhuso, hu sa katelwi—

- (i) Phresidennde, Muthusa-Phresidennde, Dziminista na Vhathusa-Dziminista; khathihi na
- (ii) vhafaraofisi vhane mishumo yavho ya yelana na mishumo ya muraḁo wa Buthano la Lushaka, nahone iyo mishumo I tshi nga vha yo sumbedzwa nga mulayo wa lushaka uri I a yelana na iyo mishumo;
- (b) vharumiwa vha tshothe kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu kana miraḁo ya vhusimamilayo ha vundu kana Khoro ya Masipala;
- (c) vhatu vha re na zwikolodo zwihulwane zwine vha kundelwa u zwi badela;
- (d) muthu muṁwe na muṁwe o ḁivhadzwaho kana u khwaṁhisedzwa nga khothe ya Riphabuliki uri muhumbulo wawe a u shumi zwavhuḁi, kana
- (e) muthu muṁwe na muṁwe ane, nga murahu ha musi heyi khethekanyo yo no thoma u shuma, a vha o wanala e na mulandu a gwevhiwa miṁwedzi ya 12 a songo tendelwa u badela ndaṁiso, nga ngomu kha Riphabuliki, kana nṁa ha Riphabuliki arali nyito yo ḁisaho vhukhakhi yo vha I tshi ḁo dshiwa sa vhukhakhi nga ngomu kha Riphabuliki, fhedzi a hu na muthu ane a ḁo dshiwa uri o gwevhiwa u swikela khaṁhululo kha u wanwa mulandu kana u gwevhiwa yo no fhedziwa nga hayo, kana u swika musi tshifhinga tsha khaṁhululo tsho no fhela. U sa tendelwa nga fhasi ha ino phara zwi fhela nga murahu ha musi muthu o no fhedza miṁwaha miṁanu nga murahu ha musi a tshi fhedza tshigwevho tshawe.
- (2) Muthu a songo teaho u vha muraḁo wa Buthano la Lushaka u ya nga khethekanyo ṁhukhu ya (1) (a) kana (b) a nga vha nkhetheeni wa Buthano hu tshi tevhedzwa mikano ifhio kana ifhio kana ṁhoḁea dza mulayo wa lushaka.
- (3) Muthu a nga fhelelwa nga u vha muraḁo wa Buthano la Lushaka arali uyo muthu—
 - (a) a tshi swika hune a vha a songo tsha tea; kana
 - (b) a sa vhe hone Buthanoni musi a songo wana thendelo kha nyimele dzine milayo na ndaela dza Buthano zwa amba nga ha u fhelelwa nga u vha muraḁo; kana

- (c) a imiswa u vha murafo wa dzangano lo taho muthu onoyo kha Buthano.

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya . 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na nga khethekanyo ya . 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhufumithanu ya Ndayotewa wa 2008.]

- (4) Zwikhala kha Buthano la Lushaka zwi fanela u dadzwa hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka.

Miano kana u khwathisedza

48. Phanḁa ha musi Miraḁo ya Buthano la Lushaka i tshi thoma u shuma mishumo yayo kha Buthano, vha tea u ana kana vha khwathisedza u fulufhedzea kha Riphabuliki na u tevhela Ndayotewa, u ya nga ha Sheduḁu ya 2.

Tshifhinga tshine Buthano la Lushaka la ḁo tshi fhedza

49. (1) Buthano la Lushaka li khethiwa lwa tshifhinga tsha minwaha miḁanu.
- (2) Arali Buthano la Lushaka la fhaladzwa u ya nga khethekanyo ya 50 kana musi tshifhinga tshaḁo tsha fhela, Phresidennde, nga mulevho, u tea u dzudzanya khetho na u vhea ḁuvha la u fariwa ha khetho, dzine dza tea u fariwa hu saathu u fhela maḁuvha a 90 u bva musi Buthano lo fhaladzwa, kana tshifhinga tshaḁo tsho fhela. Hu nga itwa nḁivhadzo ya u dzudzanya kana u vhea datumu dza khetho phanḁa kana nga murahu ha musi tshifhinga tsha Buthano la Lushaka tshi tshi fhela.

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso wa Vhutanu ya Ndayotewa wa 1999.]

- (3) Arali mvelelo dza khetho dza Buthano la Lushaka dza sa ḁivhadzwe nga tshifhinga tsho bulwaho u ya nga khethekanyo ya 190, kana arali khetho dzo imiswa nga khothe, Phresidennde, nga nḁivhadzo kana mulevho, u fanela u dzudzanya na u vhea datumu dza dziḁwe khetho, dzine dza fanela u farwa hu saathu u fhela maḁuvha a 90 u bva tshe tshifhinga tsha fhela kana u bva tshe khetho dza imiswa.

- (4) Buthano la Lushaka li tendelwa u shuma u bva nga duvha le la fhaladzwa kana le tshifhinga tshalo tsha fhela u swika kha duvha line la tevhelwa nga line ha thoma u iwa khethoni dza Buthano li tevhelaho.

U fhaladzwa ha Buthano la Lushaka phanda ha musi tshifhinga tshalo tsha u shuma tshi tshi fhela

50. (1) Phresidennde u fanela u fhaladza Buthano la Lushaka arali—
- (a) Buthano lo dzhia tsheo ya uri li fhaladzwe zwi tshi khou tikedzwa nga vouthu dza vhunzhi ha mirado yalo; nahone
 - (b) ho fhela minwaha miraru tshe Buthano la khethwa.
- (2) Mufarela-Phresidennde a nga fhaladza Buthano la Lushaka arali—
- (a) hu na tshikhala ofisini ya Phresidennde; na
 - (b) Buthano li tshi khou kundelwa u khetha Phresidennde muswa hu saathu u fhela maduvha a 30 musi ho vha na tshikhala.

Zwifhinga zwa madzulo na zwa u awela

51. (1) Nga murahu ha khetho, dzulo la u thoma la Buthano la Lushaka li tea u farwa nga tshifhinga na duvha zwo tiwaho nga Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa, fhedzi hu saathu u fhela maduvha a 14 u bva nga duvha le mvelelo dza khetho dza divhadzwa ngalo. Buthano la Lushaka li nga ta lone line tshifhinga na madzulo alo manwe khathihi na zwifhinga zwalo zwa u awela.

[Khethekanyo thukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa vhu 34 wa 2001.]

- (2) Phresidennde a nga vhidza dzulo la Buthano la Lushaka li songo dweleaho tshifhinga tshinwe na tshinwe u itela u shuma mishumo ya tshihaqu
- (3) Madzulo a Buthano la Lushaka o tendelwa u vha hunwe na hunwe nga nnda ha Phalamennendeni zwi tshi khou itelwa tshitshavha, tsireledzo kana ndeludzo nahone arali zwo tendelwa kha milayo na ndaela dza Buthano.

Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo

52. (1) Kha mutangano kana dzulo lawo la u thoma nga murahu ha musi lo khethiwa, kana musi zwi tshi todega uri hu dadziwe tshikhala tshi si na muthu, Buthano la Lushaka li tea u khetha Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo u bva kha mirago yalo.
- (2) Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa u tea u ranga phanda khetho dza mulangadzulo, kana a rumela muñwe Muhatuli uri a ite ngauralo. Mulangadzulo u do ranga phanda khetho dza Muthusa-Mulangadzulo.

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso wa Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Maitele o bulwaho kha Tshipiqa tsha A tsha Sheduju 3 a shuma kha khetho dza Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo.
- (4) Buthano la Lushaka li nga bvisa Mulangadzulo kana Muthusa-Mulangadzulo kha ofisi nga likumedzwa. Vhunzhi ha mirago ya Buthano I fanela u vha hone musi likumedzwa li tshi tangedzwa.
- (5) Buthano la Lushaka, u ya nga milayo na ndaela dza lo, li nga nanga kha minwe mirago vhanwe vhangaphanda vha u tshimbidza vhane vha do thusa Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo.

Tsheo

53. (1) Nga nqa ha afho hune Ndayotewa ya nga vha yo sumbedza nga inwe nqila—
- (a) vhunzhi ha Mirago ya Buthano I tea u vha I hone musi hu tshi vha na vouthu kha Mulayotibe kana u khwiniswa ha Mulayotibe;
- (b) tshivhalo tshi linganaho nthihi tshararu tsha mirago tshi tea u vha tshi hone musi hu tshi vha na vouthu kha mafhungo manwe na manwe kha Buthano; na
- (c) mafhungo othe ane a vha kha Buthano la Lushaka a tea u tshewa nga vhunzhi ha dzivouthu dzo itwaho.

- (2) Muraḍo wa Buthano ʔa Lushaka a no khou ranga phanda nga tshifhinga tsha u voutha ha nga tendelwi u voutha na vhaṁwe, fhedzi—
 - (a) o fanela u voutha fhedzi arali hu na thai kha tshivhalo tsha dzivouthu dza masia oṱhe ane a khou voutha kha ʔiṁwe fhungo; nahone
 - (b) a nga ita vouthu ya u tshea musi fhungo ʔi tshi tea u tshewa nga tshivhalo tshi si fhasi ha mbili tshararu tsha miraḍo ya Buthano.

Pfanelo dza minwe miraḍo na Vhathusa-Miniṣṭa kha Buthano ʔa Lushaka

54. Phresidennde na muraḍo ufhiio na ufhiio wa Khabinethe kana Muthusa-Miniṣṭa ufhiio kana ufhiio ane a si vhe muraḍo wa Buthano ʔa Lushaka, u ya nga milayo na ndaela dza Buthano, a nga ʔi dzhenela na u amba kha Buthano ʔa Lushaka, fhedzi, a nga si vouthu.

[Khethekanyo ya. 54 yo imelwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

Maanda a Buthano ʔa Lushaka

55. (1) Musi ʔi tshi shumisa maanda aʔo a mulayosiṁwa, Buthano ʔa Lushaka ʔi nga—
 - (a) dzhiela nṱha, phasisa, khwinisa na u hana mulayo ufhiio na ufhiio u re phanda ha Buthano; na
 - (b) u thoma kana u lugisela mulayo, nga nṁḁa ha Milayotibe ya zwa mashelenei.
- (2) Buthano ʔa Lushaka ʔi ḁo tea na u ṅetshedza ṁḁila—
 - (a) dza u vhona uri miraḍo yoṱhe ya khorotshitumbe ya muvhuso I re kha sia ʔa muvhuso ʔa lushaka I na vhuḁifhinduleli khaʔo; na
 - (b) u kwhaṱhisa vhusedzi kwaho ha—
 - (i) u shumiswa ha maandaḁalanga a khorotshitumbe ya lushaka, zwi tshi katela na u shumiswa ha milayo; na
 - (ii) muraḍo ufhiio na ufhiio wa muvhuso.

Vhuṭanzi kana mafhungo a re phanḁa ha Buthano la Lushaka

56. Buthano la Lushaka kana inwe ya dzikomiti dzaḁo I nga—
- (a) vhidza muthu ufho na ufho u ḁa phanḁa haḁo u nea vhuṭanzi o thoma a ana kana a khwaṭhisedza na u bvisa maṇwalo;
 - (b) ṭoḁa uri muthu ufho na ufho kana tshiimiswa a/ tshi nee muvhigo khaḁo;
 - (c) u kombetshedza, hu tshi tevhelwa mulayosiṇwa wa lushaka kana milayo na ndaela, muthu muṇwe na muṇwe kana tshiimiswa uri tshi tevhedze samanisi kana ṭhoḁea u ya nga phara ya (a) kana (b); na
 - (d) u ṭanganedza phethishini, vhuimeleli kana mihumbulo yo ḁiswaho nga muthu muṇwe na muṇwe kana zwiimiswa zwi re na dzangalelo.

Nzudzanyo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele a Buthano la Lushaka

57. (1) Buthano la Lushaka li nga—
- (a) ta na u laula nzudzanyo dzaḁo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele; na
 - (b) ita milayo na ndaela malugana na mafhungo aḁo, hu tshi dzhielwa nṭha demokirasi ya vhuimeleli na u dzhenela, vhuḁifhinduleli, u vha khagala na u dzhenela ha muṇwe na muṇwe.
- (2) Milayo na ndaela dza Buthano la Lushaka zwi tea u ita uri hu vhe na—
- (a) u thomiwa, kuvhumbelwe, maanḁa, mishumo, maitele na tshifhinga tshi no dzhiwa nga komiti dzaḁo; na
 - (b) U dzhenela matshimbidzele a Buthano la Lushaka na komiti dzaḁo dza madzangano maṭuku oṭhe a politiki o imelelwaho kha Buthano, nga nḁila I ananaho na demokirasi;
 - (c) thuso ya tshedele na ndaulo kha lihora liṇwe na liṇwe la politiki lo imelelwaho kha Buthano zwi tshi vhambedzwa na vhuimeleli haḁo u itela uri lihora liṇwe na liṇwe li ite mushumo waḁo kha Buthano zwavhuḁi; na
 - (d) u dzhiela nṭha murangaphanḁa wa lihora lihanedzi liḁulwane kha Buthano sa Murangaphanḁa wa lihora lihanedzi.

Vhuṭalu

58. (1) Miraḍo ya Khabinethe, Vhathusa-Miniṣṭa na miraḍo ya Buthano ḵa Lushaka—
- (a) vha na mbofholowo ya u amba kha Buthano na kha komiti dzaḷo tenda ya tevhedza milayo na ndaela; na
 - (b) miraḍo ya Buthano ḵa Lushaka a I nga iswi khothe malugana na zwa vhukhaki, u farwa, u vaelwa dzhele kana u pfi vha na vhuḍifhinduleli kha zwo tshinyadzawho nga nṭhani ha—
 - (i) zwiṇwe na zwiṇwe zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṇea Buthano kana iṇwe na iṇwe ya komiti dzaḷo; kana
 - (ii) zwiṇwe na zwiṇwe zwo dzumbululwaho nga nṭhani ha zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṇekedza kha Buthano kana iṇwe ya komiti dzaḷo.
- (2) Vhuṇwe vhuṭalu na u tsireledzea ha Buthano ḵa Lushaka, miraḍo ya Khabinethe zwi nga vhewa nga mulayosinwa wa lushaka.
- (3) Miholo, magavhelo na mbuelo zwi fhiwaho miraḍo ya Buthano ḵa Lushaka zwi badelwa zwi tshi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka.

[Khethekanyo ya. 58 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwin-iso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

U kona u swikelela na u dzhenelela kha Buthano ḵa Lushaka nga nnyi na nnyi

59. (1) Buthano ḵa Lushaka ḵi tea—
- (a) u ṭuṭuwedza u dzhenelela ha nnyi na nnyi kha zwa vhusimamilayo na maṇwe maitele a zwa Buthano na komiti dzaḷo; na
 - (b) u shuma mafhungo aḷo hu si na tshidzumbi, na u farela madzulo aḷo na a dzikomiti, zwi tshi itea khagala, fhedzi hu nga kha ḡi dzhiwa vhukando ho teaho—
 - (i) u langula u swikelela ha nnyi na nnyi, zwi tshi katela na u swikelela ha vhoramafhungo, kha Buthano na komiti dzaḷo; na

- (ii) u ita uri muthu ufho na ufho a setshiwe, u hanelwa u dzeha kana u bviswa, arali zwo tea.
- (2) Buthano la Lushaka li nga si sie vathu nnda, zwi tshi katela vhoramafhungo, kha u vha hone kha dzulo nga ndani ha musi zwi tshi pfesesea na u kona u tikedza u ita zwenezwo kha tshitshavha kha demokirasi I re khagala.

Khoro ya Mavundu ya Lushaka

Kuvhumbelwe kwa Khoro ya Lushaka

60. (1) Khoro ya Mavundu ya Lushaka yo vhumbeha nga vhurumiwa vthuthi vhone ha bva kha Vundu liwe na liwe vhu re na vharumiwa vha fumi.
- (2) Vharumiwa vha fumi ndi—
- (a) vharumiwa vha tshipentshela vha—
- (i) Mulangavundu wa Vundu kana, arali Mulangavundu a siho, murafo muwe na muwe wa vhusimamulayo ha vundu o rumiwa nga Mulangavundu nga u angaredza kana lwa mushumo wo tiwaho phanda ha Khoro ya Mavundu ya Lushaka; na
- (ii) vha we vharumiwa vhararu vho khetheaho; na
- (b) vharumiwa vha rathi vha tsho the vho nangwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 61(2).
- (3) Mulangavundu wa vundu, kana arali Mulangavundu a siho, murafo wa vhurumiwa o khethwaho nga Mulangavundu u ranga phanda vhurumiwa.

U kovhiwa ha Vharumiwa

61. (1) Mahoro a re na vhaimeleli kha vhusimamulayo ha vundu a tea u vha na vharumiwa kha vhurumiwa ha vundu hu tshi tevhelwa ndila yo bulwaho kha tshipida tsha B tsha Shedulu ya 3.
- (2) (a) Hu saathu u fhela maduvha a 30 ho divhadzwa mvelelo dza khetho dza vhusimamulayo ha vundu, vhusimamulayo vhu tea u—

- (i) ta nga u ya nga mulayo wa lushaka uri naa kha mahoro nga lithihi, ndi vharumiwa vhangana vhane vha do vha vha tshipentshela na uri ndi vhangana vhane vha do vha vha tshothe; na
- (ii) u nanga vharumelwa ha tshothe u ya nga u tiwa ha mahoro.

(b)

[Phara ya (b) yo bviswa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhufumiina ya Ndayotewa wa 2008.]

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhutahe ya Ndayotewa wa 2002 na nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhufumiina ya Ndayotewa wa 2008.]

- (3) Mulayo wa lushaka wo lavhelelwaho kha khethekanyo thukhu ya (2)(a) u tea u vhona uri hu vhe na u dzhenelela ha mahoro matuku kha vhurumelwa ha tshothe na ha tshipentshela nga ndila I ananaho na demokirasi.
- (4) Vhusimamilayo hu na thendelano na Mulangavundu na vharangaphanda vha mahoro vhane vha vha na pfanelo dza u vha na vharumelwa ha tshipentshela kha vhurumelwa ha vundu, vhu fanela u nanga vhurumelwa ha tshipentshela, sa zwi todeaho tshifhinga tshiinwe na tshiinwe, u bva kha mirado ya vhusimamilayo.

Vharumelwa ha tshothe

62. (1) Muthu o tiwaho sa murumiwa wa tshothe u fanela u vha o tea u vha murado wa vhusimamilayo ha vundu.
- (2) Arali murado wa vhusimamilayo ha vundu a vhewa sa murumiwa wa tshothe, uyo muthu u do ima u vha murado wa vhusimamilayo.
- (3) Vhurumelwa ha tshothe vha vhewa Iwa tshifhinga tshine tsha do fhela—
- (a) nga u tavhanya phanda ha dzulo la u tou thoma la vhusimamilayo ha vundu nga murahu ha khetho dzi tevelaho; kana
 - (b)

[Phara ya (b) yo bviswa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhufumiina ya Ndayotewa wa 2008.]

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhutahe ya Ndayotewa wa 2002 na nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiina ya Ndayotewa wa 2008.]

- (4) Muthu u ima u vha murumiwa wa tshothe arali uyo muthu—
 - (a) a tshi ima u vha murafo wo teaho wa vhusimamilayo ha vunḁu nga zwiitisi zwine zwi sa tshimbilelani na u vhewa hawe sa murumiwa wa tshothe;
 - (b) a tshi vha murafo wa Khabinethe;
 - (c) a si tshe na fulufhelo kha vhusimamilayo ha vunḁu nahone o bviswa nga lihora le la mu rumela;
 - (d) a tshi ima u vha murafo wa lihora le la mu nanga nahone o bviswa nga lihora le la mu rumela; kana
 - (e) a tshi kundelwa u vha hone kha Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka a si na thendelo kha nyimele dzine milayo na ndaela dza Khoro dza ri muthu u tea u sa tsha vha murafo wa ofisi sa murumelwa wa tshothe.
- (5) zwickhala zwa vhurumiwa ha tshothe zwi fanela u valwa hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka.
- (6) Phanda ha musi vharumiwa vha tshothe vha tshi shuma mishumo yavho kha Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka, vha fanela u ana kana u khwathisedza u fulufhedzea kha Riphabuliki na u tevhedza Ndayotewa, u ya nga Shedulu ya 2.

Madzulo a Khoro ya Lushaka

63. (1) Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka I nga ta zwifhinga zwa madzulo ayo na u awela hayo.
- (2) Phresidennde a nga vhidza Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu tshifhinga tshiḁwe na tshiḁwe dzuloni li songo dowealeho u itela u shuma mafhungo a tshipentshela.
- (3) Madzulo a Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu a tendelwa huḁwe fhethu nga nḁa Phalamennendeni fhedzi hu tshi dzhielwa nḁha dzangalelo la vathu, tsiredzo, u swikelelea, kana arali zwo bulwa kha milayo na ndaulo ya Khoro.

Mudzulatshidulo na Muthusa-Mudzulatshidulo

64. (1) Kha vharumiwa vhayo, Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I fanela u khetha Mudzulatshidulo na Vhathusa-Mudzulatshidulo vhavhili.
- (2) Mudzulatshidulo na Muthusa-Mudzulatshidulo muthihi vha khethiwa kha vhaṁwe vharumiwa vha tshoṭhe vhane vha ḁo shuma miṁwaha miṁanu, nga nṁdani ha musi tshifhinga tshavho tsha u vha vharumiwa tsho ṭavhanya u fhela.
- (3) Muṁwe Muthusa-Mudzulatshidulo u khethelwa u shuma tshifhinga ṁwaha muthihi, nahone u tea u tevhelwa nga murumiwa a bvaho kha vunḁu liṁwe, u itela uri vunḁu liṁwe na liṁwe li sale lo imelelwa.
- (4) Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa u tea u ranga phanḁa khethoni dza Mudzulatshidulo kana a nga ruma muhaṭuli muṁwe uri a ite ngauralo. Mudzulatshidulo u ranga phanḁa khethoni dza Vhathusa-Vhadzulatshidulo.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (4) yo imelwa nga khethekanyo ya. 5 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (5) Maitele o bulwaho kha Tshipiḁa tsha A tsha Shedulu ya 3 a shuma kha khetho dza Mudzulatshidulo na Vhathusa-Vhadzulatshidulo.
- (6) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I nga bvisa Mudzulatshidulo na Muthusa-Mudzulatshidulo ofisini yawe.
- (7) U ya nga milayo yayo na ndaela, Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I nga nanga vhaofisiri vha u tshimbidza kana u ranga phanḁa vha tshi bva kha vharumiwa uri vha thuse Mudzulatshidulo na Vhathusa-Vhadzulatshidulo.

Dzitsheo

65. (1) Nga nḁa ha hune Ndayotewa Ya bula nga iṁwe nḁila—
- (a) vunḁu liṁwe na liṁwe li na vouthu nthihi ine ya vouthwa hu tshi itelwa vunḁu nga ṭhoho ya vhurumiwa hayo; na
- (b) mafhungo oṭhe a re phanḁa ha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu a tendelanwaho nao musi mavunḁu a si fhasi ha maṭanu a tshi vouthela u ṭangedza mafhungo ayo.

- (2) Mulayo wa Phalamennde, wo phasiswaho hu tshi tevhelwa maitele o thomiwaho nga khethekanyo thukhu ya (1) kana (2) dza khethekanyo ya 76, u tea u ita uri hu vhe na maitele a fanaho ane ngao mavundu a nea vhurumiwa hao maandalanga a u a vouthela.

U dzhenela nga miraḡo ya Khorotshitumbe ya Lushaka

66. (1) Miraḡo ya Khabinethe, na Vhathusa Dziminiṣṭa vha nga dzhenelela na u amba kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu fhedzi vha nga si vouthelwa
- (2) Khoro ya Lushaka ya Mavundu I nga ṭoda muraḡo wa Khabinethe, Muthusa-Miniṣṭa, kana muofisiri a re kha Khorotshitumbe ya Lushaka kana khorotshitumbe ya vundu uri a dzhenele muṭangano wa Khoro kana komiti ya Khoro.

U dzhenela nga vhaimелеli vha muvhuso wapo

67. Vhaimeli vha tshifhinganyana vha sa fhiri fumi vho rumelwaho nga muvhuso wapo wo dzudzanyeaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 163 u imela zwigwada zwo fhambanaho zwa mimasipala, vha nga dzhenela arali zwo tea, kha maitele a zwa Khoro ya Lushaka ya Mavundu, fhedzi a vha nga vouthi.

Maanda a Khoro ya Lushaka

68. Musi I tshi shumisa maanda ayo a vhusimamilayo, Khoro ya Mavundu ya Lushaka I nga—
 - (a) lavhelesa, phasisa, khwinisa, dzinginya khwiniso kha, kana u hana mulayo muṇwe na muṇwe u re phanda ha Khoro hu tshi tevhedzwa Ndima ino; na u
 - (b) thoma kana u lugisela mulayo u welaho fhasi ha sia la mishumo yo bulwaho kha Sheduḷu ya 4 kana mulayo muṇwe wo bulwaho kha khethekanyo ya 76 (3), fhedzi u nga si thome kana u lugisela Milayotibe ya tshelede.

Vhuṭanzi kana mafhungo a re phanḁa ha Khoro ya Lushaka

69. Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu kana komiti iṇwe na iṇwe yayo I nga—

- (a) vhidza muthu muṇwe na muṇwe u ḁa phanḁa hayo u ṇea vhuṭanzi o thoma a ana kana a khwaṭhisedza na u bvisa maṇwalo;
- (b) ṭoḁa uri muthu muṇwe na muṇwe kana tshiimiswa a (tshi) ṇee muvhigo khayoy;
- (c) u kombetshedzwa, hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka kana milayo na ndaela, muthu muṇwe na muṇwe kana tshiimiswa uri tshi tevhedze samanisi kana ṭhoḁea hu tshi tevhedzwa phara ya (a) kana (b); na
- (d) u ṭanganedza phethishini, vhuimeleli kana mihumbulo yo ḁiswaho nga vhathu vhaṇwe na vhaṇwe vha re na dzangalelo kana zwiimiswa zwi re na dzangalelo.

Nzudzanyo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele a Khoro ya Lushaka

70. (1) Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka I nga—

- (a) ta na u laula nzudzanyo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele; na
 - (b) u ita milayo na ndaela malugana na mafhungo adzo, hu tshi dzhielwa ṇṭha demokirasi ya vhuimeleli na u dzhenela, vhuḁifhinduleli, u vha khagala na u dzhenela ha nnyi na nnyi.
- (2) Milayo na ndaela dza Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu zwi tea u ita uri hu vhe na—
- (a) u thomiwa, kuvhumbelwe, maanḁa, mishumo, matshimbidzele na tshifhinga tshi no dzhiwa nga komiti dzayo; na
 - (b) u dzhenelela ha mavunḁu oṭhe kha maitele ayo nga ṇḁila ine zwa tshimbilelana na demokirasi.; na
 - (c) u dzhenelela kha maitele a Khoro na komiti dzayo dza mahoro maṭuku o imelwaho kha Khoro nga ṇḁila ine zwa anana na demokirasi, tshifhinga tshoṭhe musi mafhungo a tshi tea u tshewa hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 75.

Vhuṭalu

71. (1) Vhurumiwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu, na vhathu vho bulwaho kha khethekanyo ya 66 na 67—
- (a) vha na mbofholowo ya u amba na u hanedzana kha Khoro na kha komiti yayo, hu tshi tevhedzwa milayo na ndaela dzayo; na uri
 - (b) vha nga si iswe khothe malugana na zwa vhukhaxhi, u fariwa, u valelwa dzhele kana u sa vha na vhuḡifhinduleli kha zwo tshinyadzwaho nga nṱhani ha—
 - (i) zwiṅwe na zwiṅwe zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea Khoro kana iṅwe na iṅwe ya komiti dzayo; kana
 - (ii) zwiṅwe na zwiṅwe zwo dzumbuluwaho nga nṱhani ha zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea Khoro kana iṅwe ya dzikomiti.
- (2) Vhuṅwe vhuṭalu kana u tsireledzea ha Khoro ya Mavunḡu ya Lushaka, vhurumiwa ha Khoro na vhathu vho bulwaho kha khethekanyo ya 66 na 67, zwi nga vhewa kana u randelwa nga mulayo wa lushaka.
- (3) Miholo, magavhelo na mbuelo zwi fhiwaho miraḡo ya tshotṱhe ya Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu zwi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka.

U kona u swikelela na u dzhenelela kha Khoro ya Lushaka nga nnyi na nnyi

72. (1) Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu I tea—
- (a) u tshimbidza u dzhenelela ha nnyi na nnyi kha zwa vhusimamilayo na maṅwe maitele a Khoro na komiti dzayo; na
 - (b) u shuma mafhungo ayo hu si na tshidzumbe, na u farela madzulo ayo na a dzikomiti, zwi tshi itea zwi khagala, fhedzi, hu tea u dzhiwa vhukando ho teaho—
 - (i) u laula u dzhena kana tswikelelo ya vhathu, zwi tshi katela vha nyandadzamafhungo, kha Khoro na kha komiti; na

- (ii) u nea thendelo ya u setsha muthu muñwe na muñwe na, hune zwa vha zwo tea, u hanela u dzhena kha, kana u bvisa muthu muñwe na muñwe.
- (2) Khoro ya Lushaka ya Mavundu I nga si thivhele vhathu, hu tshi katelwa vha nyandadzamafhungo, uri vha nga vha hone kha dzulo la komiti nga ndani ha musu zwo fanela na u pfesesea uri vha vhe hone kha tshitshavha tshi re khagala na u vha na demokirasi.

Maitele a Vhusimamilayo ha Lushaka

Milayotibe yothe

73. (1) Mulayotibe muñwe na muñwe u nga divhadzwa kha Buthano la Lushaka.
- (2) Ndi murafo wa Khabinethe kana Muthusa-Minista, kana murafo kana komiti ya Buthano la Lushaka fhedzi vhane vha nga divhadza Mulayotibe kha Buthano, fhedzi murafo wa Khabinethe ane a vha na vhudivhinduleli ha zwa gwama la lushaka, a nga divhadza Milayotibe I tevhelaho kha Buthano:
- (a) mulayotibe wa zwa masheleni; kana
 - (b) Mulayotibe une wa tendela mulayo wo bulwaho kha khethekanyo ya 214.

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo ya 76(3), nga nda ha Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (2) (a) kana (b) ya ino khethekanyo, u nga divhadzwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu.

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (4) Mulayotibe u nga divhadzwa fhedzi kha Khoro nga murafo kana komiti ya Khoro ya Lushaka ya Mavundu.
- (5) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano la Lushaka u fanela u rumelwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu arali wo fanela u

sedzuluswa nga Khoro. Mulayotibe wo phasiswaho nga Khoro u tea u rumelwa kha Buthano.

Milayotibe ine ya khwinisa Ndayotewa

74. (1) Khethekanyo ya 1 na ino khethekanyo tshukhu zwi nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phasiswaho nga—
 - (a) Buthano la Lushaka li tshi tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha phesenthe dza 75 dza mirado yalo; na
 - (b) Khoro ya Lushaka ya Mavundu I tshi tikedzwa nga vouthu dza vundu dzi si fhasi ha rathi.
- (2) Ndimba ya 2 I nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phasiswaho nga—
 - (a) Buthano la Lushaka li tshi tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha mbili tshararu tsha Mirado yalo; na
 - (b) Khoro ya Lushaka ya Mavundu I tshi tikedzwa nga vouthu dza vundu dzi si fhasi ha rathi.
- (3) Dziwe mbetshelo dza Ndayotewa dzi nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phasiswaho nga—
 - (a) Buthano la Lushaka, li tshi tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha mbili tshararu tsha mirado yalo; na
 - (b) nga Khoro ya Lushaka ya Mavundu, I tshi tikedzwa nga vouthu dza vundu dzi si fhasi ha rathi, arali khwiniso I—
 - (i) tshi elana na mafhungo a kwamaho Khoro;
 - (ii) tshi shandukisa mikano ya vundu, maandla, mishumo kana zwiimiswa; kana
 - (iii) tshi khwinisa mbetshelo dzine dza shumana na mafhungo a vundu.
- (4) Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa u nga si angaredze mbetshelo dziwe nga nda ha dza khwiniso ya ndayotewa na marwe mafhungo a tshimbilelanaho na khwiniso.
- (5) Kha maduvha a si fhasi ha 30 musi Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa wo divhadzwa u ya nga khethekanyo ya 73(2), muthu kana komiti I toloho u divhadza Mulayotibe I tea u—
 - (a) anadza kha Guranda ya Muvhuso ya lushaka, nahone zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Buthano la Lushaka, zwidodombedzwa izwo zwa khwiniso ine ya khou toloho itiwa uri vathu vha nee mahumbulwa avho; na u

- (b) ŋekedza, zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Buthano, zwidodombedzwa izwo kha vhusimamilayo ha vunḑu uri vhu ŋee mihumbulo yaho; na u
- (c) ŋekedza, zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu, zwidodombedzwa izwo kha Khoro uri hu vhe na nyambedzano ya nnyi na nnyi nga hazwo, arali khwiniso idzo dzo dzinginywaho dzi songo tea u phasiswa nga Khoro.
- (6) Musi Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa u tshi ḡivhadzwa, muthu kana komiti I ḡivhadzaho Mulayotibe I tea u ŋekedza mahumbulwa maṁwe na maṁwe o tou ṁwaliwaho a bvaho kha vhathu na kha vhusimamilayo ha vunḑu—
 - (a) kha Mulangadzulo uri a vhewe ṭafulani kha Buthano ḵa Lushaka; na
 - (b) malugana na khwiniso dzo ambiwaho nga hadzo kha khethekanyo ṭhukhu ya (1), (2) kana (3)(b), kha Mudzulatshidulo wa Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu uri a ambiwe kha Khoro.
- (7) Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa u nga si itelwe vouthu kha Buthano ḵa Lushaka kha maḑuvha a 30 a—
 - (a) u ḡivhadzwa hawo, arali Buthano hu musī ḵo dzula Ndayotewa I tshi ḡivhadzwa; kana
 - (b) u ḡivhadzwa hawo kha Buthano, hu tshi itea musī Buthano ḵi kha tshifhinga tsha vhuawelo.
- (8) Arali Mulayotibe wo ambiwaho nga hawo kha khethekanyo ṭhukhu ya (3)(b), kana kha tshiṁwe tshipiḑa tsha Mulayotibe, u tshi kwama fhedzi ḵiṁwe vunḑu kana mavunḑu, Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu I nga si phasiswa Mulayotibe kana tshipiḑa tshenetsho nga ṁṁḑa ha musī zwo tendelwa nga vhusimamilayo kana vhusimamilayo ha vunḑu ḵeneḵo.
- (9) Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa we wa phasiswa nga Buthano ḵa Lushaka, nahone hune zwa konadzea, nga Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu, u tea u fhiriselwa kha Phresidennde uri u wane thendelo.

Milayotibe zwayo I sa kwami mavundu

75. (1) Musi Buthano la Lushaka li tshi phasisa Mulayotibe nga nnda ha Mulayotibe une maitele o bulwaho kha Khethekanyo ya 74 kana 76 a u kwama, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu wa shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele a tevhelaho:
- (a) Khoro I fanela u—
 - (i) phasisa Mulayotibe;
 - (ii) phasisa Mulayotibe fhedzi ho sedzwa khwiniso yo dzinginywaho; kana
 - (iii) landula Mulayotibe.
 - (b) Arali Khoro ya Lushaka I tshi landula Mulayotibe I songo gaganya kana u dzinginya khwiniso, Mulayotibe u fanela u ngetshedzwa phresidennde u itela thendelo
 - (c) Arali Khoro ya landula Mulayotibe kana u u phasisa, fhedzi ho sedzwa khwiniso, Buthano li nga sedzulusa Mulayotibe, li tshi dzhiela ntha khwiniso inwe na inwe yo dzinginywaho nga Khoro, nahone I nga—
 - (i) phasisa Mulayotibe hafhu, u na kana u si na khwiniso; kana ya
 - (ii) tshea u sa bvela phanda na Mulayotibe.
 - (d) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (c) u fanela u neta Phresidennde u itela thendelo.
- (2) Musi Khoro ya Lushaka ya Mavundu I tshi voutha kha mafhungo hu tshi tevhedzwa khethekanyo ino, khethekanyo ya 65 a I nga shumi; vhudzuloni hazwo—
- (a) murumiwa muñwe na muñwe kha vhurumiwa ha vundu u na vouthu nthihi;
 - (b) mbili tshararu tsha vhurumiwa tshi fanela u vha hone phanda ha muso vouthu I tshi nga dzhiwa kha mafhungo ayo; na
 - (c) mafhungo ayo a tshi do tshewa nga vhunzhi ha vouthu dzo dzhiwaho, fhedzi arali hu na thai kha masia othe a mafhungo, murumiwa a re murangaphanda u tea u ita vouthu ya tsheo.

Milayotibe zwayo I kwamaho mavundu

76. (1) Musi Buthano la Lushaka li tshi phasisa Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (3), (4) kana (5), Mulayotibe u tea u fhiriselwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu nahone wa shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele a tevhelaho:
- (a) Khoro I fanela u—
 - (i) phasisa Mulayotibe;
 - (ii) phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho; kana ya
 - (iii) landula Mulayotibe.
 - (b) Arali Khoro I tshi nga phasisa Mulayotibe hu si na khwiniso, Mulayotibe u tea u newa Phresidennde u itela thendelo.
 - (c) Arali Khoro ya phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe wo khwiniswaho u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali Buthano li tshi nga phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe u fanela u newa Phresidennde u itela thendelo.
 - (d) Arali Khoro ya landula Mulayotibe kana arali Buthano la hana u phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho wo fhiriselwaho khalo hu tshi tevhedzwa phara ya (c), ya Mulayotibe, hune zwa konadzea, hafhu Mulayotibe wo khwiniswaho, u fanela u fhiriselwa kha komiti ya Vhukonanyi ine ya nga tenda kha—
 - (i) Mulayotibe sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano;
 - (ii) Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Khoro; kana
 - (iii) inwe thaluso ya Mulayotibe.
 - (e) Arali Komiti ya Vhukonanyi I tshi kundelwa u tenda hu saathu fhela maduvha a 30 a musi Mulayotibe wo fhiriselwa khayo, Mulayotibe u do fhela nga wotha nga nngani ha musi Buthano li tshi nga phasisa uyo Mulayotibe hafhu, fhedzi wo tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha mbili tshararu tsha mirado yalo.
 - (f) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana na Mulayotibe sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Khoro, nahone arali Khoro ya phasisa

- Mulayotibe, Mulayotibe u fanela u newa Phresidennde u itela thendelo.
- (g) Arali Komiti ya Vhukonanyi I tshi nga tendelana kha Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Khoro, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali wo phasiswa nga Buthano, u fanela u newa Phresidennde u itela thendelo.
 - (h) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana kha thaluso inwe ya Mulayotibe, thaluso yeneyo ya Mulayotibe I fanela u fhiriselwa kha Buthano na kha Khoro, nahone arali yo phasiswa nga Buthano na nga Khoro, yo fanela u netshedzwa Phresidennde u itela thendelo
 - (i) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Khoro hu tshi tevhedzwa phara ya (f) kana ya (h) u songo phasiswa nga Khoro, Mulayotibe uyu u a fhela nga wothe nga nnda ha musi Buthano li tshi nga phasisa Mulayotibe wo tikedzwaho nga vouthu dza mbili tshararu tsha miraḁo yaḁo.
 - (j) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (f) kana ya (h) u sa phasiwe nga Buthano, Mulayotibe uyu u a fhela nga wothe, fhedzi Mulayotibe sa zwe wa vha wo phasiswa nga Buthano u thomani, u nga dovha hafhu wa phasiswa nga Buthano, fhedzi u tshi khou tikedzwa nga vouthu dza mbili tshararu tsha Miraḁo yaḁo.
 - (k) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (e) (i) kana ya (j) u tea u netshedzwa Phresidennde u itela thendelo.
- (2) Musi Khoro ya Lushaka ya Mavundu I tshi phasisa Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (3), Mulayotibe u tea u fhiriselwa kha Buthano la Lushaka nahone wa shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele a tevhelaho:
- (a) Buthano li fanela u—
 - (i) phasisa Mulayotibe;
 - (ii) phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho; kana ya
 - (iii) landula Mulayotibe.

- (b) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano u ya nga phara ya (a)(i) u tea u newa Phresidennde u itela thendelo.
- (c) Arali Buthano la phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe wo khwiniswaho u fanela u fhiriselwa kha Khoro, nahone arali Khoro I tshi nga phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe u fanela u newa Phresidennde u itela thendelo.
- (d) Arali Buthano la landula u phasisa Mulayotibe kana arali Khoro ya hana u phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho wo fhiriselwaho khayo hu tshi tevhedzwa phara ya (c), Mulayotibe, arali zwi tshi konadzea, kana Mulayotibe wo khwiniswaho, u fanela u fhiriselwa kha Komiti ya Vhukonanyi ine ya nga tenda kha—
 - (i) Mulayotibe sa zwe wa phasiswa zwone nga Khoro;
 - (ii) Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano; kana
 - (iii) inwe thaluso ya Mulayotibe.
- (e) Arali Komiti ya Vhukonanyi, I tshi kundelwa u tenda hu saathu fhela maduvha a 30 a musi Mulayotibe wo fhiriselwa khayo, Mulayotibe u do fhela nga wothe.
- (f) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana na Mulayotibe sa zwe wa phasiswa nga Khoro, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali Buthano la phasisa uyo Mulayotibe, Mulayotibe u fanela u newa Phresidennde u itela thendelo.
- (g) Arali Komiti ya Vhukonanyi I tshi nga tendelana kha Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano, Mulayotibe u do fhiriselwa kha Khoro, nahone arali wo phasiswa nga Khoro, u fanela u newa Phresidennde u itela thendelo.
- (h) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana kha inwe thaluso ya Mulayotibe, thaluso yeneyo I fanela u fhiriselwa kha Buthano na kha Khoro, nahone arali wo phasiswa nga Khoro na nga Buthano, u fanela u netshedzwa Phresidennde u itela thendelo.
- (i) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (f) kana ya (h) u sa phasiswe nga Khoro, Mulayotibe uya u a fhela nga wothe.

- (3) Mulayotibe u fanela u shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele o bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) kana khethekanyo thukhu ya (2) arali u tshi wela fhasi ha sia la mushumo lo bulwaho kha Shedu lu ya 4 kana u tshi ita uri hu vhe na mulayo wo lavhelelwaho kha inwe ya khethekanyo dzi tevhelaho:
- (a) Khethekanyo ya 65 (2);
 - (b) khethekanyo ya 163;
 - (c) khethekanyo ya 182;
 - (d) khethekanyo ya 195 (3) na (4);
 - (e) khethekanyo ya 196; na
 - (f) khethekanyo ya 197.
- (4) Mulayotibe u fanela u shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele o bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) arali u tshi ita uri hu vhe na mulayo—
- (a) wo lavhelelwaho kha khethekanyo ya 44(2) kana ya 220(3), kana
 - (b) wo lavhelelwaho hunwe fhethu kha Ndimba ya 13 nahone zwi tshi kwama lutamo Iwa tshede Iwa sia la muvhuso wa vunḑu.
- [Phara ya (b) yo imelwa nga khethekanyo ya . 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufuminthihi ya Ndayotewa wa 2003.]
- (5) Mulayotibe wo lavhelelwaho kha khethekanyo ya 42(6) u tea u shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele o newaho kha khethekanyo thukhu ya (1), nga nḡa ha uri—
- (a) musi Buthano la Lushaka li tshi vouthela Mulayotibe, mbetshelo dza khethekanyo ya 53(1) a dzi shumi, vhudzuloni hazwo, Mulayotibe u nga phasisiwa fhedzi arali vhunzhi ha mirado ya Buthano vha tshi vouthela u phasiswa ha mulayo uyo, na
 - (b) Musi Mulayotibe wo fhiriselwa kha Komiti ya Vhukonanyi , milayo I tevhelaho I a shuma—
 - (i) Arali Buthano la Lushaka li tshi dzhiela nḡa Mulayotibe wo lavhelelwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) (g) kana (h), Mulayotibe hoyo u nga phasiswa fhedzi arali vhunzhi ha mirado ya Buthano vha tshi vouthela u phasiswa ha Mulayotibe uyo.

- (ii) Arali Buthano la Lushaka li tshi nga dzhiela ntha kana u dovha hafhu u dzhiela ntha Mulayotibe sa zwe wa lavhelelwa kha khethekanyo thukhu ya (1) (e), (i) kana (j), Mulayotibe hoyo u nga phasiswa fhedzi arali mbili tshararu tsha mirado ya Buthano I tshi vouthela u phasiswa ha Mulayotibe uyo.
- (6) Khethekanyo ino a I shumi kha Milayotibe ya zwa masheleni.

Milayotibe ya zwa Masheleni

77. (1) Mulayotibe wa zwa masheleni ndi mulayotibe wa masheleni arali u tshi—
- (a) langa mashelenii;
 - (b) kombetshedza mithelo ya lushaka; mithelo minwe-vho kana muingathelo
 - (c) iledza kana u fhungudza, kana u vhofholola kha, mithelo ya lushaka, mithelo minwe-vho kana muingathelo kana
 - (d) u tendela u tshadzha thwii kha Tshikwama tsha Muthelo wa Mbuelo tsha Lushaka, nga nnda ha Mulayotibe wo sumbedzwaho kha khethekanyo ya 214 u tshi khou nea maanda a u tshadzha thwii.
- (2) Mulayotibe wa zwa masheleni u nga si ambe nga ha manwe mafhungo nga nnda ha—
- (a) mafhungo matuku ane a yelana na u sa langa u shumiswa zwavhuqi ha tshede;
 - (b) u vhewa, iledzwa kana u fhungudzwa ha mithelo ya lushaka, minwe mithelo vho, muingathelo; kana;
 - (c) u vhofhololwa kha mithelo ya lushaka, minwe mithelo-vho, muingathelo; kana
 - (d) u tendelwa ha tshadzhi thwii dza Tshikwama tsha Muthelo wa Mbuelo wa Lushaka.
- (3) Milayotibe yotha ya zwa Masheleni I fanela u dzhielwa ntha hu tshi tevhedzwa maitele o thomiwaho nga khethekanyo ya 75. Mulayo wa Phalamennde u tea u nea nmaitele a u khwinisa Milayotibe ya zwa Masheleni phanda ha Phalamennde.

[Khethekanyo ya. 77 yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

Komiti ya Vhukonanyi

78. (1) Komiti ya Vhukonanyi yo vhumbiwa nga—
- (a) miraḁo ya ṭahe ya Buthano ḁa Lushaka yo khethwaho nga Buthano hu tshi tevhedzwa maitele o tiwaho nga milayo na ndaela zwa Buthano nahone I tshi bveledza vhuimeleli ha mahoro nga nomboro kana tshivhalo tshi fanaho tsha vhuimeleli vhu re kha Buthano; na
 - (b) murumiwa muthihi a bvaho kha vhurumiwa ha vunḁu ḁiṇwe na ḁiṇwe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu, o nangiwoho nga vhurumiwa.
- (2) Komiti ya vhukonanyi yo tendelana na iṇwe ṭhaluso ya Mulayotibe kana u ita tsheo kha mafhungo, musi ṭhaluso iyo, kana tshipiḁa tshiṇwe tsha ayo mafhungo, tsho tikedzwa nga—
- (a) vhaimeleli vha re kha Buthano ḁa Lushaka vha tshivhalo tshi siho fhasi ha vhaṭanu; na
 - (b) vhaimeleli vha re kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu vhane tshivhalo tshavho tshi si vhe fhasi ha vhaṭanu.

U ṇea thendelo kha Milayotibe

79. (1) Phresidennde u tea u ṇea thendelo na u saina Mulayotibe wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa ino Ndimba kana, arali Phresidennde a sa khou tou zwi pfesesa zwavhuḁi uri uyo Mulayotibe wo tea naa u ita ngauralo malugana na Ndayotewa, u ḁo u rumela murahu kha Buthano ḁa Lushaka uri u sedzuluswe hafhu.
- (2) Milayo yo ṭanganelanaho na ndaela zwi tea u ṇea maitele a u sedzuluswa hafhu ha Mulayotibe nga Buthano ḁa Lushaka na u dzhenelala ha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu kha maitele eneo.
- (3) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I tea u dzhenela kha u sedzuluswa hafhu ha Mulayotibe we Phresidennde a u humisela murahu kha Buthano ḁa Lushaka—
- (a) arali u sa fushea ha Phresidennde malugana na u anana ha Mulayotibe na Ndayotewa zwi tshi yelana na maṇwe mafhungo a kwamaho Khoro; kana

- (b) khethekanyo ya 74(1), (2) kana (3)(b) kana 76 yo vha I tshi shuma kha u phasisa Mulayotibe.
- (4) Arali nga murahu ha u sedzuluswa hafhu, Mulayotibe wa wanala u tshi fusha tshoḑea dza Phresidennde, Phresidennde u fanela u tendela na u saina Mulayotibe, zwa sa ralo Phresidennde a nga—
- (a) tendela na u saina Mulayotibe; kana
- (b) u fhirisela kha Khothe ya Ndayotewa uri hu dzhiwe tsheo nga ha u anana hawo na Ndayotewa.
- (5) Arali Khothe ya Ndayotewa I tshi nga tshea uri Mulayotibe u a anana na Ndayotewa, Phresidennde u tea u ṅea thendelo kha Mulayotibe a u saina.

Khumbelo nga Miraḑo ya Buthano la Lushaka kha Khothe ya zwa Ndayotewa

80. (1) Miraḑo ya Buthano la Lushaka I nga ita khumbelo kha Khothe ya zwa Ndayotewa uri hu itwe ndaela ya u ḡivhadza uri tshipiḑa tsha Mulayo wa Phalamennde kana Mulayo woṱhe a u anani na Ndayotewa.
- (2) Khumbelo—
- (a) i fanela u tikedzwa nga tshivhalo tshi linganaho thihi tshararu tsha miraḑo ya Buthano la Lushaka; na uri
- (b) i tea u itwa hu saathu u fhela maḑuvha a 30 u bva musi Phresidennde o no tendela na u saina Mulayo.
- (3) Khothe ya Ndayotewa I nga ṅea ndaela ya uri Mulayo kana tshipiḑa tsha Mulayo tshine tsha vha tshipiḑa tsha khumbelo u ya nga khethekanyo tshukhu ya (1) a tshi shumi u swikela Khothe I tshi tshea uri tshi shumiswe arali—
- (a) madzangalelo a vhulamukanyi a tshi tḑa uri hu itwe zwenezwo; na
- (b) khumbelo I na khonadzeo khulwane ya u bvelela.
- (4) Arali khumbelo I songo konadzea, nahone hu songo vha na khonadzeo khulwane dza uri I bvelele, Khothe ya Ndayotewa I nga ṅea ndaela ya uri vhahumbeli vha badele mbadelo.

Nyandadzo ya Milayo

81. Mulayotibe wo tendelwaho na u sainiwa nga Phresidennde, u vha Mulayo wa Phalamennde, u tea u anḡadzwa nga u ṭavhanya nahone u thome u shuma musi wo anḡadzwa kana nga ḡuvha ḡine ḡa ḡo tiwa hu tshi tevhedzwa Mulayo.

U vhulungwa ha Milayo ya Phalamennde nga nḡila yo tsireledzeaho

82. Khophi yo sainiwaho ya Mulayo wa Phalamennde I dzhiiwa sa vhuṭanzi ho fhelelaho ha mbetshelo dza Mulayo nahone nga murahu ha u anḡadzwa, I tea u vhulungwa nga nḡila yo tsireledzeaho nga Khothe ya Ndayotewa.

NDIMA YA 5

PHRESIDENNDE NA KHOROTSHITUMBE YA LUSHAKA

Phresidennde

83. Phresidennde—

- (a) ndi Thoho ya Muvhuso na thoho ya Khorotshitumbe ya lushaka;
- (b) u tea u tevhela, u tsireledza na u thonifha Ndayotewa sa wone mulayo muhulwane wa Riphabuliki; na
- (c) u do tufuwedza vhuthihi ha lushaka na zwothe zwine zwa bveledzisa Riphabuliki phanda.

Maanda na mishumo ya Phresidennde

84. (1) Phresidennde u na maanda o hweswaho nga Ndayotewa na mulayo, hu tshi katelwa iyo ine ya todea u ita mishumo ya Thoho ya Muvhuso na ya thoho ya khorotshitumbe ya lushaka.
- (2) Phresidennde u na vhuqifhinduleli ha—
- (a) u nea thendelo na u saina Milayotibe;
 - (b) u humisela Mulayotibe murahu kha Buthano la Lushaka uri u sedzuluswe hafhu malugana na u anana hawo na Ndayotewa;
 - (c) u fhirisela Mulayotibe kha Khothe ya Ndayotewa u itela tsheo yawo malugana na u anana ha Mulayotibe na Ndayotewa;
 - (d) u vhidza mutangano u songo dowealeho wa Buthano la Lushaka, Khoro ya Lushaka ya Mavundu, kana wa Phalamennde u itela u shumana na mafhungo o khetheaho kana a tshipentshela;
 - (e) u ita mbetshelo dzine Ndayotewa kana mulayo zwa toda uri zwi itwe nga Phresidennde, fhedzi a sa zwi iti sa thoho ya Khorotshitumbe ya Lushaka;
 - (f) u vhea kana u thola khomishini dza thodisiso,
 - (g) u vhidza referandamu dza lushaka hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde;

- (h) u tangedza vhaimeleli vha zwa vhudipulomati na vhaimeleli vha Khontsula vha mashango a nnda;
- (i) u vhea vhaambasada, Vhaambasada vha hulwane, vhaimeleli vha zwa vhudipulomati na Khontsula;
- (j) u hangwela vho tshinyaho na u fhungudza ndatso dziwe na dziwe, zwigwevho kana u dzhielwa zwo itiswa nga vhukhaki, na
- (k) u nea vhatu zwiimo zwa khuliso.

[Zwine zwa tea u dzhielwa ntha nga u angaredza: thompho dza vhahulisei dzo dzheniswaho kha Gazette ya Muvhuso 24155 ya Ja 6 Nyendavhusiku, 2002 na Gazette ya Muvhuso ya 25213 ya Ja Fulwana 2003.]

Maandalanga a Khorotshitumbe ya Riphabuliki

85. (1) Maandalanga a Khorotshitumbe ya Riphabuliki o vheva kha Phresidennde.
- (2) Phresidennde khathihi na miwe Miraḡo ya Khabinethe vha shumisa maandalanga a khorotshitumbe nga—
- (a) u shumisa mulayo wa lushaka, nga nnda ha musi Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde u tshi bula zwiwe-vho;
 - (b) u bveledza na u shumisa mbekanyamaitale ya lushaka;
 - (c) u tshimbidza mishumo ya mihasho ya muvhuso na ndaulo;
 - (d) u lugisela na u thoma mulayo; na
 - (e) u shuma mishumo miwe na miwe ya khorotshitumbe yo netshedzwaho kha Ndayotewa kana mulayo wa lushaka.

U khethiwa ha Phresidennde

86. (1) Kha mutangano walo wa u thoma musi li tshi khethiwa, na tshifhinga tshothe musi zwi tshi toḡea uri hu ḡadziwe tshikhala, Buthano la Lushaka li tea u khetha mufumakadzi kana munna u bva kha miraḡo walo uri a vhe Phresidennde.
- (2) Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa u tea u ranga phanda khetho dza Phresidennde, kana a rumela muwe Muḡuli uri a ite uyo mushumo. Maitale o bulwaho kha Tshipiḡa tsha A tsha Sheduḡu ya 3 a ḡo shuma kha u khethiwa ha Phresidennde.

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Khetho dza u qadza tshikhala ofisini ya Phresidennde dzi tea u farwa nga tshifhinga na quvha lo tiwaho nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa, fhedzi hu saathu u fhela maquvha a 30 u bva nga quvha le tshikhala itsho tsha tutselwa.

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

U thomiwa ha mushumo nga Phresidennde

87. Musi muthu o khethiwa sa Phresidennde, u qo guma u vha muraqo wa Buthano la Lushaka, nahone hu saathu u fhela maquvha matanu, u tea u thoma mushumo nga u ana kana u khwaṭhisedza u fulufhedzea kha Riphabuliki na u tevhela Ndayotewa, u ya nga ha Sheduḽu ya 2.

Tshifhinga tsha Phresidennde tsha u shuma ofisini

88. (1) Tshifhinga tsha Phresidennde tsha u shuma ofisini tshi thoma musi a tshi thoma u shuma, tsha fhela musi a tshi tutsela tshikhala kana musi muṁwe muthu o khethiwaho sa Phresidennde a tevhelaho a tshi thoma u shuma.
- (2) A hu na muthu ane a qo shuma sa Phresidennde zwifhinga zwi fhiraho zwivhili, fhedzi, musi muthu a tshi khethiwa uri a qadze tshikhala tshi si na muthu ofisini ya Phresidennde, tshifhinga tsha vhukati ha u khethiwa uho u ya kha khetho dzi tevhelaho a tshi dzhiwi sa tshifhinga tsha ofisi.

U bviswa ha Phresidennde

89. (1) Buthano la Lushaka, nga likumedzwa la tshivhalo tshi linganaho kana u fhira mbili tshararu tsha miraqo yaḽo, li nga bvisa Phresidennde ofisini yawe nga nthani ha—
- (a) u thithiswa zwihulwane ha Ndayotewa kana mulayo;
- (b) u sa qifara zwavhuḽi ho kalulaho; kana
- (c) u sa kona u ita mishumo ya ofisi yawe.

- (2) Muthu muñwe na muñwe o bvisiwaho ofisini ya Phresidennde malugana na khethekanyo tshukhu ya (1) (a) kana (b) a nga si wane mbuelo inwe na inwe ya yeneyo ofisi, nahone a nga si shume kha poso ya muvhuso.

Mufarela-Phresidennde

90. (1) Musi Phresidennde a nnda ha Riphabuḽiki kana a sa koni u ita mishumo ya ofisi ya Phresidennde, kana musi ofisi ya Phresidennde i si na muthu, mufari wa ofisi u ya nga mutevhe u re afho fhasi u do imela Phresidennde—
- (a) Muthusa-Phresidennde;
 - (b) Minista o nangiwoha nga Phresidennde.
 - (c) Minista o nangiwoha nga miñwe miraḽo ya Khabinethe.
 - (d) Mulangadzulo, u swikela Buthano la Lushaka li tshi nanga muñwe wa miraḽo yaḽo.
- (2) Mufarela-Phresidennde u na vhuḽifhinduleli, maanda na mishumo ya Phresidennde.
- (3) Musi a saathu u dzhia vhuḽifhinduleli, maanda na mishumo ya Phresidennde, Mufarela-Phresidennde u tea u ana kana u khwaṽhisedza u fulufhedzea hawe kha Riphabuḽiki na u tevhela Ndayotewa, u ya nga ha Sheduḽu ya 2.
- (4) Muthu ane musa a tshi khou shuma sa Mufarela-Phresidennde a vha o no ana kana u khwaṽhisedza u fhulufhedzea kha Riphabuḽiki ha ngo fanela u dovha a ana na u khwaṽhisedza musa a tshi khou dovha u shuma sa Mufarela-Muphresidennde lwa tshifhinga tshine tsha do fhela musa muthu ane a khou khethiwa saPhresidennde a tshi thoma u shuma.

[Khethekanyo tshukhu ya. (4) yo engedzwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya u Thoma ya Ndayotewa wa 1997.]

Khabinethe

91. (1) Khabinethe yo vhumbiwa nga Phresidennde, sa tshoho ya Khabinethe, Muthusa-Phresidennde na Dziminiṽa.

- (2) Phresidennde u thola Muthusa-Phresidennde na Dziminista, u vha fha maanda na mishumo nahone a nga kha qi vha pandela.
- (3) Phresidennde u thola—
 - (a) Muthusa-Phresidennde u bva kha mirado ya Buthano la Lushaka;
 - (b) a nga nanga tshivhalo tshiwe na tshiwe tsha Dziminista u bva kha mirado ya Buthano la Lushaka; na
 - (c) a nga si kone u nanga Dziminista dzi fhiraho mbili u bva nnda ha Buthano.
- (4) Phresidennde u fanela u thola murafo wa Khabinethe uri a vhe murangaphanda wa mishumo ya muvhuso kha Buthano la Lushaka.
- (5) Muthusa-Phresidennde u fanela u thusa Phresidennde kha u ita mishumo ya muvhuso.

Vhudifhinduleli

92. (1) Vhathusa-Phresidennde na Dziminista vha na vhudifhinduleli kha maanda na mishumo ya khorotshitumbe ye vha newa nga Phresidennde.
- (2) Mirado ya Khabinethe vho tangana kana nga muthihi nga muthihi vha na vhudifhinduleli kha Phalamennde kha u shumisa maanda na u ita mishumo yavho.
- (3) Mirado ya Khabinethe I tea—
 - (a) u shuma I tshi tevhedza Ndayotewa; na
 - (b) u nea Phalamennde mivhigo yo fhelelaho nahone ya misi malugana na mafhungo a re fhasi ha ndaulo yayo.

Vhathusa-Dziminista

93. (1) Phresidennde a nga—
 - (a) thola tshivhalo tshiwe na tshiwe tsha Vhathusa-Dziminista u bva kha mirado ya Buthano la Lushaka; na
 - (b) si thole Vhathusa-Dziminista vhane vha fhira vhavhili vhane vha sa bve kha Buthano, uri vha thuse mirado ya Khabinethe, nahone a nga kha qi vha pandela.

- (2) Vhathusa-Dziminista vho tholiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (1) (b) vha na vhuḁifhinduleli kha Phalamennde kha u ita mishumo yavho na u shumisa maḁḁa avho.

[Khethekanyo ya. 93 yo imelwa nga khethekanyo ya. 7 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

U bvela phanḁa ha Khabinethe nga murahu ha khethe

94. Musi khethe dza Buthano la Lushaka dzi tshi fariwa, Khabinethe, Muthusa-Phresidennde, Dziminista na Vhathusa-Dziminista vhaḁiwe na vhaḁiwe vha ḁo ita mushumo u swikela musu muthu o khethiwaho sa Phresidennde nga Buthano li tevhelaho a tshi thoma u shuma ofisini yawe.

Muano kana Khwaḁisedzo

95. Phanḁa ha musu Dziminista na Vhathusa-Dziminista vha saathu u thoma u ita mishumo yavho, vha tea u ana kana u khwaḁisedza u fulufhedzea kha Riphabuḁiki na u ḁo tevhela Ndayotewa, u ya nga ha Sheduḁu ya 2.

Vhuḁifari ha miraḁo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminista

96. (1) Miraḁo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminista vha tea u shuma u ya nga ha maitele a Vhuḁifari o tiwaho nga mulayo wa lushaka.
- (2) Miraḁo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminista a vho ngo tendelwa u—
- (a) ita miḁiwe mishumo I badelaho;
 - (b) shuma nga ḁila iḁiwe na iḁiwe ine ya si yelane na mushumo wa ofisini dzavho, khatihhi na u ḁidzhenisa kha nyimele iḁiwe na iḁiwe ine ya nga vha dzhenisa khomboni ya phambano vhuḁiwe ha mishumo yavho ya tshiofisi na madzangalelo avho vhone vhaḁe, kana
 - (c) shumisa tshiimo tshavho kana mafhungo maḁiwe na maḁiwe e vha ḁewa kha u ḁipfumisa kana u vhuedza muḁiwe muthu zwi si ho mulayoni.

U fhiriswa ha mishumo

97. Phresidennde, nga mulevho, a nga fhirisela kha muraḍo wa Khabinethe—
- (a) ndaulo ya mulayo muñwe na muñwe zwo ḡewaho muñwe muraḍo; kana
 - (b) maanḍa kana mushumo wo ḡewaho nga mulayo kha muñwe muraḍo.

U ḡewa ha maanḍa na mishumo zwa tshifhinganyana

98. Phresidennde a nga ḡea maanḍa kana mushumo wa muñwe muraḍo a siho ofisini yawe kana a sa koni u shumisa maanḍa eneo kana u ita mushumo wonoyo, kha muñwe muraḍo wa Khabinethe.

U kumedzwa mishumo

99. Muraḍo wa Khabinethe a nga ḡea maanḍa mañwe na mañwe ane a tea u shumiswa kana mushumo muñwe na muñwe une wa tea u itwa hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde kha muraḍo wa Khorotshitumbe ya vunḍu kana khoro ya Masipala. Mushumo—
- (a) u tea u itwa hu tshi tevhedzwa thendelano vhukati ha muraḍo wa Khabinethe na wa Khorotshitumbe kana Khoro ya Masipala;
 - (b) u tea u yelana na Mulayo wa Phalamennde une ngawo mishumo iyo ya tea u itwa na maanḍa a tea u shumiswa; na u
 - (c) thoma u itwa musi ho ḡivhadzwa kana u itwa mulevho nga Phresidennde.

U lavheleswa ha ndaulo ya vunḍu nga muvhuso wa lushaka

[Thoho yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 2(a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa ya Vhufuminthihi wa 2003.]

100. (1) Musi vunḍu ḡi sa koni kana ḡi tshi kundelwa u ita mishumo yaḷo ya khorotshitumbe, hu tshi tevhedzwa mulayo kana Ndayotewa, Khorotshitumbe ya Lushaka I nga dzhenelela nga u dzhia vhukando ho teaho u vhone uri mishumo I shumiwe, zwi tshi katela—

- (a) u bvisa ndaela kha Khorotshitumbe ya Vundu I
tšalutshedzaho uri u kundelwa ho vha hu ngafhani
malugana na u sa kona u ita mishumo iyo, na u bula
vhukando vhufhio kana vhufhio vhu teaho u dzhiwa uri hu
kone u itwa mushumo; na
- (b) u thoma u vha na vhuḏifhinduleli kha zwi livhanaho na
mushumo uyo kha ilo vundu u swika hune zwa vha zwo
tea—
 - (i) u itela uri hu vhe na maimo a lushaka o teaho kana u
swikelela maimo a fhasi a u ṅetshedza tshumelo;
 - (ii) u itela uri hu vhe na vhuṭhihi ha zwa ikonomi;
 - (iii) u itela uri hu vhe na tsireledzo ya lushaka; kana
 - (iv) u thivhela ilo vundu kha u dzhia ḽiga ḽi songo teaho
ḽine ḽa nga vhaisa madzangalelo a ḽinwe vundu kana
shango loṭhe.

[Khethekanyo tšukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 (b) ya Mulayo wa
Khwiniso wa Vhufuminthihi wa Ndayotewa wa 2003.]

- (2) Arali khorotshitumbe ya lushaka ya dzhenelela kha vundu hu
tshi tevhedzwa khethekanyo tšukhu ya (1)(b)—
 - (a) I tea u ṅetshedza ṅḏivhadzo yo tou ṅwaliwaho ya u
dzhenelela kha Khoro ya lushaka ya Mavundu hu saathu
fhela maḏuvha a 14 u bva musi u dzhenelela ho thoma;
 - (b) u dzhenelela hu tea u fheliswa arali Khoro I sa ṭanganedzi
u dzhenelela hu saathu fhela maḏuvha a 180 nga
murahu ha u dzhenelela kana mafheloni a tshifhinga tsha
tshenetsho ya vha I songo ṭanganedza u dzhenelela; na uri
 - (c) Khoro I tea u sedzulusa u dzhenelela misi yoṭhe musi u
dzhenelela hu tshi khou bvela phanḏa na u ita themendelo
dzo teaho kha khorotshitumbe ya lushaka.

[Khethekanyo tšukhu ya (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 (c) ya Mulayo wa
Khwiniso ya Vhufuminthihi ya Ndayotewa wa 2003.]

- (3) Mulayo wa lushaka u nga laula maitete o thomiwaho kha ino
khethekanyo.

[Khethekanyo ya. 100 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 2 (a) ya Mulayo wa
Khwiniso ya Ndayotewa wa Vhufuminthihi wa 2003.]

Tsheo dza Khorotshitumbe

101. (1) Tsheo ya Phresidennde I tea u vha yo tou n̄waliwa arali—
 (a) yo d̄zhiwa hu tshi tevhedzwa mulayo; kana
 (b) i na mvelelo dza mulayo.
- (2) Tsheo yo tou n̄walwaho ya Phresidennde I tea u sainiwa hafhu nga muñwe muraḍo wa Khabinethe arali tsheo iyo I tshi kwama mushumo wo n̄ewaho uyo muraḍo wa Khabinethe.
- (3) Milevho, milayo na zwiñwe zwishumiswa zwi welaho fhasi ha mulayo zwi fanela u swikelelea nga vhathu.
- (4) Mulayo wa Lushaka u nga sumbedzisa n̄dila ine, nahone u swika hune, zwishumiswa zwo bulwaho kha khethekanyo t̄hukhu ya (3) zwa tea u—
 (a) ambiwa ngazwo Phalamenndeni; na u
 (b) t̄anganedzwa nga Phalamennde.

Madzinginywa a u sa vha na fhulufhelo

102. (1) Arali Buthano ʔa Lushaka, nga vouthu ya vhunzhi ha miraḍo yaʔo I tshi n̄ea ʔidzinginywa ʔa u sa vha na fulufhelo kha Khabinethe, zwi sa kateli Phresidennde, Phresidennde u tea u dzudzanyulula Khabinethe.
- (2) Arali Buthano ʔa Lushaka, nga vouthu ya vhunzhi ha miraḍo yalo, I tshi n̄ea ʔidzinginywa ʔa u sa vha na fhulufhelo kha Phresidennde, Phresidennde na miñwe miraḍo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminis̄ta vhañwe na vhañwe vha tea u ḍirula mushumo.

NDIMA YA 6

MAVUNDU

Mavundu

103. (1) Riphabuḽiki I na Mavundu a tevhelaho—

- (a) Kapa Vhubvaḽuvha;
- (b) Fureisiṽaṽa;
- (c) Gauteng;
- (d) KwaZulu-Natala;
- (e) Mpumalanga;
- (f) Kapa Devhula;
- (g) Limpopo;
- (h) Devhula Vhukovhela;
- (i) Kapa Vhukovhela.

[Khethekanyo ṽhukhu ya (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa wa 2003 na u imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005.]

(2) Masia a vhupo a mavundu a vhumba masia a vhupo o sumbedzwaho kha mimapa yo fhambanaho yo bulwaho kha Nḽivhadzo yo sumbedzwaho kha Sheduḽu ya 1A.

[Khethekanyo ṽhukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya.1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005.]

(3) (a) Musi vhupo ha vundu vhu tshi vhewa nga vhuswa nga khwiniso kha Ndayotewa, Mulayo wa Phalamennde u nga ita uri hu vhe na maga a u laula, nga tshifhinga tshi pfeseseaho, mvelelo dza mulayo, dzine dza konadzea na dziṽwe dza u vhewa hafhu.

(b) Mulayo wa Phalamennde wo lavhelelwaho kha phara ya (a) u nga phasiswa wa shumiswa phanda ha musu hu tshi vha na u khwiniswa ha Ndayotewa, fhedzi mishumo ifhio kana ifhio ya vundu, ndaka, pfanelo, vhudifhinduleli na mishumo zwi nga fhiriswa fhedzi u ya nga Mulayo nga murahu ha musu hu tshi vha na khwiniso ya Ndayotewa.

[khethekanyo ya.103 yo imelwa nga khethekanyo ya.1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005.]

Vhusimamilayo ha Mavundu

Maandlana a vhusimamilayo ha mavundu

104. (1) Maandlana a zwa vhusimamilayo ha vundu a zwanani zwa vhusimamilayo ha vundu nahone a nea vhusimamilayo ha vundu maanda a—
- (a) u phasisa ndayotewa ya vundu lelelo kana u khwinisa ndayotewa inwe na inwe yo phasiswaho ngaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 142 na 143;
 - (b) u phasisa mulayo kha, kana wa vundu malugana na—
 - (i) mafhungo manwe na manwe a welaho kha sia la mishumo lo bulwaho kha Shedu lu ya 4;
 - (ii) mafhungo manwe na manwe a welaho kha sia la mishumo la Shedu lu ya 5, na
 - (iii) mafhungo manwe na manwe a welaho nnda ha masia a mishumo ayo, na o tou newaho vundu zwo tou buletshedzwa nga mulayo wa lushaka; na
 - (iv) mafhungo manwe na manwe ane mbetshelo ya Ndayotewa ya vhona uri hu vhe na u phasiswa ha mulayo wa vundu; na
 - (c) u newa maanda manwe na manwe a vhusimamilayo hayo kha khoro ya Masipala kha vundu lelelo.
- (2) Vhusimamilayo ha vundu nga likumedzwa lo tangedzawaho hu na thikhedzo ya mbili tshararu tsha mirado yaho, vhu nga humbela Phalamennde uri i shandukise dzina la ilo vundu.
- (3) Vhusimamilayo ha vundu hu vhothiwa fhedzi nga Ndayotewa, na uri arali ho phasisa Ndayotewa ya vundu laho, nga yeneyo Ndayotewa, na uri vhu fanela u shuma vhu tshi tevhedza, nahone vhu ngomu ha mikano ya Ndayotewa a na Ndayotewa yeneyo ya vundu.
- (4) Mulayo wa Lushaka malugana na mafhungo ane a vha a ndeme kha, kana matuku kha, u shumiswa zwavhudu ha maanda malugana na mafhungo manwe na manwe o dodombedzwaho kha Shedu lu ya 4, ndi a mulayo wa ndivho dzothe malugana na mafhungo o dodombedzwaho kha Shedu lu ya 4.

- (5) Vhusimamilayo ha vundu vhu nga themendela kha Buthano la Lushaka, mulayo u kwamaho mafhungo mañwe na mañwe a welaho nnda ha maandalanga a vhusimamilayo honoho, kana malugana na ane Mulayo wa Phalamennde wa do langa wa vundu.

Kuvhumbelwe na khetho dza vhusimamilayo ha vundu

105. (1) Vhusimamilayo ha Vundu ho vhumbiwa nga vhafumakadzi na vhanha vho khethiwaho hu tshi tevhedzwa sisieme ya vkhethi ine ya—
- (a) vha yo randelwa nga mulayo wa lushaka;
 - (b) vha yo tewaho kha mutevhe wa vhavouthi wa lushaka kha tshipiqa tsha mutevhe wa lenelo vundu;
 - (c) ta minwaha ya 18 sa minwaha ya fhasisa kha muvouthi; na
 - (d) nga bveledza nga u angaredza, vhuimeleli vhu linganaho.

[Khethekanyo thukhu ya. (1) yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2008.]

- (2) Vhusimamilayo ha vundu ho vhumbiwa nga mirado i re vhukati ha 30 na 80. Tshivhalo tsha mirado, tshine tsha nga fhambana u ya nga mavundu tshi fanela u tiwa hu tshi tevhelwa ndila yo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

Vhurado

106. (1) Mudzulapo muñwe na muñwe ane a vha o tea u voutha kha Buthano la Lushaka u a tea vha murafo wa vhusimamilayo ha vundu, nga nnda ha—
- (a) muthu muñwe na muñwe o tholiwaho nga kana a no khoushumela muvhuso na u hola kha muvhuso, nga nnda ha—
 - (i) Mulangavundu na minwe mirado ya Khorotshitumbe ya Vundu; na
 - (ii) Vhañwe vhafari vha ofisi vhane mishumo yavho ya yelana na ya murafo wa vhusimamilayo ha vundu nahone ya vha I tshi tshimbilelana na mishumo ya mulayo wa lushaka;

- (b) mirado ya Buthano la Lushaka, vharumiwa vha tshothe kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu kana mirado ya Khoro ya Masipala;
 - (c) vhatu vhe khothe ya divhadza uri vha a kundelwa u badela milandu;
 - (d) muthu muñwe na muñwe o divhadzwaho nga khothe ya Riphabuliki uri muhumbulo wawe a u shumi zwavhudi; kana
 - (e) muthu muñwe na muñwe ane, nga murahu ha musi iyi khethekanyo I tshi thoma u shuma, a vha o wanala e na mulandu wa vhukhaki he a gwevhiwa minwedzi I fhiraho 12 hu si na ndatso, hu nga vha ngomu ha Riphabuliki, kana nnda ha Riphabuliki arali nyito yo disaho vhukhaki yo vha I tshi do dzhiwa sa vhukhaki nga ngomu kha Riphabuliki; fhedzi a hu na muthu ane a do dzhiwa uri o gwevhiwa u swikela musi khatlululo yawe kha u wanwa mulandu wa vhukhaki kana u newa tshigwevho I tshi tiwa, kana u swika musi tshifhinga tsha khatlululo tsho no fhela. U sa tendelwa nga fhasi ha iyi khethekanyo zwi fhela nga murahu ha musi muthu o no fhedza minwaha mitanu u bva musi a tshi fhedza tshigwevho tshawe.
- (2) Muthu a songo teaho u vha murafo wa vhusimamilayo ha vundu hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (1) (a) kana (b) a nga vha nkhettheni wa vhusimamilayo hu tshi tevhedzwa mikano kana nyimele dzo thomiwaho nga mulayo wa lushaka.
- (3) Muthu a nga fhelelwa nga u vha murafo wa vhusimamilayo ha vundu arali uyo muthu—
- (a) a tshi swika hune a vha a songo tsha tea;
 - (b) a sa vha hone kha vhusimamilayo musi a songo wana thendelo kha nyimele dzine milayo na ndaela dza vhusimamilayo zwa amba nga ha u fhelelwa nga u vha murafo; kana.
 - (c) a ima u vha murafo wa jihoro lo taho muthu onoyo sa murafo wa vhusimamilayo.

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2008.]

- (4) U dladzwa ha zwikhala kha vhusimamilayo ha vundu zwi tea u itwa hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka.

Muano kana khwaṭhisedzo

107. Phanḁa ha musi miraḁo ya vhusimamilayo ha vundu I tshi thoma u shuma mishumo yayo kha vhusimamilayo, vha tea u ana kana vha khwaṭhisedza u fhlufhedzea kha Riphabuḁiki na u tevhedzela Ndayotewa, u ya nga ha Sheduḁu ya 2.

Tshifhinga tshine Vhusimamilayo ha Vundu ha ḁo tshi fhedza

108. (1) Vhusimamilayo ha vundu ho khethiwa lwa u shuma miṛwaha miṭanu.
- (2) Arali vhusimamilayo ha vundu vhu tshi nga fhaladzwa u ya nga ha khethekanyo ya 109, kana musi tshifhinga tshaho tshi tshi fhela, Mulangavundu wa vundu, nga mulevho, u tea u vhidza na u dzudzanya ḁuvha ḁa khetho, dzine dza tea u fariwa hu saathu u fhela maḁuvha a 90 u bva nga ḁuvha ḁe vhusimamilayo ha fhaladzwa ngaḁo, kana u bva nga ḁuvha ḁe tshifhinga tshaho tsha fhela. Mulevho wa u vhidza na u dzudzanya ḁuvha ḁa khetho u nga ṛekedzwa phanḁa kana murahu ha musi tshifhinga tsha vhusimamilayo ha vundu tshi tshi fhela.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuṇa ya Ndayotewa wa 1999.]

- (3) Arali mvelelo dza khetho dza vhusimamilayo ha vundu dzi saathu u ḁivhadzwa kha tshifhinga tsho bulwaho kha khethekanyo ya 190 kana arali khetho dzo vhetshelwa thungo nga khothe, Phresidennde, nga mulevho, u tea u vhidza kana u dzudzanya maḁuvha maṛwe a khetho dzine dza tea u fariwa hu saathu u fhela maḁuvha a 90 u bva nga ḁuvha ḁa u fhela ha itsho tshifhinga kana u bva nga ḁuvha ḁe khetho dza vhetshelwa dubo.

- (4) Vhusimamilayo ha vundu vhu a tendelwa u shuma u bva nga duvha le ha fhaladzwa kana le tshifhinga tshaho tsha fhela u swika duvha line la do tevheliwa nga line ha do thoma u farwa khetho dza u vhumba vhuwe vhusimamilayo ha vundu.

U fhaladzwa ha vhusimamilayo ha vundu tshifhinga tshaho tshi saathu fhela

109. (1) Mulangavundu wa vundu u fanela u fhaladza vhusimamilayo ha vundu arali—
- (a) vhusimamilayo ho dzhia tsheo ya uri vhu fhaladze nga thikhedzo ya vouthu dza vhunzhi ha miraḏo yaho; na
 - (b) musi ho no fhela miṁwaha miraru u bva tshe vhusimamilayo ha khethiwa.
- (2) Mufarela-Mulangavundu u tea u fhaladza vhusimamilayo ha vundu arali—
- (a) hu na tshikhala ofisini ya Mulangavundu; na
 - (b) vhusimamilayo vhu tshi kundelwa u khetha Mulangavundu hu saathu fhela maḏuvha a 30 u bva musi hu tshi vha na tshikhala.

Madzulo na tshifhinga tsha u awela

110. (1) Nga murahu ha khetho, dzulo la u thoma la vhusimamilayo ha vundu li tea u fariwa nga tshifhinga na duvha lo tiwaho nga muhaṭuli o nangiwo nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa, fhedzi li do fariwa hu saathu u fhela maḏuvha a 14 u bva nga duvha le mvelelo dza khetho dza divhadzwa nga lo. Vhusimamilayo ha vundu vhu nga ta nga hone huṇe, tshifhinga tsha madzulo na tshifhinga tshine a do tshi fhedza khathihi na zwifhinga zwao zwa u awela.

[Khethekanyo thukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 8 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) Mulangavundu wa vundu a nga vhidza dzulo la vhusimamilayo ha vundu li songo dowealeho tshifhinga tshiṁwe na tshiṁwe u itela u shumana na mafhungo o khetheaho.

- (3) Vhusimamilayo ha vundu vhu nga ta fhethu hune vhu nga vha hone na madzulo aho tshifhinga tshoŋhe.

Vhalangadzulo na Vhathusa-Vhalangadzulo

111. (1) Kha dzulo laho la u thoma nga murahu ha u khethiwa, kana musi zwo tea uri hu dadziwe tshikhala, vhusimamilayo ha vundu vhu tea u khetha Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo u bva kha mirado yaho.
- (2) Muhatuli o nangiwo nga Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa u tea u ranga phanda khetho dza Mulangadzulo. Mulangadzulo u do ranga phanda khetho dza Muthusa-Mulangadzulo.

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 9 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Maitele o buliwaho kha Tshipiḁa tsha A tsha Sheduḁu ya 3 a shuma kha khetho dza Vhalangadzulo na Vhathusa-Vhalangadzulo.
- (4) Vhusimamilayo ha vundu vhu nga bvisa Mulangadzulo kana Muthusa-Mulangadzulo tshiduloni tshawe nga likumedzwa. Vhunzhi ha mirado ya vhusimamilayo vhu tea u vha vhu hone musi hu tshi dzhiwa likumedzwa.
- (5) U ya nga milayo na ndaela, vhusimamilayo ha vundu vhu nga nanga muḁwe murangaphanda ane a do thusa Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo.

Tsheo

112. (1) Nga nda ha musi Ndayotewa I tshi bula nga inwe ndila—
- (a) vhunzhi ha mirado ya vhusimamilayo ha vundu vha fanela u vha vha honei phanda ha musi hu tshi vouthelwa Mulayotibe kana musi hu tshi khwiniswa Mulayotibe;
- (b) tshivhalo tshi linganao nthihi tshararu tsha mirado tshi tea u vha tshi hone phanda ha musi hu tshi vha na vouthu kha mafhungo maḁwe na maḁwe phanda ha vhusimamilayo;

- (c) mafhungo othe ane a vha kha vhusimamilayo ha vundu a tea u tshewa nga vhunzhi ha dzivouthu dzo itwaho.
- (2) Muraḁo ane a khou ranga phanḁa nga tshifhinga tsha u voutha, ha nga tendelwi u voutha na vhaṁwe, fhedzi—
 - (a) a nga ita vouthu ya tsheo fhedzi arali hu na thai kha tshivhalo tsha dzivouthu dza masia othe ane a khou voutha kha ḁinwe fhungo; na
 - (b) a nga voutha na vhaṁwe kana a ita vouthu ya tsheo musi fhungo ḁi tshi tea u tshewa nga tshivhalo tshi si fhasi ha mbili tshararu tsha miraḁo ya vhusimamilayo.

Pfanelo dza vharumiwa vha tshothe kha vhusimamilayo ha vundu

113. Vharumiwa vha tshothe kha vundu kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu vha nga dzhenela na u amba kha vhusimamilayo ha vundu na komiti dzaho, fhedzi a vha nga vouthi. Vhusimamilayo vhu nga ḁoḁa murumiwa wa tshothe a tshi dzhenela na u amba kha vhusimamilayo na kha komiti dzaho.

Maanda a Vhusimamilayo ha Vundu

114. (1) Musi vhu tshi shumisa maanda aho, Vhusimamilayo vhu nga—
- (a) dzhiela nthḁa, phasisa, khwinisa na u sa ṽanganedza Mulayotibe muṁwe na muṁwe u re phanḁa ha Vhusimamilayo; na
 - (b) u thoma kana u lugisela mulayo, nga nnḁa ha Milayotibe ya zwa masheleni.
- (2) Vhusimamilayo ha Vundu vhu tea u netshedza ndila dza—
- (a) u vhona uri miraḁo yothe ya muvhuso ya khorotshitumbe ya vundu I na vhuḁifhinduleli khaho; na
 - (b) u vhea iṽo kha—
 - (i) u shumiswa ha maanḁalanga a khorotshitumbe ya vundu, zwi tshi katela u shumiswa ha milayo; na
 - (ii) muraḁo muṁwe na muṁwe wa vundu wa muvhuso.

Vhuṭanzi kana mafhungo o livhanaho na Vhusimamilayo ha vunḑu

115. Vhusimamilayo ha vunḑu kana komiti inwe na inwe yaho I nga—

- (a) vhidza muthu muṇwe na muṇwe u ḑa phanḑa hawo u ṇea vhuṭanzi o thoma a ana kana u khwaṭhisedza kana u bvisa maṇwalo;
- (b) ṭoḑa uri muthu muṇwe na muṇwe kana tshiimiswa tsha vunḑu a (tshi) ṇee muvhigo;
- (c) u kombetschedza, hu tshi tevhelwa mulayo wa vunḑu kana milayo na ndaela, muthu muṇwe na muṇwe kana tshiimiswa uri tshi tevhedze ṭhoḑea dza dzisamanisi kana ṭhoḑea hu tshi tevhedzwa phara ya (a) kana (b); na
- (d) u ṭanganedza phethishini, vhuimeleli kana mihumbulo yo ḑiswaho nga vathu vhaṇwe na vhaṇwe kana zwiimiswa zwi re na dzangalelo.

Nzudzanyo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele a zwa Vunḑu

116. (1) Vhusimamilayo ha vunḑu vhu nga—

- (a) ta na u laula nzudzanyo dzaho dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele; na
- (b) u ita milayo na ndaela malugana na mafhungo adzo, hu tshi dzhielwa nṭha demokirasi ya vhuimeleli na u dzhenela, vhuḑifhinduleli, u vha khagala na u dzhenela ha nnyi na nnyi.

(2) Milayo na ndaela dza vhusimamilayo ha vunḑu zwi tea u ita uri hu vhe na—

- (a) u thomiwa, kuvhumbelwe, maanḑa, mishumo, maitele na tshifhinga tshi no dzhiwa nga komiti dzaḑo;
- (b) u dzhenela kha matshimbidzele a vhusimamilayo na komiti dzaho dza madzangano maṭuku oṭhe a politiki o imelelwo kha vhusimamilayo nga nḑila I yelanaho na demokirasi;
- (c) thuso ya tshelede na ya ndaulo kha ḑihoro ḑinwe na ḑinwe ḑo imelelwo kha vhusimamilayo, zwi tshi yelana na vhuimeleli hao, uri ḑihoro ḑinwe na ḑinwe na murangaphanḑa walo ḑi kone u shuma mishumo yaḑo kha vhusimamilayo zwavhuḑi; na

- (d) u dzhielwa n̄tha ha murangaphanda wa lihora
lihanedzi lihulwanesa kha vhusimamila uri a vhe ene
Murangaphanda wa lihanedzi.

Vhuṭalu

117. (1) Miraḍo ya khorotshitumbe ya vundu, na vharumiwa vha vundu
vha tshoṭhe kha Khoro ya Mavundu ya Lushaka—
(a) vha na mbofholowo ya u amba kha vhusimamilayo na kha
komiti dzayo, hu tshi tevhedzwa milayo na ndaela dzayo;
na uri
(b) a I nga iswi khothe ya vhumukanyi malugana na zwa
vhukhaki, u fariwa, u hoṅelwa dzhele kana u pfi vha na
vhuḍifhinduleli kha zwa tshinyalelo dza—
(i) zwiṅwe na zwiṅwe zwe vha zwi amba, u zwi bvisa
phanda kana u zwi ṅea vhusimamilayo ha vundu kana
iṅwe na iṅwe ya komiti dzayo; kana
(ii) zwiṅwe na zwiṅwe zwo dzumbululwaho nga n̄thani
ha zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea
vhusimamilayo kana iṅwe na iṅwe ya komiti dzayo.
- (2) Vhuṅwe vhuṭalu na u sa kwamea nga zwoṭhe nga
vhusimamilayo ha vundu na miraḍo yaḷo zwi nga randelwa
nga mulayo.
- (3) Miholo na magavhelo na mbuelo zwi fhiwaho miraḍo ya
vhusimamilayo ha vundu zwi badelwa zwi tshi bva kha
Tshikwama tsha Mbuelo tsha Vundu.

U kona u swikelela ha nnyi na nnyi na u dzhenelelea kha vhusimamilayo ha vundu

118. (1) Vhusimamilayo ha vundu vhu tea u—
(a) tshimbidza u dzhenela ha nnyi na nnyi kha zwa
vhusimamilayo na maṅwe maitele a zwa vhusimamilayo na
komiti dzaho; na
(b) u shuma na mafhungo aho hu si na tshidzumbe, na u
farela madzulo aho na a dzikomiti, zwi tshi itea khagala,
fhedzi hu tea u dzhiwa vhekando ho teaho ha—

- (i) u langula u swikelela ha nnyi na nnyi zwi tshi katela na u swikelela ha vhoramafhungo, kha vhusimamailayo na komiti dzaho; na
 - (ii) na u ita uri muthu muñwe na muñwe a setshiwe, nahone arali zwo tea, u hanela muthu a tshi dzeha kana u bviswa ha muthu muñwe na muñwe.
- (2) Ndayotewa ya vundu I nga si thivhele vhathu, hu tshi katelwa na vhoramafhungo kha dzulo Ja komiti nga nnda ha musi zwo fanela nahone zwi tshi pfesesea u zwi ita kha tshitshavha tshi re khagala tsha demokirasi.

U ðivhadzwa ha Milayotibe

119. Mulayotibe u nga ðivhadzwa kha Vhusimamailayo fhedzi nga Miraðo ya khorotshitumbe ya vundu kana komiti kana muraðo wa vhusimamailayo ha vundu, fhedzi Mulayotibe wa zwa masheleni u tea u ðivhadzwa nga Muraðo wa khorotshitumbe a re na vhuðifhinduleli kha zwa masheleni a vundu.

Milayotibe ya zwa Masheleni

120. (1) Mulayotibe ndi Mulayotibe wa zwa masheleni arali u tshi—
- (a) kovha masheleni;
 - (b) u vhila mithelo ya vundu, mithelo miñwe-vho, kana muingathengo;
 - (c) u fhelisa kana u fhungudza, kana u tendelwa u sa badela mithelo ya vundu, miñwe mithelo-vho, na muingathengo muñwe na muñwe wa mavundu; kana
 - (d) u ñea thendelo ya mbadelo dzo livhanaho dza Tshikwama tsha Muthelo wa Mbuelo tsha Vundu.
- (2) Mulayotibe wa zwa Masheleni u nga si kone u shuma na mañwe mafhungo nga nnda ha—
- (a) mafhungo mañuku ane a tshimbilelana na kukovhekanyele kwa masheleni;
 - (b) u kombetshedza, u fheliswa kana u fhungudza ha mithelo ya vundu, muñwe muthelo-vho kana muingathengo;

- (c) u nea thendelo ya u sa badela kana u thela mithelo ya vunḁu, miṁwe mithelo-vho, muingathengo wa vunḁu; kana
- (d) u nea thendelo ya mbadelo dzo livhanaho dza Tshikwama tsha Muthelo wa Mbuelo tsha Vunḁu.
- (3) Mulayo wa Vunḁu u tea u ṅetshedza matshimbidzele ane ngao vhusimamilayo ha vunḁu ha ḁo khwinisa ngaho Milayotibe ya zwa masheleni.

[Khethekanyo ya. 120 yo imelwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

U nea thendelo kha Milayotibe

121. (1) ThMulangavunḁu u tea u nea thendelo na u saina Mulayotibe wo phasiswaho nga vhusimamilayo ha vunḁu u ya nga ino Ndimba kana, arali Mulangavunḁu a sa khou tou zwi pfesesa zwavhuḁi uri uyo Mulayotibe wo tea na u ita ngauralo malugana na Ndayotewa, u ḁo u rumela murahu kha vhusimamilayo uri u sedzulusiwe hafhu.
- (2) Arali, nga murahu ha tsedzuluso, zwa wanala uri Mulangavunḁu u pfesesa nga vhuḁalo Mulayotibe, Mulangavunḁu u tea u nea thendelo na u saina Mulayotibe uyo, arali zwi songo ralo Mulangavunḁu u fanela u—
- (a) nea thendelo na u saina Mulayotibe; kana
 - (b) u fhirisela kha Khothe ya Ndayotewa uri I nee tsheo yayo kha u tea hawo siani la Ndayotewa.
- (3) Arali Khothe ya Ndayotewa ya sumbedza uri Mulayotibe uyo u anana na Ndayotewa, Mulangavunḁu u tea u nea thendelo na u saina.

Khumbelo nga mirado kha Khothe ya zwa Ndayotewa

122. (1) Mirado ya vhusimamilayo ha vunḁu I nga ita khumbelo kha khothe ya zwa Ndayotewa uri hu itwe ndaela ya u ḁivhadza uri mulayo kana tshipiḁa tsha Mulayo wa vunḁu a tshi anani na Ndayotewa.

- (2) Khumbelo—
 - (a) i fanela u tikedzwa nga tshivhalo tshi si ho fhasi ha phesenthe dza 20 dza mirado ya vhusimamilayo; na
 - (b) i fanela u itwa hu saathu u fhela maduvha a 30 u bva musi Mulangavundu o saina Mulayo.
- (3) Musi khumbelo I tshi itiwa, Khothe ya Ndayotewa I nga nea ndaela ya uri Mulayo kana tshipida tsha Mulayo tshine tsha tea u itelwa khumbelo u ya nga khethekanyo thukhu ya (1) a tshi shumi u swikela Khothe I tshi tshea kha khumbelo arali—
 - (a) dzangalelo la zwa vhulamukanyi li tshi toda uri hu itiwe ngauralo;-na
 - (b) khumbelo I na khonadzeo khulwane ya u bvelela.
- (4) Arali khumbelo I songo bvelela, nahone I songo sumbedza u vha na khonadzeo ya u bvela phanda, Khothe ya Ndayotewa I nga nea ndaela ya uri vhahumbeli vha badele tshinyalelo yotha.

Nyangadzo ya Milayo ya vundu

123. Mulayotibe wo tendelwaho nga Mulangavundu na u sainwa ngae u vha Mulayo wa vundu u tea u anadzwana nga u tshanya na u thoma u shuma musi wo no anadzwana kana nga duvha lo tiwaho u ya nga Mulayo.

U vhulungwa ha Milayo ya Vundu nga ndila yo tsiredzeaho

124. Khophi yo sainiwaho ya Mulayo wa Vundu I dzhiwa sa vhuṱanzi ho fhelelaho ha mbetshelo dza Mulayo nahone nga murahu ha u anadziwa, I tea u vhewa nga ndila yo tsiredzeaho nga Khothe ya Ndayotewa.

Khorotshitumbe dza vundu

Maandalanga a Khorotshitumbe dza vundu

125. (1) Maandalanga a khorotshitumbe a Vundu o vhewa kha Mulangavundu wa Vundu lenele.

- (2) Mulangavundu khathihi na miñwe miraḡo ya Khoru ya Khorotshitumbe vha shumisa maanḡa a khorotshitumbe nga—
 - (a) u shumisa mulayo wa vundu kha vundu;
 - (b) u thoma u shumiswa ha milayo yoṡhe ya lushaka kha masia a mushumo e a tetshelwa one o sumbedzwaho kha Shedulu ya 4 kana ya 5 nga nḡa ha musi Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde u tshi sumbedza nga inḡe nḡila;
 - (c) u langula milayo ya lushaka kha vundu I welaho nga nḡa ha masia a mishumo o ṡewaho kha Shedulu ya 4 na ya 5, ndangulo ya hone ine ya vha yo kumedzelwaho kha khorotshitumbe ya vundu hu tshi tevhelwa Mulayo wa Phalamennde;
 - (d) u bvedza na u thoma u shumisa mbekanyamaitele ya vundu;
 - (e) u konanya mishumo ya ndaulo ya vundu na mihasho yawo;
 - (f) u lugisa na u thoma milayo ya vundu; na
 - (g) u ita mishumo miñwe na miñwe yo ṡewaho hu tshi tevhelwa Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde.
- (3) U ya nga khethekanyo ṡhukhu ya (2) (b) vundu ḡi na maanḡalanga a khorotshitumbe (b) fhedzi u swika afho hune maanḡa a ndaulo ya vundu a nga kona u vha na vhudifhinduleli. Muvhuso wa lushaka, nga milayo na nga mañwe maga-vho, u fanela u thusa vundu u bvedza vhukoni ha ndaulo vhu ṡoḡeaho kha u shumisa maanḡa aḡo na u ita mishumo nga vhukoni sa zwe zwa bulwa kha khethekanyo ṡhukhu ya 2.
- (4) Phambano inḡe na inḡe I yelanaho na vhukoni ha ndaulo ya vundu zwi tshi kwama mishumo miñwe na miñwe zwi fanela u fhiriselwa kha Khoru ya lushaka ya Mavundu nga ḡikumedzwa hu saathu u fhela maḡuvha a 30 yo fhiriselwa kha Khoru.
- (5) U ya nga ha Khethekanyo ya 100, u shumiswa ha mulayo wa lushaka kha vundu zwi wela fhasi ha maanḡa a khorotshitumbe ya vundu.

- (6) Khorotshitumbe ya Vundu I tea u shuma I tshi tevhedza—
 (a) Ndayotewa; na
 (b) Ndayotewa ya vundu, arali Ndayotewa yo phasiselwa vundu.

U netshedza mishumo

126. Murafo wa Khorotshitumbe ya vundu a nga netshedza maanda mañwe na mañwe ane a fo shumiswa kana mushumo muñwe na muñwe une wa tea u itwa hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde kana Mulayo wa vundu kha Murafo kha Khoro ya Masipala. Mushumo u fanela—
 (a) u itwa hu tshi tevhedzwa thendelano vhekati ha Murafo wa khorotshitumbe kana Khoro ya Masipala yo teaho;
 (b) u tea u anana na Mulayo une ngawo mishumo iyo ya tea u itwa, na maanda a tea u shumiswa; na
 (c) u thoma u shuma musi wo divhadzwa nga Mulangavundu.

Maanda na mishumo ya Vhalangavundu

127. (1) Mulangavundu wa vundu u na maanda na mishumo yo newaho ofisi yawe nga Ndayotewa na mulayo muñwe na muñwe.
 (2) Mulangavundu wa vundu u na vhudifhinduleli ha—
 (a) u nea thendelo na u saina Milayotibe;
 (b) u humisela Mulayotibe murahu kha vhusimamilayo ha vundu uri u sedzuluswe hafhu malugana na u anana hawo na Ndayotewa;
 (c) u fhirisela Mulayotibe kha Khothe ya Ndayotewa u itela tsheo yawo malugana na u anana ha Mulayotibe na Ndayotewa;
 (d) u vhidza vhusimamilayo mutanganoni u songo dowealeho u itela maffungo o khetheaho;
 (e) u nanga khomishini dza tsedzuluso, na
 (f) u divhadza (vhidza) dzireferandamu kha vundu a tshi tevhedza mulayo wa lushaka.

Khetho dza Vhalangavundu

128. (1) Kha dzulo laho la u thoma nga murahu ha khetho, na tshifhinga tshothe musu zwi tshi todeha uri hu dadziwe tshikhala, Vhusimamilayo ha vundu vhu tea u khetha mufumakadzi kana munna u bva kha mirado yaho uri a vhe Mulangavundu.
- (2) Muhatuli o nangiwo nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa u tea u ranga phanda khetho dza Mulangavundu. Maitele o buliwo kha Tshipiḁa tsha A tsha Sheduḁu ya 3 a shuma kha u khethiwa ha Mulangavundu.

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 10 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Khetho dza u ḁadza tshikhala ofisini ya Mulangavundu dzi tea u fariwa nga tshifhinga na ḁuvha lo tiwaho nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa, fhedzi hu saathu fhela maḁuvha a 30 u bva nga ḁuvha le tshikhala itsho tsha tutshelwa.

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 10 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

U thomiwa ha mushumo wa ofisini nga Vhalangavundu

129. Musu muthu o khethiwa sa Mulangavundu u tea u thoma u shuma hu saathu u fhela maḁuvha maḁanu o khethiwa nga u ana kana u khwaḁhisedza kha u fulufhedzea kha Riphabuḁiki na u tevhedzela Ndayotewa, u ya nga ha Sheduḁu ya 2.

Tshifhinga tsha Mulangavundu tsha u vha ofisini na tsha u bviswa ofisini

130. (1) Tshifhinga tsha ofisi tsha Mulangavundu tshi thoma musu a tshi dzhia tshidzulo tshawe na u fhela musu a tshi tutshela tshikhala kana musu muḁwe muthu o khethiwo sa Mulangavundu a tevhelaho a tshi dzhia tshidzulo tshawe.
- (2) A hu na muthu ane a ḁo vha Mulangavundu zwifhinga zwi fhiraho zwivhili ofisini, fhedzi musu muthu a tshi khethiwa u ri

a gadze tshikhala tshi si na muthu ofisini ya Mulangavundu, tshifhinga tsha u bva kha u khethiwa uho u ya kha khetho dzi tevhelaho a tshi dzhiwi sa tshifhinga tsha ofisi.

- (3) Vhusimamilayo ha vundu, nga jikumedzwa le ja tikedzwa nga vouthu ya u tikedza u mbili tshararu ya mirado yaho, vhu nga bvisa Mulangavundu kha ofisi zwi tshi bva kha—
 - (a) u pfuka huhulwane ha Ndayotewa kana mulayo;
 - (b) mikhwa yo bvaho ndilani; kana
 - (c) u balelwa u ita mishumo ya ofisi.
- (4) Muñwe na muñwe we a vhuya a bviswa ofisini ya Mulangavundu u ya nga khethekanyo thukhu ya (3)(a) kana
 - (b) ha ngo fanela u wana mbuelo dza heylo ofisi, na uri a nga si kone u shuma kha ofisi ifhio na ifhio ya muvhuso.

Vhafarela-Vhalangavundu

131. (1) Musi Mulangavundu a siho kana a sa koni u ita mishumo ya ofisi ya Mulangavundu, kana muso ofisi ya Mulangavundu I si na muthu, mufari wa ofisi u ya nga mutevhe u re afho fhasi, u do imela Mulangavundu—
 - (a) Murafo wa khorotshitumbe o nangiwo nga Mulangavundu.
 - (b) Murafo wa khorotshitumbe o nangiwo nga miñwe Mirado ya Khoro.
 - (c) Mulangadzulo, u swikela muso vhusimamilayo vhu tshi nanga muñwe wa mirado yaho.
- (2) Mufarela-Mulangavundu u na vhuḏifhinduleli, maanda na mishumo ya Mulangavundu.
- (3) Musi a saathu u dzhia vhuḏifhinduleli, maanda na mishumo ya Mulangavundu, Mufarela-Mulangavundu u tea u ana kana u kwhaḥisedza u fhulufhedzea hawe kha Riphabuḓiki na kha u tevhedza Ndayotewa, u ya nga Sheduḓu ya 2.

Khorotshitumbe

132. (1) Khorotshitumbe ya vundu yo vhumbiwa nga Mulangavundu, sa thoho ya Khoro na mirado I si fhasi ha mitanu nahone I sa fhiri fumi vho vheiwaho nga Mulangavundu vha tshi bva kha mirado ya vhusimamilayo ha vundu.
- (2) Mulangavundu wa vundu u thola mirado ya Khorotshitumbe, a vha fha maanda na mishumo nahone a nga vha pandela.

Vhudifhinduleli

133. (1) Mirado ya khorotshitumbe ya vundu vha na vhudifhinduleli kha mishumo ya khorotshitumbe ye vha I newa nga Mulangavundu.
- (2) Mirado ya Khorotshitumbe ya vundu nga tshavho, na nga muthihi nga muthihi vha na vhudifhinduleli kha vhusimamilayo musi vha tshi shumisa maanda na u ita mishumo yavho.
- (3) Mirado ya Khorotshitumbe ya vundu vha tea—
- (a) u shuma vha tshi tevhedza Ndayotewa, nahone arali ndayotewa ya vundu yo phasisiwa kha vundu, na yeneyo-vho ndayotewa; na
- (b) u nea muvhigo wo fhelelaho nahone wa nga misi kha vhusimamilayo malugana na mafhungo a re fhasi ha ndangulo yayo.

U bvela phanda na u shuma ha Khorotshitumbe nga murahu ha khetho

134. Musi khetho dza vhusimamilayo ha vundu dzi tshi fariwa, Khorotshitumbe na mirado yayo vha do ita mishumo u swikela musi muthu o khethiwaho sa Mulangavundu nga vhusimamilayo vhu tevhelaho a tshi thoma u shuma ofisini yawe.

Muano kana Khwaṭhisedzo

135. Phanda ha musi mirado ya Khorotshitumbe ya vundu vha saathu u thoma u ita mishumo yavho, vha tea u ana kana u kwaṭhisedza u fhulufhedzea kha Riphabuliki na u do tevhedzela Ndayotewa, u ya nga Shedulu ya 2.

Vhudifari ha Miraḍo ya Khorotshitumbe

136. (1) Miraḍo ya Khorotshitumbe ya vundu vha tea u shuma u ya nga ha maitele a vhudifari o randelwaho nga mulayo wa lushaka.
- (2) Miraḍo ya Khorotshitumbe ya vundu a vho ngo tendelwa u—
- (a) shuma miṇwe mishumo I badelaho;
 - (b) shuma nga ṇḡila iṇwe na iṇwe ine ya si anane na mushumo wa ofisini dzavho, khathihi na u ḡidzhenisa kha maitele maṇwe na maṇwe ane a nga vha dzhenisa khomboni ya phambano vhukati ha mishumo yavho ya tshiofisi na madzangalelo avho vhone vhaṇe; kana
 - (c) u shumisa maimo avho kana mafhungo maṇwe na maṇwe e vha a ṇewa kha u ḡipfumisa kana u vhuedza muṇwe muthu zwi songo tea.

U fhiriswa ha mishumo

137. Mulangavundu, nga mulevho, a nga fhirisela kha muraḍo wa Khorotshitumbe—
- (a) ndaulo ya mulayo muṇwe na muṇwe zwo ṇewaho muṇwe muraḍo; kana
 - (b) maanḡa maṇwe na maṇwe kana mushumo wo ṇetshedzwaho muṇwe muraḍo nga mulayo.

U ṇetshedzwa ha mishumo lwa tshifhinganyana

138. Mulangavundu wa vundu a nga ṇea maanḡa kana mishumo ya muṇwe muraḍo a siho ofisini yawe kana a sa koni u shumisa maanḡa eneo kana u ita mushumo wawe kha muṇwe muraḍo wa Khorotshitumbe.

U dzhenelela ha vundu kha zwa muvhuso wapo

139. (1) Musi Masipala a sa koni kana a tshi balelwa u ita mishumo yawe ya khorotshitumbe u ya nga Ndayotewa kana mulayo, khorotshitumbe ya vundu yo teaho I nga dzhenelela nga u dzhia maga o teaho u vbona uri mishumo I shumiwe, zwi tshi katela—

- (a) u bvisa ndaela I yaho kha Khorotshitumbe ya Masipala, I tlatshedzaho he u balelwa u ita mishumo ha swika hone, na u bula maga o teaho u dzhiwa uri hu kone u itwa mushumo;
 - (b) u thoma u vha na vhuḏifhinduleli malugana na mushumo wo teaho kha ilo vundu musi zwi zwa ndeme—
 - (i) u itela uri hu vhe na maimo a lushaka a ndeme kana u swikelela maimo a fhasisa a nḑisedzo ya tshumelo;
 - (ii) u thivhela iyo Khoro ya Masipala kha u dzhia maga a songo ḑaho ane a nga vhaisa madzangalelo a muḽwe Masipala kana vundu loṭhe; kana
 - (iii) u itela uri hu vhe na vhuṭhihi ha zwa ikonomi; kana
 - (c) u fhaladzwa ha Khoro ya Masipala na u thola mulanguli u swikela Khoro yo Khethwaho ya Masipala ntswa I tshi ḑivhadzwa uri yo khethiwa, arali nyimele dzi tshi swikisa heneffho.
- (2) Arali khorotshitumbe ya vundu ya dzhenelela kha zwa masipala u ya nga khethekanyo ṭhukhu ya (1)(b)—
- (a) i fanela u nekedza nḑivhadzo yo tou ṅwalwaho ya u dzhenelela kha—
 - (i) thmuraḑo wa Khabinethe a re na vhuḏifhinduleli ha zwa muvhuso wapo; na
 - (ii) vhusimamilayo ha vundu ho teaho na Khoro ya Mavundu ya Lushaka, hu saathu u fhela maḑuvha a 14 nga murahu ha u dzhenelela;
 - (b) u dzhenelela hu fanela u fheliswa arali—
 - (i) muraḑo wa Khabinethe a re na vhuḏifhinduleli ha zwa mivhuso yapo a hanedzana na u dzhenelela hu saathu u fhela maḑuvha a 28 u bva tshe u dzhenelela ha u thoma kana mafheleloni a tshenetsho tshifhinga a vha a saathu tendela u dzhenelela; na
 - (ii) Khoro ya hanedzana na u dzhenelela hu saathu u fhela maḑuvha a 180 nga murahu ha musi u dzhenelela ho thoma kana mafheleloni a tshifhinga tsha u dzhenelela; na
 - (c) Khoro I fanela uri, musi I tshi khou dzhenelela, I sedzuluse u dzhenelela tshifhinga tshoṭhe, I ite themendelo dzo teaho kha khorotshitumbe ya vundu.

- (3) Arali Khoro ya Masipala ya fhaladzwa u ya nga khethekanyo
 thukhu ya (1) (c)—
 - (a) khorotshitumbe ya vunḑu I fanela u ṅetshedza ṅdivhadzo
 yo tou ṅwalwaho ya u fhaladzwa nga u ṭavhanya kha—
 - (i) muraḑo wa Khabinethe a re na vhuḑifhinduleli ha zwa
 mivhuso yapo; na
 - (ii) vhusimamilaḡo ha vunḑu ho teaho na khoro ya
 Mavunḑu ya Lushaka; nahone
 - (b) u fhaladzwa hu thoma ho no fhela maḑuvha a 14 u bva
 ḑuvha ḡne ṅdivhadzo ya ṭanganedzwa nga Khoro nga
 nṅḑa ha musi zwo vhetshelwa thungo nga onoyo muraḑo
 wa Khabinethe kana Khoro phanḑa ha ḑuvha ḡa u guma ḡa
 eneo maḑuvha a 14.
- (4) Arali masipala a sa koni u fusha kana a sa fushi vhuḑifhinduleli
 vhu re kha Ndayotewa kana mulayo wa u tendela
 mugaganyagwama kana maṅwe maga a u gonyisa mbuelo
 ane a vha a ndeme kha u ita uri mugaganyagwama u
 tevhedzwe, khorotshitumbe ya vunḑu yo teaho I fanela
 u dzhenelela nga u dzhia maga o teaho u vhona uri
 mugaganyagwama kana maga a u gonyisa mbuelo a a
 tendelwa, hu tshi katelwa na u fhaladzwa ha Khoro ya
 Masipala—
 - (a) u thola mulanguli u swikela Khoro ya Masipala I tshi
 ambiwa uri yo khethiwa; na
 - (b) u tendela mugaganyagwama wa tshifhinganyana kana
 maga a u gonyisa mbuelo u ṅekedza u itela u bvela
 phanḑa ha u shuma ha masipala.
- (5) Arali masipala, nga mulandu wa thaidzo kha zwa masheleni, u
 tshi khou kundelwa u ṅetshedza tshumelo dza mutheo kana
 u swikelela mbofho dzawo dza masheleni, khorotshitumbe ya
 vunḑu yo teaho I fanela u—
 - (a) thoma maano a u wana vhukoni ha masipala ha u
 swikelela vhuḑifhinduleli hawo ha u ṅetshedza tshumelo
 dza mutheo kana mbofho dza zwa masheleni, dzine dza
 vha—

- (i) u dilugisa hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka; na
- (ii) u vhofha masipala kha u shumisa maanda awo a mulayo na a khorotshitumbe, fhedzi u swika hune wa kona u tandulula thaidzo dza mafhungo adzo a masheleni; na
- (b) fhaladza Khoro ya Masipala, arali masipala u tshi kundelwa kana u sa koni u nea thendelo ya maga a vhusimamilayo, hu tshi katelwa na mugaganyagwama kana manwe maga ane a gonyisa mbuelo, o teaho kha u ita uri maano a u vhuisa a shume, na—
 - (i) u thola mulanguli u swikela Khoro ya Masipala yo khethiwaho yo no divhadzwa uri yo khethiwa; na
 - (ii) u tendela mugaganyagwama wa tshifhinganyana kana manwe maga a u gonyisa mbuelo kana manwe maga ane a thusa maano a u vhuisa kha u tendela u bvela phanda ha u shuma ha masipala; kana
- (c) arali Khoro ya Masipala I songo fhaladzwa hu tshi tevhedzwa phara ya (b), ya thoma vhuḏifhinduleli hayo kha u shumiswa ha maano a u vhuisa u ya nga hune masipala wa sa ḑo kona kana u shumisa maano a u vhuisa nga inwe ndila.
- (6) Arali khorotshitumbe ya vundu ya dzhenelela kha masipala u ya nga khethekanyo thukhu ya (4) kana (5), I fanela u netshedza ndivhadzo ya u dzhenelela kha—
 - (a) muraḑo wa Khabinethe a re na vhuḏifhinduleli ha mafhungo a mivhuso yapo; na
 - (b) vhusimamilayo ha vundu ho teaho na Khoro ya Mavundu ya Lushaka, hu saathu u fhela maḑuvha a sumbe u dzhenelela ho thoma.
- (7) Arali khorotshitumbe ya vundu I tshi kundelwa kana I sa shumisi maanda ayo kana I sa shumi mishumo yayo yo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (4) kana (5) nga ndila yo teaho, khorotshitumbe ya lushaka I fanela u dzhenelela hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (4) kana (5) madzuloni a khorotshitumbe ya vundu yo teaho.

- (8) Mulayo wa lushaka u nga langula u shumiswa ha ino khethekanyo, hu tshi katelwa na maitele o thomiwaho nga ino khethekanyo.

[Khethekanyo ya. 139 yo imelwa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufuminthihi ya Ndayotewa wa 2003.]

Tsheo dza Khorotshitumbe

140. (1) Tsheo ya Mulangavundu wa vundu I fanela u vha yo tou riwalwa arali yo—
 (a) dzhiwa hu tshi tevhelwa mulayo; kana
 (b) i tshi nga bveledza mvelelo dza mulayo.
- (2) Tsheo yo riwaliwaho ya Mulangavundu I tea u sainiwa hafhu nga muñwe Muraḁo wa Khorotshitumbe arali tsheo iyo I tshi kwama mushumo wo ṅetshedzwaho uyo muñwe muraḁo.
- (3) Milevho, ndaulo na zwiñwe zwishumiswa zwa mulayo muṅuku wa vundu zwi tea u swikelelwa nga nnyi na nnyi.
- (4) Mulayo wa vundu u fanela u sumbedza maitele ane, na ṅila ine zwishumiswa zwo bulwaho kha khethekanyo ṱhukhu ya (3) zwa tea—
 (a) u kumedzwa kha vhusimamilayo ha vundu; na
 (b) u tendiwa nga vhusimamilayo ha vundu.

Madzinginywa a u sa vha na fhulufhelo

141. (1) Arali vhusimamilayo ha Vundu, nga vouthu ine ya tikedzwa nga vhunzhi ha miraḁo yaho vhu tshi phasisa ḽidzinginywa ḽa u sa vha na fhulufhelo kha Khorotshitumbe ya vundu zwi sa kateli Mulangavundu, Mulangavundu u tea u dzudzanyulula Khorotshitumbe.
- (2) Arali Vhusimamilayo ha vundu, nga vouthu ine ya tikedzwa nga vhunzhi ha miraḁo yaḽo, vhu tshi phasisa ḽidzinginywa ḽa u sa vha na fhulufhelo kha Mulangavundu, Mulangavundu na miñwe miraḁo ya Khorotshitumbe vha tea u ḽirula mushumo.

Ndayotewa dza Vundu

U ṭanganedzwa ha ndayotewa dza vundu

142. Vhusimamilayo ha vundu vhu nga phasisa ndayotewa ya vundu kana, hune zwa vha zwo tea, wa khwinisa ndayotewa yaho, arali tshivhalo tshi si fhasi ha mbili tshararu tsha mirado yaho tsha vouthela Mulayotibe.

Zwi re ngomu ha ndayotewa dza vundu

143. (1) Ndayotewa ya vundu, kana khwiniso ya ndayotewa, I tea u anana na Ndayotewa, fhedzi I nga ita uri hu vhe na—
- (a) zwiwhumbeo zwa vhusimamilayo ha vundu kana khorotshitumbe na matshimbidzele ane a fhambana na o ṭetshedzwaho kha Ndimu ino; kana
 - (b) tshiimiswa, mushumo, maanḡalanga na tshiimo tsha zwa vuhosi ha sialala, hune zwa vha zwo tea.
- (2) Mbetsheho dzo katelwaho kha Ndayotewa ya vundu kana khwiniso ya ndayotewa hu tshi tevhedzwa phara ya (a) kana
- (b) ya khethekanyo ṭhukhu ya (1)—
- (a) dzi tea u tendelana na ndeme dzi re kha khethekanyo ya (1) na kha Ndimu ya 3; na
 - (b) dzi nga si fhe vundu maanḡa afhio na afhio kana mushumo ufhio na u fhio u welaho—
- (i) nḡa ha fhethu ha maanḡa a vundu hu tshi tevhedzwa Sheduḡu ya 4 na ya 5 kana;
 - (ii) nḡa ha maanḡa na mishumo yo ḡewaho vundu nga dziḡwe khethekanyo dza Ndayotewa.

U ṭanzielwa ha ndayotewa dza vundu

144. (1) Arali vhusimamilayo ha vundu ho phasiswa kana u khwinisa ndayotewa, Mulangadzulo wa vhusimamilayo u tea u ṭetshedza ḡinwalo ḡa ndayotewa kana khwiniso ya ndayotewa kha Khothe ya zwa Ndayotewa u itela uri i ṭanzielwe.
- (2) A hu na ḡinwalo ḡa ndayotewa ya vundu kana khwiniso ḡine ḡa ḡo vha mulayo u swikela musi Khothe ya zwa Ndayotewa I tshi ṭanziela—

- (a) zwauri liṅwalo lo phasiswa hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 142; na
- (b) zwauri liṅwalo loṭhe li tendelana na khethekanyo ya 143.

U sainiwa, u anḡadzwa na u vhewa nga ṅḡila ya tsireledzo ha ndayotewa ya vundu

145. (1) Mulangavundu u tea u tendela na u saina liṅwalo la ndayotewa ya vundu kana khwiniso ya ndayotewa le la ṭanzielwa nga Khothe ya zwa Ndayotewa.
- (2) Liṅwalo lo tendelwaho na u sainiwa nga Mulangavundu li tea u anḡadzwa kha Gazette ya lushaka ya Muvhuso nahone li thome u shuma u bva ḡuvha la nyanḡadzo kana lo tiwaho u ya nga ndayotewa kana khwiniso.
- (3) Liṅwalo lo sainiwaho la ndayotewa kana khwiniso ya ndayotewa ndi vhuṭanzi ho fhelelaho ha mbetshelo dzaḡo na uri, nga murahu ha musi lo anḡadzwa, li fanela u fhiwa Khothe ya zwa Ndayotewa uri I li vhee nga ṅḡila yo tsireledzeaho.

Milayo I Fhambanaho

Phambano vhukati ha mulayo wa lushaka na wa vundu

146. (1) Khethekanyo ini I shuma kha phambano vhukati ha mulayo wa lushaka na wa vundu I welaho fhasi ha sia la mushumo lo bulwaho kha Sheduḡu ya 4
- (2) Mulayo wa lushaka u shumaho nga ṅḡila I fanaho malugana na shango loṭhe u ḡo langa mulayo wa vundu arali ṭhodea dzi tevhelaho dzi tshi ḡo fushwa—
- (a) Mulayo wa lushaka u shumana na mafhungo ane a si kone u langulwa zwavhuḡi nga mulayo wo phasiswaho nga mavundu eneo nga liṭhihi nga liṭhihi.
 - (b) Mulayo wa lushaka u shumana na mafhungo ane, uri hu shumaniwe nao nga ṅḡila yavhuḡi, zwi ṭoḡa uri mafhungo a shumaniwe nao nga ṅḡila I fanaho vhukati ha lushaka, na uri mulayo wa lushaka u ite uri hu vhe na u fana nga u thoma—

- (i) milayo na zwiṭandadi;
- (ii) mitheo; kana
- (iii) mbekanyamaitele dza lushaka.
- (c) Mulayo wa lushaka wo tea kha—
 - (i) u ita uri hu vhe na tsireledzo ya lushaka;
 - (ii) u ita uri hu vhe na vhuthihi kha ikonomi;
 - (iii) u tsireledzwa ha maraga wa vathu vhoṭhe malugana na u tshimbizwa ha thundu, tshumelo, lufumo na mishumo;
 - (iv) u ṭuṭuwedza zwiito zwa ikonomi u mona na mikano ya vunḑu;
 - (v) u ṭuṭuwedza ndingano ya zwikhala kana ndingano ya u swikelela kha tshumelo dza muvhuso; kana
 - (vi) Tsireledzo ya mupo.
- (3) Mulayo wa lushaka u ḑo langa mulayo wa vunḑu arali mulayo wa lushaka wa vha wo itelwa u thivhela nyito I songo teaho kha vunḑu ine—
 - (a) ya tshinyadza madzangalelo kha zwa ikonomi, mutakalo kana tsireledzo zwa ḽinwe vunḑu kana shango nga u angaredza; kana
 - (b) wa khakhisa u shumiswa ha mbekanyamaitele ya ikonomi ya lushaka.
- (4) Musi hu na phambano malugana na uri naa mulayo wa lushaka wo tea na kha ndivho yo sumbedzwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (2)(c) na zwauri phambano I ḑiswe khothe uri I tandululwe, nahone khothe I tea u dzhiela nṭha thendelo kana u haniwa ha mulayo nga Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu.
- (5) Mulayo wa vunḑu u ḑo langa mulayo wa lushaka arali khethekanyo ṭhukhu ya (2) kana (3) ya sa shuma.
- (6) Mulayo wo itwaho hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde kana Mulayo wa vunḑu u nga shuma fhedzi arali uyo mulayo wo tendelwa nga Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu.
- (7) Arali Khoro ya Mavunḑu ya lushaka ya sa kona u dzhia tsheo hu saathu fhela maḑuvha a 30 a dzulo ḽayo ḽa u thoma u bva

tshee mulayo wa fhiriselwa khayoy, mulayo uyo u qo dzhilwa
kha mishumo ya zwothe sa wo tendelwaho nga Khoro.

- (8) Arali Khoro ya Lushaka ya Mavundu I sa tendeli mulayo wo
bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (6) I fanela uri hu saathu
fhela maduvha a 30 yo dzhia tsheo, I rumele zwiitisi zwa u sa
konisa u tendela mulayo kha maandalanga o rumelaho uyo
mulayo khayoy.

Dziwe phambano

147. (1) Arali hu na phambano vhukati ha mulayo wa lushaka na
mbetshelo dza Ndayotewa ya vundu, malugana na—
(a) mafhungo, ane ino Ndayotewa ya a toda kana u lavhelela
u phasiswa ha mulayo wa lushaka, mulayo wa lushaka u
qo langa mbetshelo dzi kwameaho dza Ndayotewa ya
vundu;
(b) u dzhenelela ha vhusimamilayo ha lushaka, hu tshi
tevhedzwa khethekanyo ya 44 (2), mulayo wa lushaka u qo
langa mbetshelo dza ndayotewa ya vundu; kana
(c) mafhungo a welaho fhasi ha sia la mushumo lo
dodombedzwaho kha Shedu lu ya 4, khethekanyo ya 146
I shuma sa zwine ha tou nga mbetshelo I kwameaho
ya ndayotewa ya vundu yo vha I mulayo wa vundu wo
bulwaho kha iyo khethekanyo.
- (2) Mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo ya 44 (2)
u qo langa mulayo wa vundu malugana na mafhungo o
bulwaho kha masia a mushumo a re ngomu ha Shedu lu ya 5.

Phambano dzine dza si kone u tandululwa

148. Arali khudano malugana na phambano I sa nga koni u tandululwa
nga khothe, mulayo wa lushaka u qo langa mulayo wa vundu kana
ndayotewa ya vundu.

Tshiimo tsha mulayo une wa sa kone u langa

149. Tsheo nga khothe ya uri mulayo u ɔo langa muñwe mulayo a zwi nga iti uri uyo muñwe mulayo u si shume, fhedzi uyo mulayo u ɔo ima u shuma u swikela phambano I tshi tandululwa.

Thalutshedzo ya Phambano

150. Musi hu tshi sedzuluswa zwithu zwi ngaho phambano vhukati ha mulayo wa vunɔu na wa lushaka, kana vhukati ha mulayo wa lushaka na ndayotewa ya vunɔu, khothe inwe na inwe I ɔo takalela thalutshedzo yo teaho ya mulayo kana ndayotewa, ine ya ɔo ita uri hu si vhe na phambano kha thalutshedzo ifhio na ifhio ine ya nga bveledzisa uri hu vhe na phambano.

NDIMA YA 7

MUVHUSO WAPO

Vhuimo ha mimasipala

151. (1) Muvhuso wapo u vhumbiwa nga mimasipala ine ya tea u thomiwa kha shango lothe la Riphabuliki.
- (2) Maandalanga a khorotshitumbe na vhusimamilayo ha masipala o hweswa Khoro ya Masipala
- (3) Masipala u na pfanelo ya u vhusa, nga u vhona hawe, mafhungo othe a muvhuso wapo wa tshitshavha tshenetsho, hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka na wa vundu sa zwe ya newa kha Ndayotewa.
- (4) Muvhuso wa lushaka kana wa vundu u nga si pfuke kana u ima phanda vhukoni kana pfanelo ya u shumisa maanda awo kana u ita mishumo yawo.

Ndivho dza muvhuso wapo

152. (1) Ndivho dza muvhuso wapo ndi—
- (a) u bvededza muvhuso wa demokirasi u na vhudifhinduleli kha vhadzulapo;
- (b) u vhona uri hu vhe na tshumelo kha zwitshavha nga ndila I sa khauwiho;
- (c) u tuxuwedza mveledziso siani la zwa matshilisano na ikonomi;
- (d) u tuxuwedza vhupo ho tsireledzeaho na mutakalo wavhudi;
- (e) u tuxuwedza u dzhenelela ha zwitshavha na madzangano a zwitshavha kha mafhungo a muvhuso wapo.
- (2) Masipala u fanela u lwisa u swikelela ndivho dzo sumbedzwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) zwi tshi ya nga gwama na ndaulo zwine a vha nazwo.

Developmental duties of municipalities

153. Masipala u fanela u—

- (a) dzudzanya na u langa ndaulo, mugaganyagwama na u dzudzanya dziñwe mbekanyo u dzhiela n̄tha t̄hoḏea dza tshitshavha khulwane na u t̄t̄uwedza mveledziso ya matshilisano na ikonomi zwa tshitshavha; na
- (b) shela mulenzhe kha mbekanyamushumo dza mveledziso dza lushaka na dza vunḑu.

Masipala kha muvhuso wa tshumisano

154. (1) Muvhuso wa lushaka na wa vunḑu nga u shumisa mulayo na mañwe maga u fanela u tikedza na u khwaṭhisedza vhukoni ha masipala kha u langa mafhungo avho, u shumisa maanḑa na u ita mishumo yavho.
- (2) Mulayo wa lushaka kana wa vunḑu wa mvetamveto une wa kwama vhuimo, zwiimiswa, maanḑa kana mishumo ya muvhuso wapo I fanela u anḑadziwa uri vhatu vha ṽnee mihumbulo yavho I saathu u isiwa Phalamenndeni kana kha Vhusimamilayo ha Vunḑu nga nḑila ine ya tendela muvhuso wapo wo dzudzanywaho, masipala na vhañwe vhatu vha re na dzangalelo tshifhinga tsha uri vha ṽnee vhubfiwa havho nga ha mvetamveto ya mulayosiñwa.

U vhumbiwa ha mimasipala

155. (1) Hu na zwigwada zwi tevhelaho zwa masipala—
- (a) Khethekanyo ya A: Masipala a re na maanḑa a u vhusa na vhusimamilayo kha vhupo hawe.
 - (b) Khethekanyo ya B: Masipala ane a t̄anganela maanḑa a u vhusa na a vhusimamilayo kha vhupo hawe na wa khethekanyo ya C ya masipala kha vhupo vhune a wela khaho.
 - (c) Khethekanyo ya C: Masipala ane a vha na maanḑa a u vhusa na a vhusimamilayo kha vhupo vhune ha katela vhomasipala vha no fhira muthihi.
- (2) Mulayo wa lushaka u tea u t̄alutshedza tshaka dzo fhambanaho dza vhomasipala vhane vha fanela u vhumbiwa kha khethekanyo iñwe na iñwe.

- (3) Mulayo wa lushaka u fanela u—
 - (a) vhumba ndila dzine dza fanela u shumiswa musi vhupo vhu tshi fanela u vha na khethekanyo nthihi ya masipala wa A kana musi hu tshi fanela u vha na vhomasipala vha khethekanyo ya B na C;
 - (b) u vhumba ndila na matshimbidzele a u vhea mikano nga maangalanga o diimisaho; na musi
 - (c) hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 229, u ita mbetshelo dzo teaho dza u kovhekanya maanda na mishumo vhukati ha vhomasipala musi vhupo vhu na vhomasipala vha khethekanyo ya B na ya C. U kovhekanya maanda na mishumo vhukati ha khethekanyo ya masipala ya B na khethekanyo ya masipala ya C zwi nga fhambana kha u kovhekanya maanda na mishumo vhukati ha inwe khethekanyo ya masipala ya B na ya masipala ya C.
- (4) Mulayo wa lushaka we wa sumbedzwa kha khethekanyo thukhu ya (3) u fanela u dzhiela nzhele thodea dza uri tshumelo dza masipala dzo tea u tsetshedzwa nga ndila I linganaho nahone I bvelaho phanda.
- (5) Mulayo wa vunḑu u fanela u wana tshaka dzo fhambanaho dza masipala dzine dza fanela u vhumbwa kha vunḑu.
- (6) Muvhuso muṛwe na muṛwe wa vunḑu u fanela u thoma vhomasipala kha vunḑu lawo nga ndila ine ya tshimbilelana na mulayo wa lushaka wo phasiswaho hu tshi tevhelwa khethekanyo thukhu ya (2) na (3) na, nga vhusimamilayo kana mariwe maga, u fanela u—
 - (a) vhona uri hu vha na u lavhelesa na u tikedzwa ha muvhuso wapo kha vunḑu; na
 - (b) tuṭuwedza mveledziso ya vhukoni ha muvhuso wapo ha u konisa vhomasipala u ita mishumo yavho na u langula mafhungo avho.

(6A)

[Khethekanyo thukhu ya. (6A) yo dzheniswa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuraru ya Ndayotewa wa 1998 na u thuthwa nga khethekanyo ya .2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005.]

- (7) Muvhuso wa lushaka, hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 44, na muvhoso wa vunḁu u na maanḁalanga a vhusimamilayo na a khorotshitumbe u vhona uri hu vhe na u itwa ha mishumo nga vhomasipala nga nḁila I fushaho u ya nga ha zwidodombedzwa zwi re kha Shedulu dza 4 na vhu 5, nga u langa u shumiswa ha maanḁalanga a vhomasipala o sumbedzwaho kha khethekanyo ya 156(1).

Maanḁa na mishumo ya masipala

156. (1) Masipala u na maanḁalanga a khorotshitumbe malugana na, nahone u na pfanelo ya u langa—
- (a) mafhungo a muvhoso wapo o dodombedzwaho kha Tshipiḁa tsha B tsha Shedulu ya 4 na Tshipiḁa tsha B tshaShedulu ya 5; na
 - (b) mafhungo maḁwe na maḁwe wo ḁetshedzwaho one nga mulayo wa lushaka kana wa vunḁu.
- (2) Masipala a nga ita na u shumisa milayo yapo kha uri hu vhe na ndangulo yavhuḁi ya mafhungo ane wa vha na pfanelo ya u a langa.
- (3) Hu tshi tevhelwa Khethekanyo ya 151(4), mulayo wapo une wa fhambana na mulayo wa lushaka na wa vunḁu a u shumi. Arali hu na u fhambana vhukati ha mulayo wapo na mulayo wa lushaka kana wa vunḁu une wa si khou shuma nga nḁhani ha phambano yo ambiwaho kha Khethekanyo ya 149, mulayo wapo u fanela u dzhiwa u tshi shuma arali hu uri mulayo a u khou shuma.
- (4) Muvhuso wa lushaka na muvhoso ya vunḁu I tea u ḁea kana u rumela kha masipala nga u tendelana hu tshi tevhedzwa nyimele dziḁwe na dziḁwe, ndaulo ya mafhungo o dodombedzwaho kha Khethekanyo ya A ya Shedulu ya 4 na Khethekanyo ya A ya Shedulu ya 5, zwi yelanaho na muvhoso wapo, arali—
- (a) hayo mafhungo a tshi nga langulwa nga nḁila yavhuḁi henefho; na

- (b) masipala e na maanda a u a langula.
- (5) Masipala u na pfanelo ya u shumisa maanda mañwe na mañwe malugana na mafhungo ane a vha o tea kana o livhanaho na u ita mushumo wawo nga ndila yavhuḡi.

Kuvhumbelwe na khetho dza Khoro dza Masipala

157. (1) Khoro ya Masipala I vhumbiwa nga—
- (a) miraḡo yo khethiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṭhukhu ya (2) na ya 3, kana
 - (b) arali zwo tendelwa nga mulayo wa lushaka—
 - (i) miraḡo yo nangwaho nga dziñwe Khoro dza Masipala I imela dzenedzo Khoro, kana
 - (ii) miraḡo yoṭhe yo nangiwo hu tshi tevhedzwa phara ya (a) na miraḡo yo nangiwo hu tshi tevhedzwa phara ṭhukhu ya (i) ya ino phara.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhumalo ya Ndayotewa wa 2002 na nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhumuṭhanu ya Ndayotewa wa 2008.]

- (2) U khethiwa ha miraḡo ya Khoro ya Masipala sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) (a) zwi fanela u tevhedza mulayo wa lushaka u randelaho sisiṭeme—
 - (a) ya vhuimeleli ho teaho u ya nga tshenetsho tshipiḡa tsha masipala ho sedzwa mutevhe wa vhakhethi vha lushaka Iwoṭhe, nahone vhu tendelaho u khethiwa ha miraḡo I bvaho kha mitevhe ya vhonketheni ya mahoro yo ñwaliwaho nga u tevhkana zwi tshi ya nga lutamo Iwa lihora lenelo, kana
 - (b) vhuimeleli sa zwe zwa ṭalutshedziswa zwone kha phara ya (a) ho ṭanganyiswa na sisiṭeme ya vhuimeleli ha dziwadi zwi tshi bva kha tshipiḡa tsha masipala kha mutevhe wa vhakhethi muthihi wa lushaka.
- (3) Sisiṭeme ya kukhethele hu tshi tevhelwa khethekanyo ṭhukhu ya (2) I fanela u vhona uri tshivhalo tshoṭhe tsha miraḡo I bvaho kha lihora liñwe na liñwe tshi sumbedza vhuimeleli ho teaho.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhumalo ya Ndayotewa wa 2002.]

- (4) (a) Arali sisiteme ya kukhethela I tshi katela vhuimeleli ha dziwadi, u khethekanywa ha dziwadi hu tea u itiwa nga maangalanga o diimisaho nga othe o nangiwohu tshi tevhelwa, na u shuma nga u ya na maitela na ndila zwo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

(b)

[Phara. (b) yo thuthwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufu-mimbili ya Ndayotewa wa 2005.]

[Khethekanyo thukhu ya. (4) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuraru ya Ndayotewa wa 1998.]

- (5) Muthu a nga voutha fhedzi kha khetho dza masipala arali muthu onoyo o nwaliswa kha tshenetsho tshipidza tsha masipala tsha mutevhe wa vhakhethi vhothe vha lushaka.
- (6) Mulayo wa lushaka we wa ambiwa nga hawo kha khethekanyo thukhu ya (1) (b) u tea u thoma u wana ndila ine ngayo mahoro na madzangalelo a vha o sumbedzwa kha Khoro ya Masipala kha u khetha uri a imelelwe zwavhudi kha Khoro ya Masipala ine a khou khethelwa yone.

Vhurado ha Khoro ya Masipala

158. (1) Mudzulapo muñwe na muñwe ane a tendelwa u khetha kha khetho dza Khoro ya Masipala u a tendelwa u vha murafo wa Khoro, nga nda ha—
- (a) muñwe na muñwe o tholiwaho nga, kana a re mushumeli wa masipala nahone ane a lambedzwa kha mushumo wonoyo we a tholelwa wone kana tshumelo, na muthu we a si iledzwe kha u sa tendelwa uhu hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka;
- (b) muñwe na muñwe o tholiwaho nga, kana a re mushumeli wa muvhuso kha linwe sia nahone ane a lambedzwa kha mushumo wonoyo kana tshumelo, na ane o iledzwaho u vha murafo wa Khoro nga mulayo wa lushaka;
- (c) muñwe na muñwe o iledzwaho u khetha kha Buthano la Lushaka kana o iledzwaho hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 47 (1) (c), (d) kana (e) u vha murafo wa Buthano;

- (d) Muraġo wa Buthano la Lushaka, murumiwa wa Khoro ya Lushaka ya Mavundu kana muraġo wa vhusimamilayo ha vundu, fhedzi u iledzwa hohu a hu shumi kha muraġo wa Khoro ya Masipala o imelaho muvhuso wapo kha Khoro ya Lushaka; kana
- (e) Muraġo wa inwe Khoro ya Masipala, fhedzi u iledzwa hohu a hu shumi kha muraġo wa Khoro ya Masipala o imelaho Khoro kha inwe Khoro ya Masipala ya khethekanyo inwe-vho.
- (2) Muthu ane a si tee u vha muraġo wa Khoro ya Masipala hu tshi tevhelwa khethekanyo ya (1) (a), (b), (d), kana (e) a nga vha nkheteni wa Khoro, u ya nga phimo kana maga o ngetshedzwaho nga mulayo wa lushaka.
- (3) Zwikhala kha Khoro ya Masipala zwi fanela u dladzwa u ya nga mulayo wa Lushaka.

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo engedzwa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhufumithanu ya Ndayotewa wa 2008.]

Tshifhinga tsha u shuma tsha Khoro dza Masipala

159. (1) Tshifhinga tsha u shuma tsha Khoro ya Masipala tshi nga si fhire minwaha mitanu sa zwe zwa sumbedziswa zwone nga mulayo wa lushaka.
- (2) Arali Khoro ya Masipala yo fhaladzwa hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka, kana musi tshifhinga tshayo tshi tshi fhela, hu fanela u farwa khetho hu saathu u fhela maduvha a 90 u bva duvha line Khoro ya fhaladzwa kana tshifhinga tshayo tsha fhela.
- (3) Khoro ya Masipala, inwe hu si yo fhaladzwaho nga murahu ha u dzenelela hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 139, I dzula I tshi khou shuma u bva tshifhinga tshayo tshi tshi fhela kana I tshi fhaladzwa, u swikela Khoro ntswa yo khethiwaho I tshi divhadzwa uri yo khethiwa.

[Khethekanyo ya. 159 yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

Matshimbedzele a nga ngomu

160. (1) Khoro ya Masipala –

- (a) i dzhia tsheo nga ha u shumiswa ha maanda othe na u shumiwa ha mishumo yotthe ya masipala;
- (b) i fanela u nanga mudzulatshidulo wayo;

[Duvha Ja u thoma u shuma ha phara ya (b) : 30 Fulwi 1997.]

- (c) i nga nanga khorotshitumbe na dziñwe komiti, hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka; na uri
 - (d) i nga thola vhashumeli vhane vha khou todega kha u shuma mishumo yavho nga vhukoni.
- (2) Mishumo I tevhelaho I nga si nekedzwe nga Khoro ya Masipala:
- (a) u phasisa milayo yapo;
 - (b) u tendela mugaganyagwama;
 - (c) u kombetshedza mithelo ya masipala na miñwe mithelo na nyingamithelo; na
 - (d) u engedza khadzimiso.
- (3) (a) Vhunzhi ha mirado ya Khoro ya Masipala I tea u vha I hone phanda ha musi hu tshi dzhiwa tsheo nga vouthu kha mafhungo manwe na manwe.
- (b) Mbudziso dzothe dzi elanaho na mafhungo o bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (2) dzi langiwa nga tsheo yo dzhiwaho nga Khoro ya Masipala I na voutu dza u tikedza dza vhunzhi ha mirado.
- (c) Mbudziso dzothe kha Khoro dzi tshewa u ya nga vhunzhi ha voutu dzo itwaho.
- (4) A hu na mulayo wapo une wa nga phasiswa nga Khoro ya Masipala nga nnda ha musi—
- (a) mirado yotthe ya Khoro yo thoma ya divhadzwa zwavhudi; na
 - (b) mulayo-wapo wo dzinginywaho wo thoma wa anadziwa u wana mahumbulwa a vathu.
- (5) Mulayo wa lushaka u fanela u nea ndila dza u wana—
- (a) vhuhulu ha Khoro ya Masipala;
 - (b) arali Khoro ya Masipala I tshi nga khetha khorotshitumbe kana komiti inwe-vho; kana

- (c) vhuhulu ha khorotshitumbe kana komiti inwe-vho ya Khoro ya Masipala.
- (6) Khoro ya Masipala I nga ita milayo yapo ine ya randela milayo na ndaela dza—
 - (a) nzudzanyo dza nga ngomu;
 - (b) mushumo wayo na matshimbidzele; na
 - (c) kuthomelwe, kuvhumbelwe, maitele, maanda na mishumo ya komiti dzayo.
- (7) Khoro ya Masipala I tea u ita mushumo wayo nga ndila I songo dzumbamaho, nahone I nga vala madzulo ayo, kana a komiti dzayo fhedzi hune zwa vhonala zwo tea u ita ngauralo u ya nga lushaka lwa mushumo une wa khou itiwa.
- (8) Miraḁo ya Khoro ya Masipala vha na pfanelo ya u dzhenela kha matshimbidzele ayo na a komiti dzayo nga ndila ine—
 - (a) zwa tendela mahoro othe na madzangalelo o sumbedzwaho kha Khoro u vha o imelelwa zwavhuḁi;
 - (b) ya yelana na demokirasi; na
 - (c) ya nga langulwa nga mulayo wa lushaka.

Vhuḁalu

161. Mulayo wa vunḁu kha mutheo wa mulayo wa lushaka u nga nea vhuḁalu na nyiledzo dza Khoro dza Masipala na miraḁo yadzo.

U anḁadzwa ha milayo yapo ya masipala

162. (1) Mulayo wapo wa masipala u nga shumiswa fhedzi arali wo thoma wa anḁadzwa kha Gazette ya muvhuso wa vunḁu lenelo.
- (2) Gazette ya Muvhuso ya vunḁu I tea u anḁadza mulayo wapo wa masipala arali yo humbelwa nga masipala.
- (3) Milayo yapo ya masipala I tea u swikelelea nga vthathu.

Muvhuso wapo wo dzudzanywaho

163. Mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhelwa matshimbidzele o newaho kha khethekanyo ya 76 u fanela u—
- (a) dzhiela nḁha madzangano a lushaka na a vunḁu o imelaho vhomasipala; na

- (b) ta matshimbidzele ane ngao muvhuso wapo wa nga—
 - (i) kwamana na muvhuso wa lushaka kana wa vundu;
 - (ii) nanga vhaimeleli vhane vha do dzhenela kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu; na
 - (iii) shela mulenzhe kha maitele o randelwaho kha mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo ya 221 (1) (c).

[Khethekanyo ya 163 (b) yo imelwa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

Mañwe mafhungo vho

164. Mafhungo mañwe na mañwe a yelanaho na zwa muvhuso wapo a songo ambiwaho nga hao kha Ndayotewa a nga di randelwa nga mulayo wa lushaka kana nga mulayo wa vundu kha mutheo wa mulayo wa lushaka.

NDIMA YA 8

DZIKHOTHE NA NDAULO YA ZWA VHULAMUKAIMYI

Maandalanga a zwa vhuhaṭuli

165. (1) Maandalanga a zwa vhuhaṭuli ha Riphabuḽiki a nga fhasi ha khothe.
- (2) Khothe dzo ḽiimisa, nahone dzi ḽo shuma fhedzi u ya nga Ndayotewa na mulayo, une dza tea u u shumisa dzi sa dzhii masia na u sa ofha tshithu, u sa shumela vhatu vhane dza vha takalela fhedzi kana u vha na luvhengelambiluni kha vhaṅwe vhatu.
- (3) A hu na muthu kana muraḽo wa muvhuso ane a nga thithisa kha mushumo wa khothe.
- (4) Miraḽo ya muvhuso, nga maga a mulayo na maṅwe vho, I tea u thusa na u tsireledza dzikhothe u itela u khwaṭhisedza vhuḽilangi, u sa dzhia masia, tshirunzi, u kona u shumiswa nga vhatu na u bveledza mishumo yadzo nga nḽila yone.
- (5) Ndaela kana tsheo dza khothe dzi vhoḽha vhatu vhoṭhe na miraḽo ya muvhuso yoṭhe ine idzi tsheo dza I kwama.
- (6) Ramulayo Muhulu wa Shango ndi ene ṭhoho ya vhuhaṭuli nahone u na vhuḽifhinduleli ha u thoma na u lavhelesa ndayo na zwiṭandadi zwi tevhedzwaho zwa mishumo ya vhuhaṭuli kha khothe dzoṭhe.

[Khethekanyo ṭhukhu ya (6) yo engedzwa nga khethekanyo ya vhu 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe wa 2012 wa Ndayotewa.]

Sisiteme ya zwa Vhuhaṭuli

166. Khothe ndi dzi tevhelaho—
- (a) Khothe ya zwa Ndayotewa;
- (b) Khothe Khulwane ya Khaṭhululo;
- (c) Khothe ya Nṭha ya Afrika Tshipembe na, zwi tshi katela na khothe khulwane ya khaṭulo inwe na inwe ine ya nga thomiwa u ya nga ha Mulayo wa Phalamennde u itela u

thetshelesa khaṭulo dzi bvaho khothe inwe na inwe i re
na vhuimo vhu fanaho na ha Khothe ya Nṭha ya Afrika
Tshipembe;

- (d) Khothe dza ha Madzhisiṭaraṭa; na
- (e) Khothe inwe na inwe yo thomiwaho [kana dzo
ṭanganedzwaho] u ya nga Mulayo wa Phalamennde, zwi
tshi katela na khothe inwe na inwe I re na tshiimo tshi
fanaho na tsha Khothe ya Nṭha ya Afrika Tshipembe kana
Khothe dza Madzhisiṭaraṭa.

[Khethekanyo ṭhukhu ya (c) na (e) dzo imelwa nga khethekanyo ya vhu 2 ya
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

Khothe ya Ndayotewa

167. (1) Khothe ya zwa Ndayotewa yo vhumwaho nga Phresidennde
wa Khothe, Muthusa-Phresidennde wa Khothe na vhaṅwe
Vhahaṭuli vha ṭahe.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 11 ya Mulayo wa
Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) Mafhungo a re kha Khothe ya zwa Ndayotewa a tea u
thetsheleswa nga Vhahaṭuli vha si ho fhasi ha malo.
- (3) Khothe ya zwa Ndayotewa—
 - (a) ndi yone khothe khulwanesa kha Riphabuḽiki; nahone
 - (b) i nga ita tsheo—
 - (i) kha mafhungo a ndayotewa; na
 - (ii) mafhungo maṅwe na maṅwe, arali ndayotewa ya
tenda u ṅea aphili ya u ita livi zwo itiswa nga mbuno
dza mafhungo a itisaho uri hu ṅaṅwe kha mulayo wa
ndeme wa tshitshavha nga u angaredza une wa tea
u lavheleswa nga Khothe, nahone fhedzi tsheo kha
mafhungo a zwa ndayotewa na kha mafhungo ane a
tshimbilelana na tsheo dzine dza itwa kha khothe ya
ndayotewa; na
 - (c) u ita tsheo ya u fhedza kha zwine ya vha na maanḁa
khazwo.

[Khethekanyo ṭhukhu ya (3) i khou imelwa nga khethekanyo ya 3 ya Mulayo wa
Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

- (4) Ndi Khothe ya zwa Ndayotewa fhedzi ine ya nga—
- (a) ita tsheo kha phambano vhukati ha miraḁo ya muvhuso kha sia la lushaka na la vundu malugana na tshiimo tsha ndayotewa, maanḁa kana mishumo ya miṁwe na miṁwe ya miraḁo ya muvhuso;
 - (b) ita tsheo kha u anana ha Mulayotibe wa phalamennde kana wa vundu na ndayotewa, fhedzi I nga ita hezwi kha nyimele dzo humbulelwaho (lavhelelwaho) kha khethekanyo ya 79 kana ya 121;
 - (c) ita tsheo nga ha kushumiselwe kwo lavhelelwaho kha khethekanyo ya 80 kana ya 122;
 - (d) ita tsheo nga ha u anana ha khwiniso inwe na inwe na Ndayoyotewa;
 - (e) ita tsheo nga ha uri Phalamennde kana Phresidennde o kundelwa kha u tevhela mbofho dza ndayotewa; kana u
 - (f) khwaṭhisedza ṭhoda dza ndayotewa ya vundu u ya nga ha khethekanyo ya 144.
- (5) Khothe ya zwa Ndayotewa I na maanḁa a u ita tsheo ya u fhedza ya uri naa Mulayo wa Phalamennde, Mulayo wa vundu, na vhuḁifari vhuṁwe na vhuṁwe ha Phresidennde, zwi a anana na Ndayotewa, nahone u fanela u khwaṭhisedza ndaela ifhio na ifhio ya u sa ṭanganedzea yo itwaho nga Khothe Khulwane ya Khaṭhululo, Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe kana khothe ya tshiimo tshi fanaho nayo phanḁa ha musi iyo ndaela I tshi vha na maanḁa kana I tshi thoma u shuma.

[Khethekanyo ṭhukhu ya vhu (5) i khou imelwa nga khethekanyo ya 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

- (6) Mulayo wa lushaka kana milayo ya Khothe ya zwa Ndayotewa I tea u tendela muthu, musi zwi zwa lutamo Iwa khaṭhululo kwayo na thendelo ya Khothe ya Ndayotewa, uri a—
- (a) ḁise mafhungo thwii kha Khothe ya zwa Ndayotewa; kana a
 - (b) ite khaṭhululo kha Khothe ya zwa Ndayotewa u bva kha khothe inwe na inwe.

- (7) Mafhungo a zwa Ndayotewa a katela mafhungo mañwe na mañwe a kwamaho zwa tšalutshedzo, tsiredzo kana zwa uri Ndayotewa I tevhelwe.

Khothe Khulwane ya Khaṭhulo

168. (1) Khothe Khulwane ya Khaṭhululo yo vhumbe na Phresidennde, Muthusa-Phresidennde khathihi na tshivhalo tsha vhahatuli vha zwa dzikhaṭhululo tsho tiwaho u ya nga Mulayo wa Phalamennde.

[Khethekanyo tšuku ya (1) yo imelwa nga khethekanyo ya 12 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) Mafhungo a re kha Khothe Khulwane ya Khaṭhululo a tea u tshewa khayi nga tshivhalo tsha vhahatuli tsho tiwaho u ya nga Mulayo wa Phalamennde.

[Khethekanyo tšuku ya (2) yo imelwa nga khethekanyo ya 12 ya Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) (a) Khothe Khulwane ya Khaṭhululo I nga ḡi tšhea khaṭhululo kha mafhungo mañwe na mañwe a bvaho Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe kana kha khothe ya vhuimo vhu lingano na Khothe Khulwane ya Afrika Tshipembe, nga nḡa ha mafhungo a kwamaho zwa mishumo kana zwa mbambedzo nga nḡa ine ya ḡo tiwa nga Mulayo wa Phalamennde.

- (b) khothe Khulwane ya Khaṭhululo i nga ita tšheo fhedzi kha—
 (i) dzikhaṭhululo;
 (ii) mafhungo a kwamaho zwa dzikhaṭhululo; na
 (iii) mafhungo mañwe na mañwe ane a nga kha ḡi rumelwa khayi nga nyimele dzo tšalutshedzwaho nga Mulayo wa Phalamennde.

[Khethekanyo tšuku ya (3) i khou imelwa nga khethekanyo ya 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumsumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

Khothe dza Nṱha dza Afrika Tshipembe

169. (1) Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe i nga tshea—
- (a) mafhungo maṱwe na maṱwe a zwa Ndayotewa nga nṅḁa ha ayo ane—
 - (i) Khothe ya zwa Ndayotewa yo tenda u a thetshesela hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 167(6)(a); kana
 - (ii) o ṅetshedzwaho nga Mulayo wa Phalamennde kha khothe inwe I re na tshiimo tshi fanaho na tsha Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe; na
 - (b) maṱwe mafhungo a songo ṅetshedzwaho inwe khothe nga Mulayo wa Phalamennde.
- (2) Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe i na Khethekanyo dzo tiwaho nga Mulayo wa Phalamennde, u ne Mulayo uyo u ita mbetshelo kha—
- (a) u thoma Khethekanyo dzine dza vha na khethekanyo nthihi kana mbili; na
 - (b) u ṅea maandḁalanga kha Khethekanyo kana tshidzulo kha Khethekanyo.
- (3) Khethekanyo inwe na inwe ya Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe—
- (a) I na Muḁṱuli ane a vha Phresidennde;
 - (b) I nga vha na tshivhalo tshithihi kana zwinzhi zwa Vhathusa Muḁṱuli ane a vha Phresidennde; nahone
 - (c) I na tshivhalo tsha vhahaṱuli vho tiwaho hu tshi tevhedzwa mulayosiṅwa wa lushaka.

[Khethekanyo ya 169 yo imelwa nga khethekanyo ya 5 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

Dzinwe Khothe

170. Khothe dzoṱhe nga nṅḁa ha dzo ambiwaho kha khethekanyo dza vhu 167, 168 na 169 dzi nga tshea kha mafhungo maṱwe na maṱwe o tiwaho nga Mulayo wa Phalamennde; fhedzi khothe ya tshiimo tsha fhasi kha tsha Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe i nga si ite ṱhogisiso kha mulayo kha u anana na ndayotewa ha

mulayo muñwe na muñwe kana vhuḍifari vhuñwe na vhuñwe ha Phresidennde.

[Khethekanyo ya 170 yo imelwa nga khethekanyo ya vhu 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

Matshimbidzele a Khothe

171. Khothe dzoṯhe dzi shuma dzi tshi tevhedza mulayo wa lushaka nahone milayo na matshimbidzele zwi tea u tevhedza mulayo wa lushaka.

Maanda a Khothe kha mafhungo a zwa ndayotewa

172. (1) Musi I tshi tshea kha mafhungo a zwa ndayotewa, I tshi khou shumisa maanda ayo, khothe—
- (a) i tea u ita mulevho wa uri mulayo kana vhuḍifari vhuḥfio na vhuḥfio vhu sa anani na Ndayotewa a vhu shumi u swika afho hune zwa sa yelane ngaho; nahone
 - (b) i nga ita ndaela ine ya vha yo teaho nahone nga ndila ya ndingano, zwi tshi katela—
 - (i) ndaela I no langa uri u bula uri a zwi shumi zwi ḍo dzhiwa ngauralo u bva murahu ha musu zwo bulwa ngauralo;
 - (ii) ndaela I no fhahea ndivhadzo ya uri a zwi shumi Iwa tshifhinga na nga nyimele ifhio na ifhio, u itela uri maanḍalanga a vhusaho, a kone u khakhulula zwe zwa vha zwo khakhea.
- (2) (a) Khothe Khulwane ya Khaṯhululo, Khothe ya Nṯha ya Afrika Tshipembe, kana khothe ya tshiimo tshi fanaho I nga ita ndaela malugana na u yelana na ndayotewa ya Mulayo wa Phalamennde, Mulayo wa vunḍu kana vhuḍifari vhuñwe na vhuñwe ha Phresidennde, fhedzi ndaela ifhio na ifhio ya u sa anana na ndayotewa a I nga shumi u swikela I tshi khwaṯhiswa nga khothe ya zwa Ndayotewa.

[Phara (a) yo imelwa nga khethekanyo ya vhu 7. Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

- (b) Khothe ine ya ita ndaela ya uri a zwi shumi u ya nga ha Ndayotewa, I nga fha ndaela ya u thivhelwa lwa tshifhinganyana kana thandululo ya tshifhinganyana kha lihora, kana I nga imisa maitele yo lindela tsheo ya Khothe ya zwa Ndayotewa kha u yelana na u shuma ha Mulayo kana vhuḏifari.
- (c) Mulayo wa lushaka u tea u tendela u fhiriselwa ha ndaela ya u sa anana na Ndayotewa kha Khothe ya Ndayotewa.
- (d) Muthu muḽwe na muḽwe kana muraḑo muḽwe na muḽwe wa muvhuso na re na dzangalelo lo linganaho a nga ita khaṭhululo, kana u ita khumbelo kha Khothe ya zwa Ndayotewa u itela u khaṭhisa kana u shandukisa ndaela ya u sa anana na Ndayotewa malugana na ino khethekanyo ṭhukhu.

Maanda ane ya vha nao

173. Khothe ya zwa Ndayotewa Khulwane ya Khaṭhululo na Khothe ya Nṭha ya Afrika Tshipembe i na maanda adzo a u tsireledza na u laula maitele adzo na u bveledzisa mulayo wa sialala, I tshi dzhiela nṭha dzangalelo la vhumukanyi.

[Khethekanyo ya vhu 173 yo imelwa nga khethekanyo ya vhu 8 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

U tholiwa ha vhaofisiri vha zwa vhuḥaṭuli

174. (1) Mufumakadzi kana munna muḽwe na muḽwe a re na ndalukanyo dzo teaho, ane a vha muthu muḽwe na muḽwe o teaho, a nga tholiwa sa muofisiri wa zwa vhuḥaṭuli. Uri muthu ufho na ufho a kone u tholiwa kha Khothe ya zwa Ndayotewa u tea u vha hafhu e mudzulapo wa Afrika Tshipembe.
- (2) Musi hu tshi tholiwa vhaofisiri vha zwa vhuḥaṭuli, hu tea u dzhielwa nṭha ṭhodea ya u sumbedza tshivhumbeo ya uri tshivhumbeo tsha lushaka na mbeu Afrika Tshipembe.
- (3) Phresidennde sa ṭhoho ya Khorotshitumbe ya Lushaka, nga murahu ha musi o kwamana na Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuḥaṭuli na vharangaphanda vha mahoro a re na

vhaimeleli kha Buthano la Lushaka, u vhea Phresidennde na Muthusa-Phresidennde wa khothe, nahone nga murahu ha musi o kwamana na Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaṭuli, u vhea Muhaṭuli Muhulwane na Muthusa-Muhaṭuli Muhulwane vha Khothe Khulwane ya Khaṭhululo.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya 13 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (4) Vhaṅwe Vhaṭuli vha Khothe ya zwa Ndayotewa vha ḑo tholwa nga Phresidennde sa ṭhoho ya khorotshitumbe ya lushaka nga murahu ha musi o kwamana na Phresidennde wa Khothe na vharangaphanda vha mahoro a re na vhaimeleli kha Buthano la Lushaka, u ya nga matshimbidzele a tevhelaho—
 - (a) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaṭuli I tea u dzudzanya mutevhe wa vathu vhane vha tea u tiwa khavho une wa tea u vha u na madzina mararu u fhira tshivhalo tsha vhaṭuli vhane vha tea u khethiwa, nahone mutevhe uyo u tea u ṅewa Phresidennde.
 - (b) Phresidennde a nga thola u bva kha mutevhe, nahone u tea u eletshedza Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaṭuli o sumbedza zwiitisi, arali muṅwe kana vhaṅwe vathu vha re kha mutevhe vha songo tendiwa, na musi hu tshi tea u vha na vhaṅwe vhane vha tea u tholiwa.
 - (c) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaṭuli I tea u engedza mutevhe nga madzina a vhaṅwe vathu vhane vha tea u tiwa nahone Phresidennde u ḑo kona u thola vathu u bva kha uyo mutevhe wo ḑadziswaho.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (4) yo imelwa nga khethekanyo ya. 13 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (5) Tshifhinga tshoṭhe, miraḑo miṅa ya Khothe ya zwa Ndayotewa vha tea u vha vhe vathu vhe vha vha vhe vhaṭuli nga tshifhinga tshe vha tholiwa ngatsho kha Khothe ya zwa Ndayotewa.
- (6) Phresidennde u tea u thola Vhaṭuli vhoṭhe vha dziṅwe khothe o wana ngeletshedzo I bvaho kha Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaṭuli.

- (7) Vhañwe vhaofisiri vha zwa Vhuhatuli vha tea u tholiwa u ya nga Mulayo wa Phalamennde une wa tea u vhona uri u tholiwa, u huliswa, u pfukiswa kana u pandeliwa, kana u latjiswa ha avha vhaofisiri vha zwa Vhuhatuli zwi tea u itwa hu si na u takadza vhañwe kana u dzhia sia.
- (8) Musi vhaofisiri vha zwa vhuhatuli vha saathu u thoma u ita mishumo yavho, vha tea u ita muano kana u khwatshisedza, u ya nga ha Sheduḽu ya 2 kha uri vha ḽo tevhela na u tsireledza Ndayotewa.

U tholiwa ha vhafarela vhahatuli

175. (1) Phresidennde a nga thola, mufumakadzi kana munna uri a shume sa Muthusa-Muhatuli wa Vhulamukanyi kana kha muhatuli kha Khothe ya zwa Ndayotewa arali hu na tshikhala tshi si na muthu kha inwe ya ofisi idzo kana arali muthu o faraho iyo ofisi a siho. U nangiwa uho hu tea u itiwa nga themendelo ya Muraḽo wa Khabinethe ane a vha na vhuḽifhinduleli ha u langula zwa vhulamukanyi ane a khou shuma u kwamana na Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa khathihi na Muhatuli Muhulwane, na u nangiwa sa Muthusa Muhatuli muhulwane wa Vhulamukanyi hu fanela u itwa kha renke dza vhahatuli vane vho nangelwa u vha kha Khothe ya zwa Ndayotewa hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya vhu 174(4).
- (2) Muraḽo wa Khabinethe a re na vhuḽifhinduleli kha zwa ndaulo ya vhulamukanyi u tea u thola kana u nanga Vhafarela-Vhahatuli kha dziñwe khothe nga murahu ha musi o kwamana na muhatuli muhulwane wa khothe ine onoyo mufarela Muhatuli a ḽo shuma khayo.

[Khethekanyo ya 175 yo imelwa nga khethekanyo ya vhu 9 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

Zwifhinga zwa u vha ofisini na mbadelo

176. (1) Muhatuli wa Khothe ya Ndayotewa u shuma tshifhinga tshine tsha sa engedzwe tsha miñwaha ya 12, kana u swikela a tshi

swika minwaha ya 70, zwine zwa nga swika u thoma, nga nnda ha musu Mulayo wa Phalamennde u tshi engedza tshifhinga tsha u shuma tsha muhaxuli wa Khothe ya Ndayotewa.

[Khethekanyo thukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 15 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) Vhanwe vhahaxuli vha fara kana u shuma kha ofisi u swikela vha tshi bviswa mushumoni wavho hu tshi tevhelwa Mulayo wa Phalamennde.
- (3) Miholo, magavhelo na mbuelo dza vhahaxuli a zwi nga fhungudzwi.

U bviswa

177. (1) Muhaxuli a nga bviswa fhedzi ofisini arali—
 - (a) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaxuli I tshi nga wana uri muhaxuli uyo u khou balelwa u ita mishumo yawe, ha na vhukoni na luthihi, kana o vhonwa mulandu wa u sa difara zwavhudi ho kalulaho; na
 - (b) Buthano la Lushaka li tshi nga tshea uri uyo muhaxuli a bviswe, nga kha likumedzwa lo tangedzwaho nga vouthu dzi si ho fhasi ha mbili tshararu tsha vouthu dza mirado yothu.
- (2) Phresidennde u tea u bvisa Muhaxuli ofisini yawe nga murahu ha u tangedzwa ha likumedzwa la uri a bvisiwe.
- (3) Phresidennde, o wana ngeletshedzo kha Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaxuli a nga imisa muhaxuli ane a khou ambiwa kha matshimbidzele a khethekanyo thukhu ya (1).

Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaxuli

178. (1) Hu na Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaxuli, yo vhumbiwaho nga—
 - (a) Muhaxuli Muhulwane ane a ranga phanda mitangano ya Khomishini;
 - (b) Phresidennde wa Khothe Khulwane ya Khathululo;

[Phara ya. (b) yo imelwa nga khethekanyo ya. 16 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (c) Muhaṭuli-Phresidennde muthihi o rumelwaho nga Vhaṭuli Vha Phresidennde;
- (d) Muraḍo wa Khabinethe a re na vhuḍifhinduleli ha u langa zwa vhulamukanyi kana muthu muṁwe o nangiwoh ngoae;
- (e) Maadivokhethi mavhili vhane vha khou shuma sa Maadivokhethi vho nangiwoh ngo vha phrofesheni ya vhuadivokhethi, u imelela phrofesheni ngo vhuḍalo, nahone vho vhwena ngo Phresidennde;
- (f) Maaxende mavhili a no khou shuma sa maaxennde o nangiwoh ngo vha phrofesheni ya maaxennde ngo vhuḍalo, nahone vho vhwena ngo Phresidennde;
- (g) Mudededzi muthihi wa zwa milayo o nangiwoh ngo vhadededzi vha milayo vha re yunivesithi dza Afrika Tshipembe;
- (h) Vhathu vha rathi vho nangiwoh ngo Buthano ḽa Lushaka u bva kha miraḍo yaḽo, vhane vhararu vha hone vha tea u vha vha miraḍo ya mahoro mahanedzi o imelelwoh kha Buthano;
- (i) Vharumiwa vhaṅa vha tshoṭhe u ya kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu vho nangiwoh ngo Khoro vha na vouthu dza u tikedza dza mavunḍu a siho fhasi ha a rathi;
- (j) vhathu vhaṅa, vho nangiwoh ngo Phresidennde sa ṭhoho ya khorotshitumbe, ngo murahu ha musi o kwamana na vharangaphanḍa vha mahoro oṭhe a re kha Buthano ḽa Lushaka; na
- (k) ngo tshifhinga tsha musi hu tshi khou shumaniwa na mafhungo ane a kwama Khethekanyo ya Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe fhedzi, Muhaṭuli-Phresidennde wa Khethekanyo yeneyo na Mulangavunḍu wa heneffho; kana muṁwe o nangiwoh ngo muṁwe na muṁwe wawho.

[Phara ya. (k) yo imelwa ngo khethekanyo ya. 2(a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998 ngo khethekanyo ya. 16 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001 na u imelwa ngo khethekanyo ya 9 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

- (2) Arali tshivhalo tsho nangiwoh u bva kha phrofesheni ya maadivokhethi kana maaxende hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya (1)(e) kana (f), tshi tshi eḍana na tshivhalo

tsha zwikhala zwi teaho u qadziwa, Phresidennde u tea u vha thola , arali tshivhalo tsha vathu vho nangiawaho tshi tshi fhira tshivhalo tsha zwikhala zwi teaho u qadziwa, Phresidennde nga murahu ha musi o kwamana na phrofesheni yo livhanaho nazwo, u tea u thola vhanangiwa vho edanaho u qadza zwikhala, hu tshi dzhielwa ntha uri, avho vhane vha do tholiwa vha vhe vho imelela phrofesheni nga vhuḑalo.

- (3) Mirado ya Khomishini yo nangiawaho nga Khoro ya Lushaka ya Mavundu, vha do shuma u swikela hu tshi vhwewa vhanwe kana hu tshi vha na tshikhala khavho. Miṁwe mirado yo nangiawaho nga Khomishini, I shuma u swikela vho I nangaho vha tshi dzhia zwikhala izwo.
- (4) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuḥatuli I na maandā na mishumo ye ya I newa nga Ndayotewa na nga mulayo wa lushaka.
- (5) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuḥatuli I nga eletshedza muvhuso wa lushaka na nga ha mafhungo manwe na manwe a kwamaho zwa Vhuḥatuli kana ndaulo ya zwa vhulamukanyi, fhedzi musi I tshi sedzulusa manwe mafhungo nga nnda ha u tholiwa ha Muḥatuli, I tea u dzula I si na mirado yo nangiawaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (1) (h) na (i).
- (6) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuḥatuli i nga ta matshimbidzele ayo; fhedzi tsheo dza Khomishini dzi tea u tikedzwa nga vhunzhi ha mirado yayo.
- (7) Arali Muḥatuli Muhulwane kana Phresidennde wa Khothe Khulwane ya Khaṭhululo a sa koni u shumela Khomishini lwa tshifhinganyana, Mufarisa-Muḥatuli Muhulwane kana Mufarisa-Phresidennde wa Khothe Khulwane ya Khaṭhululo, nga ndila yeneyo ine zwa do todiwa ngayo, u do farela kha Khomishini.

[Khethekanyo thukhu ya. (7) yo qadziwa nga khethekanyo ya. 2 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998 na u imelwa nga khethekanyo ya. 16 (c) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (8) Phresidennde na vhathu vhane vha thola, u ta kana u nanga miraḁo ya Khomishini hu tshi tevhedzwa khethekanyo tshukhu ya (1) (c), (e), (f) na (g), vha nga thola, u ta kana u nanga muṁwe na muṁwe wa miraḁo ya Khomishini nga maitele eneo, uri vha shume kha Khomishini musi muraḁo a kwameaho a sa nga koni u ita ngauralo lwa tshifhinganyana zwi tshi khou itiswa nga u lwala kana nga u sa vha hone kha Riphabuḽiki kana nga tshinwe tshiitisi tshi fushaho kana tshi pfeseseaho.

[Khethekanyo tshukhu. (8) yo ḁadziswa nga khethekanyo ya. 2(b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

Maandḁalanga a zwa Vhutshutshisi

179. (1) Hu na maandḁalanga mathihi a zwa vhutshutshisi a lushaka kha Riphabuḽiki o vhumbwaho hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde o vhumbwaho nga—
- (a) Mulangi wa Vhutshutshisi wa Lushaka wa Vhutshutshisi ha Tshitshavha ane a vha tshoho ya maandḁalanga a zwa vhutshutshisi, nahone o toliwa nga Phresidennde sa tshoho ya khorotshitumbe ya lushaka; na
 - (b) Vhalangi vha Vhutshutshisi ha Tshitshavha na vhatshutshisi sa zwo tewaho nga Mulayo wa Phalamennde.
- (2) Maandḁalanga a zwa vhutshutshisi a na maandḁa a u thoma matshimbidzele a tsengo ya milandu o imela muvhuso, na u ita mishumo muṁwe na muṁwe yo teaho yo livhanaho na u thoma matshimbidzele a tsengo ya vhugevhenga.
- (3) Mulayo wa lushaka u tea u vhona uri vhalangi vha Vhutshutshisi ha Tshitshavha—
- (a) vha na ndalukano dzo teaho; na uri
 - (b) vha na vhuḁiffhinduleli ha vhutshutshisi kha vhupo ho tiwaho; hu tshi tevhedzwa khethekanyo tshukhu ya (5).
- (4) Mulayo wa Lushaka u tea u ita uri maandḁalanga a zwa vhutshutshisi a shume u ita mishumo yao a si na nyofho, tshiṽalula na u dzhia sia.
- (5) Mulangi wa Vhutshutshisi ha Tshitshavha wa Lushaka—

- (a) o tendelana na muraḡo wa Khabinete ane a vha na vhuḡifhinduleli ha vhulamukanyi, nahone nga murahu ha musi o kwamana na Vhalangi vha Vhutshutshisi ha Tshitshavha, u fanela u ta mbekanyamaitele ya zwa vhutshutshisi ine ya tea u tevhedzwa kha maitele a zwa vhutshutshisi;
- (b) u fanela u ṅea ndaela dza mbekanyamaitele dzine dza tea u tevhelwa kha maitele a u tshutshisa;
- (c) a nga dzhenelela kha maitele a zwa u tshutshisa arali ndaela dza mbekanyamaitele dzi sa khou tevhelwa; na uri
- (d) a nga sedzulusa tsheo ya u tshutshisa kana u sa tshutshisa, nga murahu ha musi o kwamana na Mulanguli wa Vhutshutshisi ha Tshitshavha o teaho nahone nga murahu ha musi o thetshesela mafhungo a vhatu vha kwameaho zwi tshi wela kha tshifhinga tsho tiwaho nga Mulangi wa Vhutshutshisi ha Tshitshavha wa Lushaka, u bva kha vha tevhelaho—
 - (i) Muhwelelwa.
 - (ii) Muhweleli.
 - (iii) Muthu muṅwe na muṅwe ane Mulangi wa Lushaka a vhone o tea.
- (6) Muraḡo wa Khabinethe a re na vhuḡifhinduleli ha zwa ndaulo ya vhulamukanyi u fanela u vha ene a na vhuḡifhinduleli ha u fhedzisela kha zwa maandlanga a zwa vhutshutshisi.
- (7) Mafhungo oṱhe maṅwe na maṅwe a kwamaho maandlanga a zwa vhutshutshisi a fanela u tiwa nga mulayo wa lushaka.

Maṅwe mafhungo a kwamaho ndaulo ya vhulamukanyi

180. Mulayo wa Lushaka u nga bula kha mafhungo maṅwe na maṅwe ane a kwama ndaulo ya zwa vhulamukanyi I songo bulwaho kha Ndayotewa, zwi tshi katela—
- (a) mbekanyamushumo dza vhubudisi dza vhaofisiri vha zwa khaṱhulo;
 - (b) maitele a u shumana na dzimbilaelo malugana na vhaofisiri vha zwa khaṱhulo; na
 - (c) u shela mulenzhe nga vhaṅwe vhatu nga nṅa ha vhaofisiri vha zwa khaṱhulo kha tsheo dza khothe.

NDIMA YA 9

ZWIIMISWA ZWA MUVHUSO ZWI TIKEDZAHO DEMOKIRASI YA ZWA NDAYOTEWA

U thomiwa na milayo I zwi vhusaho

181. (1) Zwiimiswa zwa muvhuso zwi tevhelaho ndi zwone zwine zwa khwaṭhisa demokirasi ya zwa ndayotewa kha Riphabuliki—
- (a) Mutsireledzi wa Tshitshavha.
 - (b) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe.
 - (c) Khomishini ya Thuthuwedzo na Tsireledzo ya Pfanelo dza zwitshavha zwa Mvelele, Vhurerele na Luambo.
 - (d) Khomishini ya Ndinganyiso ya zwa Mbeu.
 - (e) Muoditha-Dzhenerala.
 - (f) Khomishini ya u langa Khetho.
- (2) Hezwi zwiimiswa zwo diimisa, nahone zwi shuma fhedzi nga fhasi ha Ndayotewa na mulayo, nahone zwi tea u sa dzhia masia, khathihi na uri zwi tea u shumisa maanḁa azwo na u ita mishumo yazwo zwi sa ofhi tshithu, u sa itela mishumo kha vhathu vhane zwa funa fhedzi, na u sa dzhia sia.
- (3) Minwe mirado ya muvhuso, nga maitele a milayo na u dzhiwa ha vhuṅwe vhukando kana maga, i tea u thusa na u tsireledza hezwi zwiimiswa u itela vhuḁilangi hazwo, u sa dzhia masia, tshirunzi na u ita mishumo nga ndila i fushaho.
- (4) A hu na muthu kana muraḁo wa muvhuso ane a nga thithisa kha mishumo ya izwi zwiimiswa.
- (5) Hezwi zwiimiswa zwi na vhuḁifhinduleli kha Buthano la Lushaka, nahone zwi tea u nea muvhigo malugana na mishumo yazwo na kushumele kha Buthano la Lushaka luthihi kana u fhira nga riwaha.

Mutsireledzi wa Tshitshavha

Mishumo ya Mutsireledzi wa Tshitshavha

182. (1) Mutsireledzi wa tshitshavha u na maandla a u ita zwi
tevhelaho, sa zwine zwa langulwa nga mulayo wa lushaka—
(a) u ita tshodisiso ya vhuḁifari vhuḁwe na vhuḁwe kha
mafhungo maḁwe na maḁwe a muvhuso, kana kha ndaulo
ya muvhuso kha sia liḁwe na liḁwe la muvhuso zwine
zwa khou humbulelwa uri a si zwa vhukuma kana zwi
bveledzaho zwithu zwiḁwe na zwiḁwe zwi si zwavhuḁi
kana u dzhia sia;
(b) u nea muvhigo malugana na vhuḁifari honoho; na
(c) u dzhia vhukando kana maga o teaho a u khakhulula.
- (2) Mutsireledzi wa Tshitshavha u na maḁwe maandla na mishumo
zwo bulwaho nga mulayo wa lushaka.
- (3) Mutsireledzi wa Tshitshavha a nga si ite tshodisiso kha tsheo
dza khothe.
- (4) Mutsireledzi wa Tshitshavha u tea u swikelelea nga vhathu
vhoḁhe na nga zwitshavha zwoḁhe.
- (5) Muvhigo muḁwe na muḁwe wo bviswaho nga Mutsireledzi
wa Tshitshavha u tea u sumbedzwa vhathu, nga nḁa ha musi
nyimele dzi songo ḁowealeho dzine dza ḁo tiwa u ya nga
mulayo wa lushaka, dzi tshi tḁa uri muvhigo u vhe tshiphiri.

Tshifhinga tsha u shuma ofisini

183. Mutsireledzi wa Tshitshavha u tholiwa lwa tshifhinga tshi sa
dovhololwi tsha miḁwaha ya sumbe.

Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe

Mishumo ya Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afurika Tshipembe

184. (1) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe I ḁo—
(a) tshuwedza tshonifho ya pfanelo dza vhuthu na mvelele ya
zwa pfanelo dza vhuthu;

- (b) tṡuṡuwedza tsireledzo, mveledziso na tswikelelo ya pfanelo dza vhuthu, na u
- (c) monithara na u sedzulusa u tevhelwa ha pfanelo dza vhuthu kha Riphabuḽiki.
- (2) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe I na maanda, sa zwine ya laulwa nga mulayo wa lushaka, o teaho kha u ita mishumo yayo, zwi tshi katela na maanda a—
 - (a) u ita ṡhoḽisiso na u ṡea muvhigo malugana na u tevhelwa ha pfanelo dza vhuthu;
 - (b) u dzhia vhukando ha u wana ṡḽila ya u khakhulula he pfanelo dza vhuthu dza pfukhwa;
 - (c) u ita ṡhoḽisiso na;
 - (d) u funza.
- (3) ṡwaha muṡwe na muṡwe Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe I tea u humbela miraḽo ya muvhuso yo teaho u ṡetshedza mafhungo malugana na maga vho a dziahho kha u pfesesa pfanelo dzi re kha Mulayotibe wa Pfanelo malugana na u wana dzinṡḽu, mutakalo, zwiliwa, maḽi, tsireledzo ya vhapo, pfunzo, na zwa mupo.
- (4) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe I na maṡwe maanda na mishumo zwo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

[Khethekanyo ya. 184 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa vhu 65 wa 1998.]

Khomishini ya ṡṡuṡuwedzo na Tsireledzo ya Pfanelo dza zwitshavha zwa Mvelele, Vhurereli na Luambo

Mishumo ya Khomishini

185. (1) Ndivho khulwane dza Khomishini ya ṡṡuṡuwedzo na Tsireledzo ya pfanelo dza zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na Luambo ndi dzi tevhelaho—
- (a) u tṡuṡuwedza ṡhompho ya pfanelo dza zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na Luambo;

- (b) u tūtuwedza na u bveledza mulalo, vhukonani, vhuthu, u konḡelelana na vhuthihi ha lushaka vhukati ha zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na luambo hu tshi tevhedzwa ndinganyiso, u sa vha na tshiḡalula na vhuḡibaḡekanyi ho vhoḡholowaho; na
- (c) u themendela u thomiwa ha mvelele na u ḡanganedza tshitshavha tsha mvelele kana iḡwe khoro kana dzikhoro dza tshitshavha kana zwitshavha zwa Afrika Tshipembe, hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka.
- (2) Khomishini I na maanḡa, sa zwi langulwaho nga mulayo wa lushaka, ane a vha a ndeme kha u kona u swikelela ndivho dzayo khulwane, zwi tshi katela, maanḡa a u monithara, u ḡoḡisisa, u funza, u tūtuwedza, u eletshedza na u fha muvhigo nga ha mafhungo a kwamaho pfanelo dza zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na luambo.
- (3) Khomishini I nga ḡea muvhigo wa mafhungo afhio na afhio a welaho fhasi ha maanḡa na mishumo yayo kha Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe uri I ite ḡhoḡisiso.
- (4) Khomishini I na maanḡa na mishumo zwo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

Kuvhumbelwe kwa Khomishini

186. (1) Tshivhalo tsha miraḡo ya Khomishini ya ḡuḡuḡwedzo na Tsireledzo ya zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na luambo na u tholiwa hayo na tshifhinga tsha u shuma ofisini tshayo, zwi fanela u randelwa nga mulayo wa lushaka.
- (2) Tshivhumbeo tsha khomishini tshi tea—
- (a) u vha tsho imelela nga u ḡanḡavhuwa zwitshavha zwiḡulwane zwa mvelele, vhurereli na luambo Afrika Tshipembe; na
 - (b) u sumbedza nga u ḡanḡavhuwa tshivhumbeo tsha mbeu Afrika Tshipembe.

Khomishini ya Ndinganyiso ya Mbeu

Mishumo ya Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu

187. (1) Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu I tea u tũtũwedza tũonifho ya ndinganyiso ya mbeu, u tsireledza, u bveledzisa, u tsireledza na u swikelelwa ha ndinganyiso ya mbeu.
- (2) Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu I na maan̄a, sa vhunga I tshi laulwa nga mulayo wa lushaka, wo teaho kha u ita mishumo yayo, zwi tshi katela na maan̄a a u monithara, u ita tũod̄isiso, u funza, u tũtũwedza, u eletshedza na u ŋea muvhigo malugana na mafhungo a ndinganyiso ya mbeu.
- (3) Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu I na mañwe maan̄a na miñwe mishumo zwo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

Muoditha-Dzhenerala

Mishumo ya Muoditha-Dzhenerala

188. (1) Muoditha-Dzhenerala u tea u oditha na u ŋea muvhigo malugana na mbalelano, zwitatamennde zwa gwama na ndangulo ya zwa gwama zwa—
- (a) mihasho yoñhe ya muvhuso wa lushaka na muvhuso wa vun̄du khatihi na ndaulo dza hone;
- (b) mimasipala yoñhe; na
- (c) tshiimiswa tshiñwe na tshiñwe kana tshivhumbeo tsha zwa mbalelano zwine zwa tũdiwa uri zwi odithiwe nga Muoditha-Dzhenerala nga mulayo wa lushaka na wa vun̄du.
- (2) Hu tshi ġadziwa kha mishumo yo randelwaho kha khethekanyo tũukhu ya (1) na musu hu tshi tevhedzwa mulayo muñwe na muñwe, Muoditha-Dzhenerala a nga oditha na u ŋea muvhigo nga ha mbalelano, zwitatamennde zwa gwama na ndangulo ya zwa gwama kha—

- (a) tshiimiswa tshinwe na tshinwe tsho lambedzwaho nga Tshikwama tsha Mbuelo tsha lushaka kana Tshikwama tsha Mbuelo tsha Vundu, kana nga masipala; kana;
- (b) tshiimiswa tshinwe na tshinwe tsho tendelwaho hu tshi tevhelwa mulayo ufho kana ufho wa u tangedza tselede I no do shumiselwa zwa nnyi na nnyi.
- (3) Muoditha-Dzhenerala u tea u netshedza muvhigo wa odithi kha vhusimamilayo vhuwe na vhuwe vhune ha vha na dzangalelo kha u oditha, na kha maandlanga afho na afho o randelwaho nga mulayo. Mivhigo ythe I fanela u andadza.
- (4) Muoditha-Dzhenerala u na mawe maanga na minwe mishumo yo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

Tshifhinga tsha u shuma ofisini

189. Muoditha-Dzhenerala u fanela u tholiwa lwa tshifhinga tsho tiwaho, tshi sa shanduki nahone tshi sa dovhololwi, tsha minwaha I re vhukati ha mitanu na ya fumi.

Khomishini ya Zwa Khetho

Mishumo ya Khomishini ya zwa Khetho

190. (1) Khomishini ya zwa Khetho I do—
- (a) langula, I tshi tevhela mulayo wa lushaka, khetho dza madzangano a vhusimamilayo a lushaka na a vundu na a masipala;
 - (b) vbona uri idzo khetho ndi khetho kwadzo dzo vhofholowaho; na u
 - (c) divhadza mvelelo dza khetho dzenedzo hu saathu u fhela tshifhinga tshine tsha tea u vha tsho randelwa nga mulayo wa lushaka tshine tsha do vha tshi tshipufhi u ya nga hune zwa konadzea ngaho.
- (2) Khomishini ya Khetho I na mawe maanga na minwe mishumo yo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

Kuvhumbelwe kwa Khomishini ya Khetho

191. Khomishini ya zwa Khetho I tea u vhumbiwa nga vhatu vha si ho fhasi ha vhararu. Tshivhalo tsha miraḁo na tshifhinga tshine vha tea u vha vhe ofisini ngatsho zwi tea u randelwa nga mulayo wa lushaka.

Maandalanga a ñivhusaho a laulaho zwa Khasho

Maandalanga a Khasho

192. Mulayo wa Lushaka u tea u thoma maandalanga a ñivhusaho a u langula zwa khasho, hu tshi itelwa tshitshavha, na u itela uri hu vhe na mihumbulo minzhi I imeleho tshitshavha tsha Afrika Tshipembe nga u angaredza.

Mbetshelo nga u angaredza

U tholiwa

193. (1) Mutsireledzi wa Tshitshavha na miraḁo ya Khomishini inwe na inwe yo thomiwaho nga fhasi ha iyi Ndimba vha tea u vha vhe vhafumakadzi kana vhanna vhane—
(a) vha vha vhadzulapo vha Afrika Tshipembe;
(b) vha vha vho tewaho nga u fara poswo yeneyo; na
(c) vha tevhedzela ðhoḁea dziñwe na dziñwe dzo randelwaho nga mulayo wa lushaka.
- (2) ðhoḁea ya Khomishini yo thomiwaho nga iyi Ndimba ya u sumbedza nga u ðandavhuwa tshivhumbeo u ya nga mbeu kana lushaka tsha Afrika Tshipembe zwi tea u dzhielwa nḁha musi miraḁo I tshi tholiwa.
- (3) Muoditha-Dzhenerala u tea u vha e mufumakadzi kana munna ane a vha mudzulapo wa Afrika Tshipembe, o tewaho nga u fara poswo yeneyo. Hu tea u dzhielwa nḁha nga maanḁa nḁivho yo khetheaho, kana tshenzhemo kha zwa u oditha,

tshelede dza muvhuso nahone zwa ndaulo ya muvhuso na zwone zwi tea u dzhielwa n̄tha musu hu tshi tholwa Muoditha-Dzhenerala.

- (4) Phresidennde, hu tshi tevhelwa themendelo ya Buthano la Lushaka, u tea u thola Mutsireledzi wa Tshitshavha, Muoditha-Dzhenerala na miraḁo ya—
 - (a) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe;
 - (b) Khomishini ya Ndinganyiso ya zwa Mbeu; na
 - (c) Khomishini ya zwa Khetho.
- (5) Buthano la Lushaka li tea u themendela vhathu vho—
 - (a) nangiwohona nga komiti ya Buthano la Lushaka lo vhumbwaho nga tshivhalo tsha miraḁo ya madzangano othe tsho imelelwohona nga u linganela kha Buthano; na
 - (b) vho tendiwohona nga Buthano nga likumedzwa lo t̄anganedzwohona nga vouthu dza thikhedzo—
 - (i) dzi linganaho 60 tsha ḁana ya miraḁo ya Buthano, arali themendelo I ya u tholiwa ha Mutsireledzi wa Tshitshavha kana Muoditha-Dzhenerala; kana
 - (ii) ya vhunzhi ha miraḁo ya Buthano, arali themendelo I ya u tholiwa ha muraḁo wa Khomishini.
- (6) U dzhenelela ha tshitshavha tshapo , kha u themendela zwi nga itwa sa zwe zwa lavhelelwa kha khethekanyo ya 59 (1)(a).

U bviswa ofisini

194. (1) Mutsireledzi wa Tshitshavha, Muoditha-Dzhenerala kana muraḁo wa Khomishini yo thomiwohona nga fhasi ha iyi Ndimu a nga bviswa ofisini yawe fhedzi nga n̄thani ha—
 - (a) u sa ḁifara zwavhuḁi, u balelwa u ita mushumo na u sa kona mushumo;
 - (b) u wanululwa malugana na izwo nga komiti ya Buthano la Lushaka, na
 - (c) u t̄anganedzwa ha likumedzwa nga Buthano la uri uyo muthu a bvisiwe ofisini.

- (2) Likumedzwa la Buthano la Lushaka malugana na u bvisiwa ofisini ha—
 - (a) Mutsireledzi wa Tshitshavha kana Muoditha-Dzhenerala u fanela u tangedziwa nga vouthu dza thikhedzo dza mbili tshararu tsha mirado ya Buthano; kana
 - (b) Murado wa Khomishini u fanela u tangedziwa nga vouthu dza thikhedzo dza vhunzhi ha mirado ya Buthano.
- (3) Phresidennde a nga—
 - (a) imisa muthu Iwa tshifhinganyana ofisini musi kana nga murahu ha u thoma ha u tshimbizwa ha mishumo ya komiti ya Buthano la Lushaka na u bviswa ha uyo muthu; na
 - (b) fanela u bvisa muthu ofisini musi ho tangedziwa likumedzwa nga Buthano li huwelelaho uri muthu a bviswe.

NDIMA YA 10

NDAULO YA MUVHUSO

Ndeme dza mutheo na milayo I vhusaho ndaulo ya Muvhuso

195. (1) Ndaulo ya muvhuso I tea u vhuswa nga ndeme na milayo zwa demokirasi zwo katelwaho kha Ndayotewa, hu tshi katelwa na milayo I dzi tevhelaho—
- (a) Hu tea u tšutšwedziwa na u dzula hu na kushumele kwa tshiimo tsha n̄tha tsha phrofeshinala.
 - (b) Hu tea u tšutšwedzwa u shumiswa ha tshomedzo nga n̄dila yavhudi nahone I sa duri.
 - (c) Ndaulo ya Muvhuso I tea u vha yo livhanywa na mveledziso.
 - (d) Tshumelo dzi tea u itelwa vhathu hu si na u dzhia masia, nahone nga maitele kwao na nga n̄dila yo linganelaho.
 - (e) tšhōḑea dza vhathu dzi tea u fhindulwa kana u dzhielwa n̄tha, nahone vhathu vha tea u tšutšwedzwa u dzhenelela kha u bveledza mbekanyamaitele.
 - (f) Ndaulo ya Muvhuso I tea u vha na vhuḑifhinduleli
 - (g) Hu tea u kombetshedziwa uri hu vhe na u sa dzumbama nga u n̄ea vhathu mafhungo ane a vha a vhukuma, a swikeleleaho nahone nga tshifhinga tsho teaho.
 - (h) Hu tea u vha na ndangulo yavhudi ya vhashumi khathihi na maitele a u bveledzisa phanḑa mabuḑo avho a mishumo, u itela uri hu bveledzwe nga vhuḑalo vhukoni ha vhathu.
 - (i) Ndaulo ya Muvhuso I tea u vha nga n̄dila ine ya vha yo imelela vhathu vhoṱhe vha Afrika Tshipembe nga u angaredza, hune maitele a u thola na ndangulo dza vhashumi zwa vha zwo thewa kha vhukoni, u sa dzhia sia, maitele kwao, khathihi na tšhōḑea ya u lulamisa u sa lingana zwa tshifhinga tsha kale, hezwi zwi tshi khou itelwa u kona u wana vhuimeleli ho tšandavhuwaho.
- (2) Milayo I re afho n̄tha I shuma kha—
- (a) ndaulo ya sia l̄inwe na l̄inwe la muvhuso;
 - (b) Mirado ya muvhuso; na
 - (c) mabindu a muvhuso.

- (3) Mulayo wa Lushaka u tea u ita uri hu vhe na tshuṭhuwedzo ya ndeme na milayo zwo bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1).
- (4) U tholiwa ha vhathu vhanzhi kha ndaulo ya muvhuso hu tshi tevhelwa mbekanyamaitele a zwo ngo thivhelwa fhedzi mulayo wa lushaka u tea u langula uhu u thola kha tshumelo ya muvhuso.
- (5) Mulayo u no khou langula ndaulo ya zwa muvhuso u nga fhambanyisa vhukati ha dzisekhithara dzo fhambanaho, dzindaulo kana zwiimiswa.
- (6) Lushaka na mishumo ya sekhithara dzo fhambanaho, ndaulo kana zwiimiswa zwa ndaulo ya muvhuso ndi zwithu zwo teaho u dzhielwa nṱha kha mulayo une wa langula ndaulo ya muvhuso.

Khomishini ya Tshumelo ya Muvhuso

196. (1) Hu na Khomishini nthihi ya Tshumelo ya Muvhuso kha Riphabuḽiki.
- (2) Khomishini yo ḽiimisa, nahone I tea u sa dzhia sia, I tea u shumisa maanda ayo na u ita mishumo yayo I si na nyofho, I sa khou itela u takadza vhaṅwe kana u dzhia sia u itela uri hu dzule hu na ndaulo yavhuḽi ya muvhuso na milayo ya phrofesheni ya vhuimo ha nṱha kha tshumelo ya muvhuso. Khomishini I fanela u langulwa nga mulayo wa lushaka.
- (3) Miṅwe miraḽo ya muvhuso, nga kha vhukando kana maga a mulayo kana maṅwe vho I fanela u thusa na u tsireledza Khomishini u khwaṱhisedza vhuḽilangi kana vhuḽiimisi hayo, u sa dzhia sia, tshirunzi na vhukoni ha Khomishini. A hu na muthu kana muraḽo wa muvhuso ane a nga dzhenelela kha mishumo ya Khomishini.
- (4) Maanda na mishumo ya Khomishini ndi—
 - (a) u tshuṭhuwedza ndeme na milayo zwo ṅetshedzwaho kha khethekanyo ya 195, kha tshumelo ya muvhuso nga u angaredza;

- (b) u ɬoɬisisa, u lavhelesa na u sengulusa dzangano na ndaulo, na tshumelo ya vhashumi kha tshumelo ya muvhuso;
- (c) u dzinginya maga a u khwaɬhisedza kushumele kwavhuɖi nahone nga vhukoni kha tshumelo ya muvhuso;
- (d) u sumbedza nɖila kha u khwaɬhisedza uri matshimbidzele a vhashumi malugana na kutholele , kusudzuluselwe/ u pfukiselwa, u gonyiswa na kupandelelwe kwa vhashumi zwi vhe zwi yelanaho na ndeme na milayo yo ɬetshedzwaho kha khethekanyo ya 195; na
- (e) u vhiga malugana na nyito na kushumele kwa mishumo yayo, hu tshi katelwa na mawanwa ane ya nga a bveledza na masia na ngeletshedzo ine ya nga I ɱea, u ɱea ndingo ya uri ndeme na milayo zwo ɬalutshedzwaho kha khethekanyo ya 195 zwi tevhedza u swika ngafhi; na
- (f) u ya nga ha yone ɱe kana yo tou wana mbilaelo ɱwe na ɱwe—
 - (i) to investigate and evaluate the application of u ɬoɬisisa, na u sedzulusa khumbelo ya vhashumi na maitele a ndangulo ya tshitshavha, na u vhiga kha maanɖalanga a khorotshitumbe na vhusimamilayo ho teaho;
 - (ii) ɬoɬisisa mbilaelo dza vhashumi na maitele kha tshumelo ya muvhuso malugana na nyito dza tshiofisi kana u pfukwa, na u themendela vhukando kana maga a ndulamiso o teaho;
 - (iii) u lavhelesa na u ɬoɬisisa kutevhedzele kwa matshimbidzele kana maitele o teaho a tshumelo ya muvhuso; na
 - (iv) u eletshedza miraɖo ya muvhuso wa lushaka na ya vunɖu malugana na kushumele kwa vhashumeli vha tshumelo ya muvhuso, hu tshi katelwa na a u kunga vhashumi, kutholelwe, u sudzulusa, u bvisa mushumoni, na zwiɱwe-vho zwi yelanaho na mabuɖo a mishumo ya vhashumi kha tshumelo ya muvhuso; na

(g) u shumisa mañwe maanda na u shuma mishumo yo randelwaho nga Mulayo wa Phalamennde.

[Phara ya.(g) yo dadziswa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

- (5) Khomishini I na vhuḡifhinduleli kha Buthano la Lushaka.
- (6) Khomishini I tea u nea muvhigo luthihi nga n̄waha u ya nga ha Khethekanyo t̄hukhu ya (4) (e)—
 - (a) kha Buthano la Lushaka; na musi
 - (b) zwi tshi tevhedza mishumo yothe yayo kha vundu, kha vhusimamilayo ha vundu lenelo.
- (7) Khomishini I na vhakhomishinari vha 14 vhe vha tholiwa nga Phresidennde—
 - (a) Vhaṭanu vha vkhomishinari vha tendelwa nga Buthano la Lushaka hu tshi tevhelwa khethekanyo t̄hukhu ya (8) (a); na
 - (b) khomishinari muthihi muthihi wa vundu liñwe na liñwe o nangwaho nga Mulangavundu wa lenelo vundu hu tshi tevhelwa khethekanyo t̄hukhu ya (8) (b).
- (8) (a) Khomishinari o tholiwaho hu tshi tevhelwa khethekanyo t̄hukhu ya (7) (a) u tea u vha—
 - (i) o themendelwa nga komiti ya Buthano la Lushaka yo vhumwaho nga miraḡo yo linganelaho ya mahoro othe o imelwaho Buthanoni; na uri
 - (ii) o tendelwa nga Buthano nga likumedzwa lo t̄anganedzwaho li re na vouthu dza u tikedza dza vhunzhi ha miraḡo ya lo.
- (b) Khomishinari o nangiwo nga Mulangavundu wa vundu u tea u vha—
 - (i) o themendelwa nga komiti ya vhusimamilayo ha vundu ho vhumbiwaho nga miraḡo yo linganelaho ya mahoro othe o imelwaho kha vhusimamilayo; na musi;
 - (ii) o tendelwa nga vhusimamilayo nga likumedzwa lo t̄anganedzwaho li re na voutu dza u tikedza dza vhunzhi ha miraḡo yahoo.
- (9) Mulayo wa Phalamennde u tea u langula maitele a u thola vhakhomishinari.

- (10) Khomishinari u tholelwa u shuma minwaha mitanu fhedzi, ine ya nga vusuludza hafhu themo nthihi fhedzi, nahone u fanela u vha e mufumakadzi kana munna ane a vha—
 - (a) mudzulapo wa Afrika Tshipembe; na
 - (b) muthu o teaho nahone a re na ndivho kana tshenzhemo kha ndaulo, kana mbetshelo dza tshumelo ya vthathu.
- (11) Khomishinari a nga bviswa ofisini fhedzi—
 - (a) arali hu na u sa difara zwavhugi, u sa kona kana u kundelwa u shuma;
 - (b) u waniwa ha zwithu izwi nga komiti ya Buthano la Lushaka kana, siani la khomishinari o nangiwo nga Mulangavundu wa vundu, nga komiti ya vhusimamlayo ha vundu lenelo, na
 - (c) u tangedzwa ha likumedzwa nga Buthano kana vhusimamlayo ha vundu lenelo, hu na vouthu dza u tikedzwa nga vhunzhi ha mirado u bviswa ofisini ha khomishinari.
- (12) Phresidennde u fanela u bvisa khomishinari onoyo ofisini musi—
 - (a) ho tangedzwa nga Buthano likumedzwa line la themendela u bviswa ha khomishinari; kana
 - (b) ndivhadzo yo tou nwalwaho nga Mulangavundu wa vhusimamlayo ha vundu honoho ya u tangedza likumedzwa la uri khomishinari a bviswe ofisini.
- (13) Vhakhomishinari vho bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (7)
 - (b) vha nga shumisa maanda na u ita mishumo ya Khomishini kha mavundu avho sa zwine mulayo wa lushaka wa talusa zwone.

Tshumelo ya Muvhuso

197. (1) Nga ngomu kha ndaulo ya muvhuso hu na tshumelo ya muvhuso ya Riphabuliki ine ya tea u shuma, na u vhumbiwa u ya nga mulayo wa lushaka, nahone ine ya tea u shumisa mbekanyamaitele ya muvhuso wa tshenetsho tshifhinga nga ndila I fulufhedzeaho.

- (2) Milayo ya u thola kha tshumelo ya muvhuso zwi tea u langiwa nga mulayo wo lushaka. Vhashumi vha tewa nga u wana dziphesheni kwadzo sa zwine zwa languliswa zwone nga mulayo wa lushaka
- (3) A hu na mushumi wa tshumelo ya muvhuso ane a do dzhielwa ntha u fhira vhanwe vhashumi kana ane a do khethululwa nga nthani ha uri uyo muthu u tikedza dzangano lifhio na lifhio la politiki.
- (4) Mivhuso ya Vundu I na vhudifhinduleli ha u kunga, u thola, u takusa, u sudzulusa na u pandela mirado ya tshumelo ya muvhuso kha ndangulo dzavho kha mutheo ho sedzwa maitele a fanaho a milayo na maimo zwi shumaho kha tshumelo ya muvhuso.

NDIMA YA 11

TSHUMELO DZA TSIRELEDZO

Milayo I dzi vhusaho

198. Milayo I tevhelaho I vhusa zwa tsireledzo ya lushaka kha Riphabuliki—

- (a) Tsireledzo ya lushaka I tea u sumbedza vhuḍikumedzeli ha vhadzulapo vhoṭhe vha Afrika Tshipembe, sa vathu nga vhoṭhe na lushaka, ha u tshila sa vathu vha linganaho, u tshila nga Iwa mulalo na pfano, u vhoḥolowa kha nyofho na u ṭoḍa, khathihi na u ṭoḍa na u tshila vhutshilo ha khwine.
- (b) Vhuḍikumedzeli kha u tshila nga Iwa mulalo na zwi thivhelaho vathu vha Afrika Tshipembe u dzhenelela kha zwa nndwa ya zwiṭhavhane kha lushaka na kha dzitshaka, nga nṇḍa ha musi zwo tiwa ngauralo nga ndayotewa kana mulayo wa lushaka.
- (c) Tsireledzo ya lushaka I tea u bveledzwa phanḍa hu tshi khou tevhelwa mulayo, hu tshi katelwa na mulayo wa dzitshaka.
- (d) Tsireledzo ya lushaka I ḍo vha nga fhasi ha maandḵalanga a Phalamennde na a khorotshitumbe ya lushaka.

U thomiwa, kuvhumbelwe, na vhuḍifari ha tshumelo dza tsireledzo

199. (1) Tshumelo ya tsireledzo ya Riphabuliki yo vhumbiwa nga mmbe nṭhihi ya vhuṭileli, tshumelo ya mapholisa nṭhihi na tshumelo iṇwe na iṇwe ya zwa vhusevhi yo thomiwaho u ya nga Ndayotewa.
- (2) Mmbe ya vhuṭileli ndi yone mmbe ya maswole I re mulayoni kha Riphabuliki.
- (3) Nga nṇḍa ha tshumelo dza tsireledzo dzo thomiwaho u ya nga Ndayotewa, madzangano a zwiṭhavhane kana tshumelo dzo raloho zwi nga thomiwa u ya nga mulayo wa lushaka.
- (4) Tshumelo dza tsireledzo dzo tea u vhumbiwa na u langiwa nga mulayo wa lushaka.

- (5) Tshumelo dza tsireledzo dzi tea u shuma, na u gudisa khathihi na u ɽoda uri miraɽo yadzo I shume u ya nga Ndayotewa na mulayo, zwi tshi katela mulayo wa sialala wa dzitshaka na thendelano dza dzitshaka dzi vhofohaho Riphabuɽiki.
- (6) A hu na muraɽo wa tshumelo ya tsireledzo ifhio kana ifhio ane a ɽo tevhedza ndaela ine ya si vhe mulayoni zwi tshi tou vha khagala.
- (7) A hu na tshumelo ya tsireledzo kana muraɽo ufhio na ufhio wayo, ane a nga ita mishumo yawe nga nɽila—
 - (a) ine ya vhaisa lutamo Iwa ɽihoro ɽa poɽotiki ɽi re mulayoni u ya nga Ndayotewa;
 - (b) ya u tikedza madzangalelo afhio kana afhio a ɽihoro ɽa poɽitiki.
- (8) U itela uri hu vhe na u tevhedzwa ha milayo ya u sa dzumba na vhuɽifhinduleli, komiti ya madzangano kana mahoro o fhambananaho ya Phalamennde, I fanela u langula tshumelo dzothe dza tsireledzo nga nɽila /maitele o tiwaho nga mulayo wa lushaka kana ndaela dza Phalamennde.

Vhupileli

Mmbi ya Vhupileli

200. (1) Mmbi ya vhupileli I tea u vhumbiwa na u langiwa sa mmbi ya maswole a re na Vhuɽifari havhuɽi.
- (2) Ndivho khulwane ya mmbi ya vhupileli ndi u pilela na u tsireledza Riphabuɽiki, tshirunzi tsha vhupo hayo na vathu vhayo, u ya nga ha Ndayotewa na ndayo dza mulayo wa dzitshaka u no langula u shumiswa ha mmbi.

Vhuɽifhinduleli ha zwa poɽitiki

201. (1) Muraɽo wa Khabinethe u tea u vha na vhuɽifhinduleli kha zwa vhupileli.
- (2) Ndi Phresidennde fhedzi ane sa ɽhoho ya maanɽalanga a lushaka, a nga tendela u shumiswa ha mmbi—

- (a) kha tshumisano na tshumelo ya mapholisa;
 - (b) kha u pilela Riphabuliki, kana
 - (c) kha u khunyeledza mbofho ya mashango othe.
- (3) Musi mmbi ya vhupileli I tshi shumiswa kha mishumo ifhio na ifhio yo bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (2) Phresidennde u tea u qivhadza Phalamennde, nga u tsvhanya, nahone nga vhuḁalo nga ha—
- (a) zwiitisi zwa u shumiswa ha mmbi ya vhupileli,
 - (b) fhethu huḁwe na huḁwe hune mmbi ya khou shumiswa;
 - (c) tshivhalo tsha vhathu vho dzhenelaho; na
 - (d) tshifhinga tsho lavhelelwaho uri mmbi I nga shumiswa ngatsho.
- (4) Arali Phalamennde ya sa dzula tshifhingani tsha maḁuvha a sumbe a u thoma nga murahu ha musi mmbi ya vhupileli I tshi shumiswa sa zwo ambiwaho kha khethekanyo tshukhu ya (2), Phresidennde u tea u nea komiti mafhungo ane a tḁḁiwa nga khethekanyo tshukhu ya (3) kha komiti ya u langula yo teaho.

U Khomandiwa/langiwa ha mmbi ya vhupileli

202. (1) Phresidennde sa tshoho ya khorotshitumbe ya lushaka ndi ene Mulangammbi Muhulwane wa mmbi ya vhupileli, nahone u tea u thola Mulangammbi wa vhupileli.
- (2) U langa mmbi ya vhupileli hu tea u itwa u ya nga tsumbandila ya muraḁo wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli kha zwa vhupileli, nga fhasi ha maandalanga a Phresidennde.

Tshiimo tsha vhupileli ha lushaka

203. (1) Phresidennde, sa ene tshoho ya khorotshitumbe ya lushaka, a nga qivhadza tshiimo tsha vhupileli ha lushaka nahone u fanela u qivhadza Phalamennde nga u tsvhanya na nga vhuḁalo malugana na—
- (a) tshiitisi tsha u qivhadzwa ha itsho tshiimo;
 - (b) fhethu huḁwe na huḁwe hune mmbi ya vhupileli ya khou shumiswa hone; na
 - (c) tshivhalo tsha vhathu vho zwi dzhenelaho.

- (2) Arali Phalamennde I songo dzula musi tshiimo tsha vhupileli tshi tshi ñivhadzwa, Phresidennde u tea u vhidza Phalamennde kha dzulo ñi songo ñowealeho hu saathu fhela mañuvha a sumbe tsho ñivhadzwa.
- (3) U ñivhadzwa ha tshiimo tsha vhupileli hu a fhela hoñthe nga nñdani ha musi ho tendelwa nga Phalamennde hu saathu fhela mañuvha a sumbe tsho ñivhadzwa.

Vhuñwaleli ha vhathu zwavho vha re kha vhupileli

204. Vhuñwaleli ha vhathu zwavho vha re kha zwa vhupileli vhu fanela u vhumbiwa nga mulayo wa lushaka, u itela u shuma nga fhasi ha ndangulo ya muraño wa Khabinethe a re na vhuñfihindleli ha zwa vhupileli.

Mapholisa

Tshumelo ya Tshipholisa

205. (1) Tshumelo ya Tshipholisa ya lushaka I tea u vhumbiwa nga nñdila ine ya ño shuma kha lushaka na kha vunñu, na kha zwa mivhuso yapo arali zwo tea.
- (2) Mulayo wa lushaka u tea u thoma maanña na mishumo ya Tshumelo ya Tshipholisa khathihi na uri u tea u ita uri Tshumelo ya Tshipholisa I ite mishumo yayo nga vhukoni, hu tshi dzhielwa nñha ñhoñea dza vunñu.
- (3) Ndivho dza tshumelo ya tshipholisa ndi u thivhela na u ita u ñoñisisa kha zwa vhuvenu, u vhone uri shango ñi lale, khathihi na u tsireledza na u londota vhadzulapo vha Riphabuñiki na ndaka dzavho, u tikedza na u tevhedza mulayo.

Vhuñfihindleli ha zwa Politiki

206. (1) Muraño wa Khabinethe u tea u vha na vhuñfihindleli kha zwa vhuñholisa, na uri u tea u ta mbekanyamaitele ya lushaka ya zwa vhuñholisa nga murahu ha u kwamana na mivhuso ya vunñu na u dzhiela nñha ñhoñea dza vhuñholisa na dza vunñu sa zwe zwa tiwa nga khorotshitumbe dza mavunñu.

- (2) Mbekanyamaitele ya vhupholisa ya lushaka I nga ñea mbetshelo dza mbekanyamaitele dzo fhambanaho malugana na mavunḁu o fhambanaho nga murahu ha musu ho dzhielwa nṱha ṱhoḁea dza vhupholisa dza aya mavunḁu.
- (3) Vunḁu ḽiṁwe na ḽiṁwe ḽi tea—
 - (a) u lavhelesa vhuḁifari ha mapholisa;
 - (b) u langa vhukoni ha tshumelo ya tshipholisa , zwi tshi katela u ṱanganedza mivhigo nga ha tshumelo ya tshipholisa;
 - (c) u ṱuṱuwedza vhushaka havhuḁi vhukati ha mapholisa na tshitshavha;
 - (d) u kala vhukoni ha u pholisa zwi khagala; na
 - (e) u kwamana na muraḁo wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli kha zwa vhupholisa malugana na vhuvevu na zwa vhupholisa kha vunḁu.
- (4) Khorotshitumbe ya vunḁu I na vhuḁifhinduleli ha mishumo ya vhupholisa—
 - (a) yo ṁetshedzwaho nga Ndimu heyi;
 - (b) yo ṁetshedzwaho u ya nga mulayo wa lushaka; na
 - (c) yo avhelwaho khayo u ya nga ha mbekanyamaitele ya zwa vhupholisa ya lushaka.
- (5) Uri hu itwe mishumo ye ya sumbedzwa kha khethekanyo ṱhukhu ya (3), vunḁu—
 - (a) ḽi nga ṱoḁisisa, kana ḽa thola khomishini ya ṱhoḁisiso kha mbilaelo dzifhio na dziifhio ya u sa ita mishumo ya mapholisa zwavhuḁi kana u pwashea ha vhushaka vhukati ha mapholisa na tshitshavha tshifhio kana tshifhio; na u
 - (b) ḽi tea u ita themendelo kha muraḁo wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli ha zwa vhupholisa.
- (6) Musu ho ṱanganedzwa mbilaelo yo ḁiswaho nga khorotshitumbe ya vunḁu, dzangano ḽo ḁiimisaho nga ḽoṱhe ḽa mbilaelo dza mapholisa ḽo vhumbiwaho nga mulayo wa lushaka ḽi tea u ṱoḁisisa, vhuḁa vhu no khou humbulelwa ha, kana mulandu we wa itwa nga muraḁo wa tshumelo ya tshipholisa kha vunḁu.

- (7) Mulayo wa lushaka u fanela u netshedza mutheo malugana na u thomiwa, maanda, mishumo na ndaulo ya tshumelo dza tshipholisa ya masipala.
- (8) Komiti yo vhumbwaho nga muraḁo wa Khabinethe na miraḁo ya Khoro dza Khorotshitumbe yo sedzanaho na zwa vhupholisa I fanela u vhumbiwa u itela tshumisano yo khwaṁhaho ya tshumelo ya tshipholisa pfano yo khwaṁhaho vhukati ha masia a muvhuso.
- (9) Vhusimamilayo ha vunḁu vhu nga ṱoḁa uri khomishinari wa vunḁu a ḁivhonadze phanḁa hayo kana phanḁa ha komiti iṁwe na iṁwe u fhindula dzimbudziso.

U langiwa ha Tshumelo ya Tshipholisa

207. (1) Phresidennde sa ṱhoho ya khorotshitumbe ya lushaka u tea u thola mufumakadzi kana munna uri a vhe Khomishinari wa Lushaka wa tshumelo ya tshipholisa, u itela uri a lange tshumelo ya tshipholisa.
- (2) Khomishinari wa Lushaka u tea u shumisa maanda awe a u langa tshumelo ya tshipholisa u ya nga mbekanyamaitele ya vhupholisa ya lushaka na tsumbandila dza muraḁo wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli kha zwa vhupholisa.
- (3) Khomishinari wa Lushaka a tshi khou tendelana na khorotshitumbe ya vunḁu u tea u thola mufumakadzi kana munna uri a vhe khomishinari wa vunḁu kha vunḁu ḽeneḽo, fhedzi arali Khomishinari wa Lushaka na khorotshitumbe ya vunḁu vha kundelwa u tendelana nga ha uhu u thola, muraḁo wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli kha zwa vhupholisa u ḁo tea u konanya izwi zwigwada.
- (4) Vhakhomishinari vha vunḁu vha na vhuḁifhinduleli kha zwa vhupholisa kha mavunḁu avho—
 - (a) sa zwo randelwaho nga mulayo wa lushaka; na
 - (b) nga u tevhedza maanda a khomishinari dza lushaka u vhusa na u langula tshumelo ya tshipholisa u ya nga khethekanyo ṱhukhu ya (2).

- (5) Khomishinari wa vunḑu u tea u vhiga kha vhusimamilayo ha vunḑu nḓwaha muḓwe na muḓwe nga ha vhupholisa kha vunḑu Jeneḓo, nahone u tea u rumela khophi ya muvhigo kha Khomishinari wa Lushaka.
- (6) Arali khomishinari wa vunḑu a sa tsha vha na fulufhelo kha khorotshitumbe ya vunḑu, khorotshitumbe yeneyo I nga thoma maga o fanelaho u itela u bvisa kana u sudzulusa kana maga a ndaḓiso kha khomishinari u ya nga ha mulayo wa lushaka.

Vhuḓwaleli ha vathu zwavho vha re kha zwa tshipholisa

208. Vhuḓwaleli ha vathu zwavho kha tshumelo ya tshipholisa vhu tea u thomiwa nga mulayo wa lushaka u itela u shuma nga fhasi ha muraḓo wa Khabinethe a re na vhuḓifhinduleli kha zwa vhupholisa.

Zwa vhusevhi

U thomiwa na u langiwa ha tshumelo dza zwa vhusevhi

209. (1) Tshumelo ifhio na ifhio ya zwa vhusevhi, nga nḓḓa ha ya tshipiḓa tshifhio na tshifhio tsha mmbi ya vhupileli kana tsha tshumelo ya tshipholisa I nga thomiwa fhedzi nga Phresidennde sa ṽhoho ya khorotshitumbe ya lushaka, nahone u ya nga mulayo wa lushaka.
- (2) Phresidennde sa ṽhoho ya khorotshitumbe ya lushaka u tea u thola mufumakadzi kana munna sa ṽhoho ya tshumelo ya zwa vhusevhi inḓe na inḓe yo thomiwaho malugana na khethekanyo ṽhukhu ya (1) nahone u tea u vha na vhuḓifhinduleli ha poliṽtiki ha u langa na u sumbedza nḓila kha inḓe na inḓe ya idzo tshumelo, kana u nga muraḓo wa Khabinethe uri a vhe na uho vhuḓifhinduleli.

Maandā, mishumo na u lavhelesa

210. Mulayo wa lushaka u tea u langa ndivho, maandā na mishumo ya tshumelo dza zwa vhusevhi zwi tshi katela tshipiḽa tshiṅwe na tshiṅwe tsha zwa vhusevhi ha mm̃bi ya ṽhupileli kana tshumelo ya tshipholisa nahone u tea u ita uri—
- (a) hu vhe na u ṽanganelana ha tshumelo dzoṽhe dza zwa vhusevhi; na
 - (b) hu vhe na muthu zwawe ane a ḽo sedza kushumele kwa idzo tshumelo, ane a ḽo vha e tshipikiṽere o tholiwaho nga Phresidennde sa ṽhoho ya khorotshitumbe ya lushaka hu na thendelo nga ṽikumedzwa ṽo ṽanganedziwaho ya Buthano ṽa Lushaka hu na voutdu dza u tikedza dzi si ho fhasi ha mbili tshararu tsha miraḽo yaṽo.

NDIMA YA 12

VHARANGAPHANDA VHA ZWA SIALALA

U tangedza

211. (1) Zwiimiswa, tshiimo na mushumo wa mahosi zwi a tangedzwa, u ya nga mulayo wa sialala, hu tshi tevhedzwa Ndayotewa.
- (2) Khoro ya musanda ine ya tevhela maitele a mulayo wa sialala nahone I nga isa phanda na u shuma I tshi tevhela mulayo muñwe na muñwe u no khou shuma khathihi na ndowelo, hu tshi katelwa khwiniso kha, kana u fheliswa ha mulayo wonoyo kana 'maitele eneo.
- (3) Khothe dzi tea u shumisa mulayo wa sialala musi uyo mulayo u tshi khou shuma, dzi tshi tevhela Ndayotewa na mulayo muñwe na muñwe une wa shumana fhedzi na zwa mulayo wa zwa sialala.

Mishumo ya vharangaphanda vha sialala

212. (1) Mulayo wa lushaka u nga ita uri hu vhe na mishumo ya vharangaphanda ha sialala sa tshiimiswa kha vhupo hawo kha mafhungo a kwamaho zwitshavha zwapo.
- (2) U shumana na mafhungo a kwamanaho na zwa vharangaphanda ha zwa sialala, mishumo ya vharangaphanda vha sialala, na maitele a zwitshavha vha tshi tevhedzela milayo ya sialala—
- (a) mulayo wa lushaka kana wa vundu, u nga ita uri hu vhe na u thomiwa ha ndu dza vharangaphanda vha sialala, nahone
- (b) mulayo wa lushaka u nga thoma khoro dza vharangaphanda vha sialala.

NDIMA YA 13

GWAMA

Mafhungo a zwa Gwama nga u tou angaredza

Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka

213. (1) Hu na Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka tshine khatsho tshelede yoṭhe yo ṭanganedzwaho nga muvhuso wa lushaka ya ḑo badelwa khatsho, nga nṇḑa ha tshelede yo siwaho nṇḑa zwi tshi pfesesea nga Mulayo wa Phalamennde.
- (2) Tshelede I nga bviswa kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka fhedzi—
- (a) hu tshi tevhedzwa mukovho u ya nga ha Mulayo wa Phalamennde; kana
- (b) sa ine ya ḑo bviswa kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka musi zwo tiwa nga u ralo u ya nga ha Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde.
- (3) Mukovhe wa vunḑu u linganaho wa mbuelo yo kuvhanganywaho nga lushaka u ḑo bviswa kha Tshikwama tsha Mbuelo ya Lushaka.

[Duvha ḑa u thoma u shumisa khethekanyo ya. 213: 1 Phando 1998.]

Mikovhe na u nḑewa ha mbuelo nga nḑila ya ndingano

214. (1) Mulayo wa Phalamennde u tea u ita uri hu vhe na—
- (a) u kovhekanywa ha mbuelo yo kuvhanganywa nga masia a muvhuso wa lushaka, a vunḑu na a muvhuso wapo nga nḑila ya ndingano;
- (b) u tiwa ha mukovhe wa vunḑu ḑiṇwe na ḑiṇwe nga nḑila ya ndingano ya mukovhe wa mbuelo wa vunḑu; na
- (c) huṇwe u ṇetshedzwa ha mukovhe kha vunḑu, muvhuso wapo kana masipala u bvaho kha mukovhe wa mbuelo wa muvhuso wa lushaka, na nyimele dziṇwe na dziṇwe dzine ṇetshedzo dzenedzo dza ḑo itwa nga fhasi hadzo.

- (2) Mulayo une wa khou ambiwa kha khethekanyo tshukhu ya (1) u nga phasiswa fhedzi arali ho sedzwa mivhuso ya mavundu, muvhuso wapo wo dzudzanywaho nahone Khomishini ya zwa Gwama I tea u vha yo kwamiwa, nahone ho dzhielwa ntha themendelo dziñwe na dziñwe dza Khomishini—
- madzangalelo a lushaka;
 - mbetshelo inwe na inwe ine ya do itwa malugana na zwikolodo zwa lushaka na dziñwe mbofho dza lushaka;
 - tshoḏea na madzangalelo a muvhuso wa lushaka u ya nga maimo a ndivho
 - tshoḏea dza u vhona uri mavundu na masipala vha a kona u tshetshedza tshumelo dza mutheo na u ita mishumo ye vha newa yone;
 - vhukoni ha zwa ndangulo ya tshelede ya mavundu na masipala;
 - tshoḏea dza u bveledzisa phanda na dziñwe vho dza mavundu, muvhuso wapo na masipala;
 - phambano dza zwa ikonomi nga ngomu kha mavundu na vhukati ha mavundu;
 - mbofho dza mavundu na masipala u ya nga ha mulayo wa lushaka,
 - lutamo Iwa mukovhe wa mbuelo nga ndila I linganaho nahone yo lavhelelwaho,
 - tshoḏea ya u fhindula nga mbofholowo kha zwa shishi kana tshoḏea dziñwe dza tshifhinganyana na zwiñwe zwiitisi u ya nga ndivho ya maimo.

[Duvha ja u thoma u shumisa khethekanyo ya . 214: 1 Phando 1998.]

Migaganyagwama ya Lushaka na ya Vundu na ya masipala

215. (1) Migaganyagwama ya lushaka, vundu na masipala na maitele a mugaganyagwama zwi fanela u tshuwedza u vha khagala, vhudifhinduleli na ndangulo yavhuḏi ya tshelede ya ikonomi, zwikolodo na sekhithara ya muvhuso.
- (2) Mulayo wa lushaka u tea u randela—
- tshivhumbeo tsha migaganyagwama ya lushaka, mavundu na masipala;

- (b) tshifhinga tshine migaganyagwama ya lushaka kana ya vunḑu ya ḑo vhewa ṭafulani; nahone
 - (c) migaganyagwama kha sia ḽiṇwe na ḽiṇwe ḽa muvhuso I tea u sumbedza hune mbuelo ya bva hone na ṇḽila ine zwibviswa zwo dzinginywaho zwa ḑo tevhedza mulayo wa lushaka.
- (3) Migaganyagwama kha sia ḽiṇwe na ḽiṇwe ḽa muvhuso I tea u vha na—
- (a) nyanganyelo dza mbuelo na zwibviswa dzi tshi fhambanyisa vhukati ha tshelede I re hone na zwibviswa zwa zwino; nahone
 - (b) madzinginywa a u lambedza ṭhahelelo I no khou lavhelelwa kha tshifhinga tshine tsha khou itelwa khumbelo; nahone
 - (c) tsumbedzo ya ndivho malugana na u koloda na zwiṇwe zwivhumbeo zwa milandu ya muvhuso zwine zwa ḑo gonyisa zwikolodo zwa muvhuso kha ṇwaha u tevhelaho.

[Ḑuvha ḽa u thoma u shumisa khethekanyo ya. 215: 1 Phando 1998.]

Ndaulo ya Vhufaragwama

216. (1) Mulayo wa lushaka u tea u ta tshikwama tsha lushaka na u randela maga u khwaṭhisedza uri hu vhe na u bvela khagala na u thoma u kona u langula zwibviswa kha sia ḽiṇwe na ḽiṇwe ḽa muvhuso nga u thoma—
- (a) maitele a tendiwaho a muvhalelano nga u angaredza;
 - (b) u vhekanya zwibviswa zwi fanaho; na
 - (c) maitele na maimo zwi fanaho zwa vhufaragwama.
- (2) Vhufaragwama ha lushaka vhu tea u kombetshedza u tevhelwa ha maga o thomiwaho u ya nga khethekanyo ṭhukhu ya (1), nahone vhu nga imisa u pfukiselwa ha zwikwama kha muraḑo wa muvhuso arali muraḑo wa muvhuso wonoyo a wanala a tshi khou bvela phanḑa na u pfuka kana u sa tevhedzela maga eneo.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 5 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Tsheo ya u imisa u dzheniswa ha tshelede ine ya khou kolodwa vunḑu u ya nga khethekanyo tḥukhu ya 214 (b) I nga dzhiwa fhedzi kha nyimele dzo bulwaho kha khethekanyo tḥukhu ya (2) nahone—
- (a) a I nga imisi u dzheniswa ha tshelede lwa tshifhinga tshi fhiraho maḑuvha a 120; na uri
- (b) i nga itiwa nga u tḥavhanya, fhedzi I ḑo fhela nga yoṭhe u bva murahu, nga nḑa ha musi zwo tendelwaho nga Phalamennde, I tshi tevhela maitele a fanaho na o thomiwaho nga khethekanyo ya 76 (1), na u randelwa nga milayo na ndaela yo tḥanganelaho ya Phalamennde. Maitele aya a fanela u vha o fhela hu saathu fhela maḑuvha a 30 u bva ḑuvha le vhufaragwama ha lushaka ha dzhia tsheo.

[Khethekanyo tḥukhu ya. (3) yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 5 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (4) Phalamennde I nga vusuludza tsheo ya u imisa u dzhenisa tshelede lwa tshifhinga tshi sa fhiriho maḑuvha a 120 nga tshifhinga tshithihi, hu tshi tevhelwa maitele o thomiwaho u ya nga khethekanyo tḥukhu ya (3).
- (5) Phanḑa ha musi Phalamennde I tshi nga tendela kana u vusuludza tsheo ya u imisa u dzheniswa ha tshelede kha vunḑu—
- (a) Muoditha-Dzhenerala u tea u ḡea muvhigo kha Phalamennde; na
- (b) vunḑu li tea u ḡewa tshifhinga tsha u ḑiimelela kha u pomokwa na u vhea mafhungo aḷo phanḑa ha komiti.

U wana

217. (1) Musi muraḑo wa muvhuso kha sia la muvhuso la lushaka, la vunḑu na lapo, kana tshiimiswa tshiḡwe na tshiḡwe tsho sumbedzwaho kha mulayo wa lushaka, thendelano dza ndaka kana tshumelo, u fanela u ita ngauralo hu tshi khou tevhedzwa sisiṭeme ine ya vha kwayo, nga ndinganyiso, u vha khagala, na u sa ḑura.

- (2) Khethekanyo tshukhu ya (1) a I thivheli muraḏo wa muvhuso kana zwiimiswa zwo bulwaho kha khethekanyo tshukhu yeneyo u thoma u shumisa mbekanyamaitele ya u wana ine ya ṇetshedza—
- (a) khethekanyo ya zwine zwa takaleleswa hu tshi ṇetshedzwa dzikonṭiraka; na
- (b) tsireledzo kana mveledziso ya vhathu, kana zwigwada zwa vhathu, vhe vha vha vha sa dzhielwi nṱha kale zwi tshi khou itiswa nga tshiṭalula tshi si kwatsho.
- (3) Mulayo wa lushaka u tea u randela mutheo une khawo mbekanyamaitele yo bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (2) ya tea u shumiswa.

[Khethekanyo tshukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

U ḑivhofha ha Muvhuso

218. (1) Muvhuso wa lushaka, muvhuso wa vundu kana wapo u nga ita khadzimiso fhedzi arali phulufhedziso I tshi yelana na nyimele dziṇwe na dziṇwe dzo bulwaho kha mulayo wa lushaka.
- (2) Mulayo wa lushaka wo buliwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) u nga phasiswa nga murahu ha musu themendelo dza Khomishini ya zwa Tshelede dzo no sedzuluswa.
- (3) Kha ṇwaha muṇwe na muṇwe, muvhuso u tea u anḑadza muvhigo wa phulufhedziso dze wa ṇea.

[Ḑuvha ḑa u thoma u shumisa khethekanyo ya . 218: 1 Phando 1998.]

Muholo wa vhathu vho faraho poswo dza muvhuso

219. (1) Mulayo wa Phalamennde u tea u thoma mutheo wa u ta—
- (a) Miholo, magavhelo na mbuelo dza miraḏo ya Buthano ḑa Lushaka, vhurumiwa ha tshoṱhe kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu, miraḏo ya Khabinethe, Vhathusa-Miniṣṭa, vharangaphanda vha sialala, na miraḏo ifhio na ifhio ya vharangaphanda vha zwa sialala ; na

- (b) u guma ha u elwa ha miholo, magavhelo kana mbuelo zwa mirado ya vhusimamilayo ha vunḁu, mirado ya khorotshitumbe na mirado ya Khoro dza Masipala dza zwigwada zwo fhambanaho.
- (2) Mulayo wa lushaka u tea u thoma khomishini I qivhusaho ine ya do ita themendelo malugana na miholo, magavhelo na mbuelo zwo sumbedzwaho kha khethekanyo thukhu ya (1).
- (3) Phalamennde I nga phasisa mulayo wo sumbedzwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) fhedzi nga murahu ha musi yo sedzulusa themendelo dza khomishini yo thomiwaho u ya nga khethekanyo thukhu ya (2).
- (4) Khorotshitumbe ya Lushaka, ya vunḁu, masipala kana maanḁalanga afhio na afhio o teaho a nga shumisa mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) fhedzi nga murahu ha musi yo sedzulusa themendelo dza khomishini yo thomiwaho u ya nga khethekanyo thukhu ya (2).
- (5) Mulayo wa lushaka u tea u thoma mitheo malugana na u ta miholo, magavhelo na mbuelo dza vhahaḁuli, Mutsireledzi wa Tshitshavha, Muoditha Dzhenerala, na mirado ya khomishini ifhio na ifhio yo tiwaho kha Ndayotewa, zwi tshi katela na maanḁalanga a zwa khasho o bulwaho kha khethekanyo ya 192.

Khomishini ya Gwama

U thomiwa na mishumo

220. (1) Hu na khomishini ya zwa Tshelede ya Riphabuḁiki ine ya ita themendelo dzo lavhelelwaho kha iyi Ndimu, kana kha mulayo wa lushaka kha Phalamennde, vhusimamilayo ha vunḁu na maanḁalanga afhio na afhio o tiwaho nga mulayo wa lushaka.
- (2) Khomishini yo qiiimisa nahone I tea fhedzi u tevhedzela Ndayotewa na mulayo, nahone I tea u sa dzhia masia.
- (3) Khomishini I tea u shuma I tshi tevhedza Mulayo wa Phalamennde, nahone kha u ita mishumo yayo, I tea u dzhiela

ntha zwiitisi zwothe zwo teaho, hu tshi katelwa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 214(2).

U vheva ha mirado na tshifhinga tsha ofisi

221. (1) Khomishini yo vhumbiwa nga vhafumakadzi na vhanna vha tevhelaho vho vhwaho nga Phresidennde sa tshoho ya khorotshitumbe ya lushaka—
- (a) Mudzulatshidulo na muthusa-mudzulatshidulo;
 - (b) vhathu vhararu vho nangiwoho, nga murahu ha vhukwamani na Vhalangavundu, vha tshi bva kha mutevhe wo dzudzanywaho u ya nga maitele o randelwaho nga mulayo wa lushaka,
 - (c) vhathu vhavhili vho nangiwoho, nga murahu ha vhukwamani na muvhuso wapo wo dzudzanywaho vha tshi bva kha mutevhe wo dzudzanywaho u ya nga maitele o randelwaho nga mulayo wa lushaka, na
 - (d) vhathu vhañwe vhavhili.

[Khethekanyo tshukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhutano ya Ndayotewa wa 1999] na u imelwa nga khethekanyo ya. 7(a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

(1A) Mulayo wa Lushaka wo bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) u fanela u tendela u dzhenelela ha—

- (a) Vhalangavundu kha u dzudzanywa ha mutevhe wo bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) (b); na
- (b) muvhuso wapo wo dzudzanywaho kha u dzudzanya mutevhe wo bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) (c).

[Khethekanyo tshukhu ya. (1A) yo dzheniswa nga khethekanyo ya. 7 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) Mirado ya Khomishini vha tea u vha vha na vhukoni ho teaho.
- (3) Mirado i shuma lwa tshifhinga tsho tiwaho nga mulayo wa lushaka. Muphuresidennde a nga bvisa murado ofisini zwi tshi itiswa nga u sa qifara zwavhuḏi, u kundelwa kana u sa kona u ita mushumo.

Mivhigo

222. Khomishini I tea u nea muvhigo tshifhinga tshothe kha Phalamennde na kha vhusimamilayo ha vundu.

Bannga ya Vhukati**U thomiwa**

223. Bannga Khulwane ya Afrika Tshipembe ndi yone bannga ya vhukati ya Riphabuḽiki nahone I langulwa hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde.

Ndivho Khulwane

224. (1) Ndivho khulwane ya Bannga Khulwane ya Afrika Tshipembe ndi ya u tsiredza ndeme ya tshelede ya Riphabuḽiki u itela nyaluwo ya tshifhinga tshothe nahone yo Iinganelaho ya ikonomi kha Riphabuḽiki.
- (2) Bannga Khulwane ya Afrika Tshipembe, musi I tshi khou bveledza ndivho dzayo khulwane, I tea u ita mishumo yayo nga yothe I sa ofhi tshithu, I sa shumeli vathu vhane ya tama vhone fhedzi kana u khethulula vhanwe vathu, fhedzi, hu tea u vha na u kwamana tshifhinga tshothe vhukati ha bannga na murado wa Khabinethe a re na vhuḽifhinduleli kha mafhungo a tshelede ya lushaka.

Maanda na Mishumo

225. Maanda na mishumo ya Bannga Khulwane ya Afrika Tshipembe ndi ayo e u bva kale na kale a shumiswaho na u itwa nga bannga dza vhukati, nahone maanda na mishumo zwi tea u tiwa nga nga Mulayo wa Phalamennde, nahone maanda a tea u shumiswa na mishumo I tea u itwa u ya nga nyimele dzo randelwaho u ya nga Mulayo wonoyo.

Mafhungo a zwa Masheleni apo na a vunḁu

Zwkwama zwa Mbuelo zwa Vunḁu

226. (1) Hu na Tshikwama tsha Mbuelo tsha Vunḁu kha vunḁu liṇwe na liṇwe tshine tshelede dzoṭhe dzo waniwaho nga muvhuso wa vunḁu dza ḁo tea u badelwa khatsho, nga nṇḁa ha tshelede dzo siwaho nṇḁa zwi tshi pfesesea u ya nga Mulayo wa Phalamennde.
- (2) Tshelede I nga bviswa kha Tshikwana tsha Mbuelo tsha Vunḁu fhedzi—
- (a) hu tshi tevhedzwa mukovho u ya nga Mulayo wa vunḁu; kana
- (b) i tshi tou bviswa u bva kha Tshikwama Tsha Mbuelo tsha Vunḁu, arali Ndayotewa kana Mulayo wa vunḁu u tshi ta ngauralo.
- (3) Mbuelo yo kovhelwaho nga kha muvhuso wapo kha ilo vunḁu hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 214 (1) I vha I tshi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Vunḁu.
- (4) Mulayo wa Lushaka u nga ta mutheo une khawo—
- (a) Mulayo wa Vunḁu u nga ṇea maandḁa a u bvisa tshelede hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṭhukhu ya (2) (b) ṭhwii u bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Vunḁu; na
- (b) mbuelo yo ṇetshedzwaho nga kha vunḁu kha muvhuso wapo hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṭhukhu ya (3) I fanela u badelwa masipala heneffho kha Vunḁu.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (4) yo ḁadziswa nga khethekanyo ya. 8 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

[Duvha ḁa u thoma u shumisa khethekanyo ya. 226: 1 Phando 1998.]

Zwiko zwa lushaka zwa tshikwama tsha vunḁu na tsha muvhuso wapo

227. (1) Muvhuso wapo na vunḁu liṇwe na liṇwe—
- (a) zwi tea u wana mukovhe u linganhaho wa mbuelo yo kuvhanganywaho nga lushaka u itela u kona u ṇetshedza tshumelo dza ndeme na u ita mishumo ye ya I ṇewa; na uri

- (b) i nga kona u wana miñwe mikovhe u bva kha mbuelo ya muvhuso wa lushaka, hu si na kana hu na zwithu zwine zwa tea u itiwa u thoma.
- (2) Mbuelo ya nyengedzedzo yo waniwaho u bva kha mavundu kana masipala I nga si kone u fhungudzwa kha mukovhe wadzo u bvaho kha lushaka, kana u bva kha mikovhe ye ya I newa u bva kha mbuelo ye ya I newa u bva kha mbuelo ya muvhuso wa lushaka. Nga ndingano, a hu na vhuḏifhinduleli kha muvhuso wa lushaka ha u lifhela vundu kana masipala a sa koniho u ita mbuelo dzi tshimbilelanaho na vhukoni havho ha u kona u lambedza nga tshelede ya mithelo na mitheo ya muthelo.
- (3) Mukovhe wa vundu nga ndingano wo kuvhanganywaho nga lushaka u tea u sudzuluselwa kha vundu nga u tavhanya nahone u songo fhungudzwa, nga nḁa ha musi arali u sudzuluswa ho imiswa hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 216.
- (4) Vundu li tea u ḁitela tshomedzo dzine la dzi ḁoḁa u ya nga ha mbetshelo ya ndayotewa ya vundu, zwine zwa vha nyengedzedzo ya ḁhoḁa dzo lavhelelwaho kha Ndayotewa.

[Duvha la u thoma u shumisa khethekanyo ya. 227: 1 Phando 1998.]

Mithelo ya vundu

228. (1) Vhusimamilayo ha vundu vhu nga nea ndaela ya uri hu badelwe—
- (a) mithelo, dziḁevi na miñwe mithelo nga nḁa ha mithelo ya mbuelo, mithelo (VAT), mithelo ya thengiso, khathihi na mithelo ya ndaka na ya zwibveledzwa zwo ḁundiwaho zwi tshi bva nḁa na zwo rengiselwaho nḁa; na u
- (b) mithelo I ḁanaho ya tshelede yo badelwaho nga nḁa ha tshelede yo ḁowealeho kha tshiimo tsha muthelo muñwe na muñwe, ḁevi kana mithelo yo kombetshedzwaho nga mulayo wa lushaka, nga nḁa ha mithelo ya khamphani, muthelo (VAT), mithelo ya ndaka kana ya zwibveledzwa zwo ḁundiwaho zwi tshi bva nḁa na zwo rengiselwaho nḁa.

[Phara ya (b) yo imelwa nga khethekanyo ya. 9 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) Maanda a vhusimamilayo ha vundu a u kombetshedza mithelo, dzi̱levi, mi̱nwe mithelo na dzi̱nwe mbadelo dzo ingwaho kha tshelede yo ḏowealeho—
 - (a) ha nga ḏo shumiswa nga nḏila ine zwa nga tshinyadza mbekanyamaitele dza ikonomi ya lushaka, nyito dza zwa ikonomi kha mikano yo̱the ya vundu kana u tshimbidzwa ha thundu shangoni, tshumelo, tshelede kana zwa mishumo; na
 - (b) a tea u langulwa nga Mulayo wa Phalamennde une wa nga phasiswa fhedzi nga murahu ha u sedzuluswa ha themendelo ya Khomishini ya zwa Masheleni.

[Duvha ̱a u thoma u shumisa khethekanyo ya. 228: 1 Phando 1998.]

Maanda a zwa masheleni a masipala na mishumo

229. (1) Hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṯhukhu ya (2), (3), na (4), masipala a nga ̱ea ndaela ya uri—
 - (a) hu badelwe mithelo ya ndaka na dzi̱nwe mbadelo dzo ingwaho kha mbadelo dzo ̱etshedzwaho nga kana ho imelwa masipala; na
 - (b) arali zwo tendelwa nga ndayotewa ya lushaka, mi̱nwe mithelo, dzi̱nwe dzi̱levi na mi̱nwe mithelo na mithelo yo teaho muvhuso wapo kana kha khethekanyo ya muvhuso wapo une masipala a wela khayoy, fhedzi a hu na masipala ane a nga ̱ea ndaela ya uri hu badelwe muthelo wa mbuelo, muthelo (VAT), muthelo wa thengiso wa u angaredza kana wa zwibveledzwa zwo ṯnḏiwaho zwi tshi bva ṉda na zwo rengiselwaho ṉda.
- (2) Maanda a masipala a u kombetshedza kana u ̱ea ndaela ya u badela mithelo, mbadelo kha tshelede ya mbadelo dza tshumelo dzo ̱ewaho nga (kana) ho imelwa masipala, kana mi̱nwe mithelo, mbadelo na mithelo ya zwibveledzwa zwi bvaho ṉda—
 - (a) a nga si shumiswe nga nḏila ine ya nga kundisa mbekanyamaitele dza ikonomi dza Lushaka, nyito

dza ikonomi kha mikano yothe ya masipala, kana u tshimbizwa ha thundu ya lushaka, tshumelo, tshelede kana mushumo; na uri

- (b) zwi fanela u langulwa nga mulayo wa lushaka.
- (3) Arali vhomasipala vhavhili vhe na maanda a fanaho kha zwa masheleni kha vhupo vhu fanaho, hu fanela u vhekanywa ndila ine ya do ita uri hu fhandekanywe maanda na mishumo hu tshi tevhezwa mulayo wa lushaka. U fhandekanya uhu hu nga itiwa musi ho no dzhielwa nzhele zwi tevhelaho—
 - (a) thodea ya u tevhezwa milayo yo teaho ya mithelo.
 - (b) Maanda na mishumo yo itwaho nga masipala muriwe na muriwe.
 - (c) Vhukoni ha masipala muriwe na muriwe ha u bveledza mbuelo kana 'masheleni.
 - (d) Vhukoni ha u gonyisa mithelo, mbadelo na mishumo.
 - (e) Ndinganyo.
- (4) A hu na zwine kha ino khethekanyo zwa thivhela u kovhekana ha mbuelo yo wanalaho u ya nga ha khethekanyo ino vhukati ha vhomasipala vhane vha vha na maanda kha zwa masheleni na mishumo fhethu huthihi.
- (5) Mulayo wa lushaka wo lavhelelwaho kha khethekanyo ino u nga kona u phasiswa fhedzi nga murahu ha musi muvhuso wapo wo dzudzanywaho na Khomishini ya zwa Masheleni zwo kwamiwa nahone ho dzhielwa nzhele themendelo dza Khomishini.

[Duvha ja u thoma u shumisa khethekanyo ya. 229: 1 Phando 1998.]

Khadzimiso dza Vundu

230. (1) Vundu lo tendelwa u gonyisa khadzimiso u itela tshelede ya u shumisa kana u shumisa zwino hu tshi tevhezwa mulayo wa lushaka, fhedzi khadzimiso dza u shumisa zwino dzi nga gonyiswa fhedzi musi zwo tea u itela u fhungudza kana u fhelisa phambano nga nwaha wonoyo wa muvhalelano.

- (2) Mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) u nga phasiswa fhedzi nga murahu ha musi ho dzhielwa ntha themendelo dziwe na dziwe dza Khomishini ya zwa Masheleni.

[Khethekanyo ya. 230 yo imelwa nga khethekanyo ya. 10 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

[Duvha ja u thoma u shumisa khethekanyo ya. 230: 1 Phando 1998.]

Khadzimiso dza Masipala

- 230A. (1) Khoru ya Masipala musi I tshi tevhedza mulayo wa lushaka I nga—
- (a) gonyisa khadzimiso u itela masheleni a u shumisa kana a u shumisa zwino, fhedzi khadzimiso dza masheleni a u shumisa zwino dzi nga gonyiswa fhedzi musi zwi tshi khou itelwa u u fhelisa kana u fhungudza phambano nga nwaha wonoyo wa muvhalelano; na
 - (b) divhofha na Khoru I daho kha u shumisa maandalanga a vhusimamilayo hayo na Khorotshitumbe kha u wana khadzimiso na vhubindudzi I tshi itela masipala.
- (2) Mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) u nga shumiswa fhedzi arali ho dzhielwa ntha na themendelo dza Khomishini ya zwa Masheleni.

[Khethekanyo ya. 230A yo dzheniswa nga khethekanyo ya. 17 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

NDIMA YA VHU 14

MBETSHELO NGA U ANGAREDZA

Mulayo wa dzitshaka

Thendelano dza dzitshaka

231. (1) Nyambedzano na u sainwa ha thendelano dzothe dza dzitshaka ndi vhuḏifhinduleli ha khorotshitumbe ya lushaka.
- (2) Thendelano ya dzitshaka dzothe I vhofha Riphabuliki fhedzi nga murahu ha musi yo themendelwa nga likumedzwa kha Buthano la Lushaka na Khoro ya Lushaka ya Mavundu, nga nnda ha musi I thendelano yo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (3).
- (3) Thendelano ya dzitshaka ya tshivhumbeo tsha thekheniki, ndaulo kana khorotshitumbe, kana thendelano I sa todi themendelo kana u tendelwa, yo dzhenelwaho nga khorotshitumbe ya lushaka, I vhofha Riphabuliki hu si na thendelo ya Buthano la Lushaka na Khoro ya Lushaka ya Mavundu, fhedzi I tea u vhewa tfulani kha Buthano na kha Khoro hu tshee na tshifhinga tshi pfeseseaho.
- (4) Thendelano inwe na inwe ya dzitshaka I vha mulayo wa Riphabuliki musi I tshi phasiswa u vha mulayo nga mulayo wa lushaka, fhedzi mbetshelo ine ya shuma nga yone ine ya thendelano ye ya tendelwa nga Phalamennde ndi mulayo kha Riphabuliki nga nnda ha musi zwi sa yelani na Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde.
- (5) Riphabuliki I vhofhwa nga thendelano dza dzitshaka dze dza vha dzi tshi vhofha Riphabuliki musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma.

Mulayo wa sialala wa dzitshaka

232. Mulayo wa sialala wa dzitshaka ndi mulayo kha Riphabuliki nga nnda ha musi u sa yelani na Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde.

Tshumiso ya mulayo wa dzitshaka

233. Musi hu tshi tšalutshedzwa mulayo wa vhusimamilayo, khothe inwe na inwe I tea u takalela tšalutshedzo inwe na inwe I pfalaho ya mulayo ine ya yelana na mulayo wa dzitshaka dzothe kha tšalutshedzo inwe na inwe ine ya si anane na mulayo wa dzitshaka dzothe.

Mañwe mafhungo

Thendelo nzwiwa dza pfanelo

234. U itela u ombedzela mvelele ya demokirasi, yo thomiwaho nga ino Ndayotewa, Phalamennde I nga shumisa thendelo nzwiwa dza pfanelo dzi yelanaho na mbetshelo dza Ndayotewa.

Pfanelo dza vathu dza u kona u diitela muvhuso une vha funa

235. Pfanelo ya vathu vha Afrika Tshipembe vhothe ya u kona u diitela muvhuso une vha funa, sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha Ndayotewa, a zwi thivheli kha uyu mutheo wa iyi pfanelo, u tšanganedza muhumbulo wa pfanelo ya u diitela muvhuso nga tshitshavha tshifhio na tshifhio tshine tsha vha na mvelele na luambo luthihi kha tshipiḡa tsha shango tsha Riphabuḽiki kana nga inwe nḡila, yo tiwaho nga mulayo wa lushaka.

Ndambedzo ya mahoro a zwa politiki

236. U itela u khwinisa demokirasi ya mahoro o fhambanaho, mulayo wa lushaka u tea u tšetshedza mahoro a zwa politiki a no khou dzhenelela kha zwa vhusimamilayo ha lushaka na ha vunḡu ndambedzo nga nḡila ya ndingano.

U ita mishumo nga vhuronwane

237. Vhudiḡhinduleli hothe ha zwa Ndayotewa hu tea u itwa nga vhuronwane nahone hu si na u lenga.

Zhendedzi na vhurumiwa

238. Muraḍo wa khorotshitumbe ya muvhuso kha sia liṁwe na liṁwe la muvhuso u nga—
- (a) ṅekedza maanḍa kana mushumo ufho na ufho o teaho u shumiswa kana wo teaho u itwa hu tshi tevhedzwa mulayo kha muraḍo wa khorotshitumbe ya muvhuso muṁwe na muṁwe, tenda u ṅekedza uho ha vha hu tshi anana na mulayo malugana na ṅila ine maanḍa a tea u shumiswa ngayo kana ṅila ine mushumo uyo wa tea u itiwa ngayo; kana
 - (b) u shumisa maanḍa afho kana afho kana u ita mushumo ufho na ufho wa muraḍo ufho kana ufho wa muvhuso kha zhendedzi kana vhurumiwa.

Ṭhalutshedzo

239. Kha Ndayotewa, nga ṅḍa ha musi fhethu he ipfi ilo la shumiswa li tshi amba zwiṁwe-vho—
- “mulayo wa lushaka” zwi angaredza—
- (a) mulayo u welaho nga fhasi ha uyu wo itwaho hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde; na
 - (b) mulayo we wa vha u tshi khou shuma musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma nahone u re nga fhasi ha ndangulo ya muvhuso wa lushaka;
- “dzangano la muvhuso” zwi amba—
- (a) muhasho muṁwe na muṁwe wa muvhuso kana ndangulo kha lushaka, vunḍu kana muvhuso wapo; na
 - (b) muofisiri kana tshiimiswa—
 - (i) tshi shumisaho maanḍa kana u ita mushumo u ya nga ha Ndayotewa kana ndayotewa ya vunḍu; kana
 - (ii) tshi shumisaho maanḍa a muvhuso kana tsha ita mushumo wa muvhuso u ya nga ha mulayo muṁwe-vho, fhedzi hu sa katelwi muofisiri wa khothe kana wa vhulamukanyi;
- “mulayo wa vunḍu” ho angaredzwa na—
- (a) mulayo u welaho nga fhasi ha uyo wo itwaho hu tshi tevhelwa Mulayo wa vunḍu; na

- (b) mulayo we wa vha u tshi khou shuma musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma nahone u langulwaho nga muvhuso wa vundu.

U sa anana vhukati ha manwalo o fhambanaho

240. Arali ha vha na u sa anana vhukati ha manwalo o fhambanaho a Ndayotewa, liinwalo la Tshiisimane li do shuma.

Nzudzanyo dza tshanduko

241. Shedu lu ya 6 I shuma kha u shanduka zwi tshi ya kha ndaela ya ndayotewa ntswa yo thomiwaho nga Ndayotewa, na manwe mafhungo o livhanaho nazwo..

U fheliswa kana u vhulahwa ha milayo

242. Milayo yo bulwaho kha Shedu lu ya 7 I khou fheliswa, u ya nga ha khethekanyo ya 243 na Shedu lu ya 6.

Dzina lipfufhi na u thoma u shuma

243. (1) Mulayo uno u pfi Ndayotewa ya Riphabu liki ya Afrika Tshipembe, wa 1996, nahone u do thoma u shuma nga duvha lo tiwaho nga Phresidennde u ya nga mulevho, fhedzi hu saathu u fhira duvha la 1 Fulwana 1997.
- (2) Phresidennde a nga ta datumu dzo fhambanaho hu saathu u swika iyo yo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) hu tshi tevhelwa mbetshelo dzo fhambanaho dza Ndayotewa.
- (3) Nga nnda ha musi zwi re ngomu zwi tshi sumbedza nga inwe ndila, u bulwa ho sumbedzwaho kha mbetshelo dza Ndayotewa nga tshifhinga tsha musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma dzi do dzhiwa sa dzi sumbaho tshifhinga tshine mbetshelo idzo dza thoma u shuma.
- (4) Arali hu tshi nga tiwa liinwe duvha lo livhanywa na mbetshelo inwe-vho ya Ndayotewa u ya nga ha khethekanyo thukhu ya (2), mbetshelo inwe-vho ine ya yelana na Ndayotewa ya Riphabu liki ya Afrika Tshipembe, wa 1993 (Mulayo wa vhu

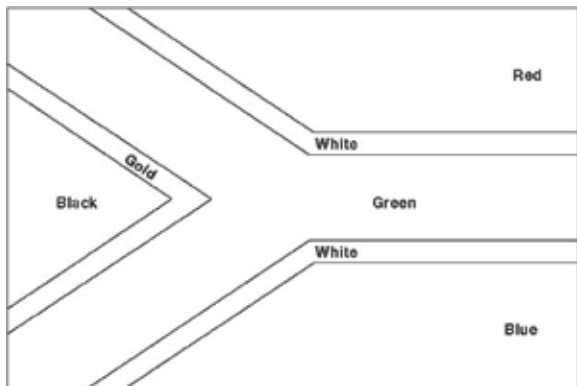
200 wa 1993), yo bulwaho kha mulevho, I a fheliswa u bva kha ɖuvha leheɓo.

- (5) Khethekanyo ya 213, 214 215, 216, 218, 226, 227, 228, 229 na 230 dzi ɖo thoma u shuma u bva nga la 1 Phando 1998, fhedzi hezwi a zwi thivheli u phasiswa hu tshi tevhelwa Ndayotewa ya mulayo wo lavhelelwaho kha mbetshelo idzi hu saathu u swika ɖuvha ilo. Hu saathu u swika ɖuvha heɓo, mbetshelo dzo vhekanywaho na dziŋwe-vho dzine dza nga vha hone dza Ndayotewa ya Riphabuɓiki ya Afrika Tshipembe, wa 1993, dzi vha dzi tshi kha ɖi shuma.

SHEDULU YA 1

FuLaga Ya Lushaka

- (1) FuLaga ya lushaka yo ita rekhithengele, ya lapfa khathihi na hafu u fhira vhuphara hayo
- (2) I na muvhala mutswu, wa musuku, mudala, mutshena, mutswuku na wa lutombo.
- (3) I na tshivhumbeo tsha phande ya Y yo itwaho nga libannda la muvhala mudala. Mutalo wa vhukati wa libannda u thomaho khoneni ya ntha na ya fhasi tsini na thanda ya fuLaga, ya tangana vhukati ha fuLaga ya rambalala I tshi ya vhukati ha afha hu si na tshithu.
- (4) libannda ili lidala lo pendelwa nga ntha na nga fhasi nga muvhala mutshena, na nga muvhala wa musuku u yela magumoni hu re na thanda. Mupendelo muñwe na muñwe ndi thihi tsha fumiñhanu tsha vhuphara ha fuLaga.
- (5) Thiraiengele I re tsini na thanda ya fuLaga ndi ntswu.
- (6) Kha tshipiḽa tsha ntha ha fuLaga ho rambalala libannda litswuku, ngeno kha tsha fhasi hu na la L na linwe la mabannda haya li na vhuphara ha thihi tshararu tsha fuLaga yothu.

Black–Mutswu

Gold–Musuku

White–Mutshena

Green–Mudala

Red–Mutswuku

Blue–Lutombo

SHEДУЛУ YA 1A

Fhethuvhupo ha Mavunḽu

[Sheduḽu ya 1A yo dzheniswa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005 ye ya imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiraru ya Ndayotewa wa 2007 na nga Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009.]

Vunḽu ḽa Kapa Vhubvaḽuvha

[Mukano wa Vunḽu ḽa Kapa Vhubvaḽuvha wo imelwa nga Mulayo wa khwiniso wa Vhufumiraru ya Ndayotewa wa 2007.]

Mapa wa vhu 3 wa Sheduḽu ya 1 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 6 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 7 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 8 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 9 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 10 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 11 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo wa 1998 ya 2005

Vunḽu ḽa Fureisitata

Mapa wa vhu 12 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 13 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 14 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 15 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 16 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Vunḽu ḽa Gauteng

[Mukano wa Vunḽu ḽa Gauteng wo khwiniswa nga Mulayo wa khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009.]

Mapa wa vhu 4 wa Nḽivhadzo ya 1490 ya 2008

[Zwo sumbedziswa ho mapa wa vhu 4 zwo imelwa nga khethekanyo ya. 1(a) ya Mulayo wa khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009.]

Mapa wa vhu 17 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 18 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 19 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 20 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 21 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005

Vundu ḷa KwaZulu-Natal

[Mukano wa Vundu ḷa KwaZulu-Natal wo imelwa nga Mulayo wa khwiniso ya
vhufumiraru ya Ndayotewa wa 2007.]

Mapa wa vhu 21 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 22 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 23 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 24 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 25 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 26 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 27 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 28 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 29 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 30 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 31 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 32 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005

Vundu ḷa Limpopo

Mapa wa vhu 33 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 34 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 35 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 36 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 37 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005

Vundu ḷa Mpumalanga

Mapa wa vhu 38 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 39 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 40 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005

Vundu ḽa Kapa Devhula

Mapa wa vhu 41 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Mapa wa vhu 42 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Mapa wa vhu 43 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Mapa wa vhu 44 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Mapa wa vhu 45 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Vundu ḽa Devhula Vhukovhela

[Mukano wa Vundu ḽa Devhula Vhukovhela wo khwiniswa nga Mulayo wa khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009.]

Mapa wa vhu 5 kha Nḽivhadzo ya 1490 ya 2008

[Zwo sumbedziswaho nga mapa wa vhu 5 zwo imelwaho nga khethekanyo ya 1(b) ya Mulayo wa khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009.]

Mapa wa vhu 46 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Mapa wa vhu 47 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Mapa wa vhu 48 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Vundu ḽa Kapa Vhukovhela

Mapa wa vhu 49 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Mapa wa vhu 50 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Mapa wa vhu 51 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Mapa wa vhu 52 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Mapa wa vhu 53 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Mapa wa vhu 54 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

SHEDLU YA VHU 2

Miano na Khwaṭhisedzo

[Shedulu ya vhu 2 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya u Thoma ya Ndayotewa wa 1997 nahone yo imelwa nga khethekanyo ya. 18 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

Muano kana Khwaṭhisedzo ya Phresidennde kana Mufarela-Phresidennde

1. Phresidennde kana Mufarela-Phresidennde, phanda ha Muhaṭuli Muhulwane, u fanela u ana/khwaṭhisedza sa zwi tevhelaho: Phanda ha vhoṭhe vho kuvhanganaho afha, nahone hu na u dzhiela nṭha ho fhelelaho ha mbidzo khulwane ine nda khou I dzhia sa Phresidennde wa Khothe kana Mufarela-Phresidennde wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, nṅe A.B., ndi ana/ khwaṭhisedza uri ndi ḑo fhulufhedzea kha Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe nahone ndi ḑo tevhedza, tikedza na u khwaṭhisa Ndayotewa na miṁwe milayo yoṭhe ya Riphabuḽiki, nahone nga u ḑiimisela tshoṭhe na u fhulufhedzisa uri tshifhinga tshoṭhe ndi ḑo—

- bveledza phanda zwoṭhe zwine zwa bveledzisa Riphabuḽiki, na u hanedza zwoṭhe zwine zwa nga I vhaisa;
- tsireledza na u bveledza phanda pfanelo dza vhoṭhe vha Afrika Tshipembe;
- ita mishumo yanga nga maanda oṭhe na vhukoni nga afho hune nda ḑivha na u kona, nahone nga ngoho ya zwine luvalo Iwanga Iwa mmbudza zwone;
- ita vhulamukanyi kha vhoṭhe, na
- u ḑikumedza kha mutakalo wa Riphabuḽiki na vathu vhoṭhe vhayo.

(Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)

Muano kana Khwaṭhisedzo ya Muthusa-Phresidennde

2. Muthusa-Phresidennde, phanda ha Phresidennde wa Khothe, kana miṁwe muhaṭuli o nangiwo nga Phresidennde wa Khothe, u fanela u ana/khwaṭhisa sa zwi tevhelaho:

Phanda ha vhothe vho kuvhanganaho afha, nahone hu na u dzhiela ntha ho fhelelaho ha mbidzo khulwane ine nda khou I dzhia sa Muthusa-Phresidennde wa Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, nne A.B., ndi ana/ khwaṭhisedza uri ndi do fhulufhedzea kha Riphabuliki ya Afrika Tshipembe nahone ndi do tevhedza, tikedza na u khwaṭhisa Ndayotewa na minwe milayo ya Riphabuliki, nahone nga u diimisela tshothe na u fhulufhedzisa uri tshifhinga tshothe ndi do—

- bveledza phanda zwothe zwine zwa bveledzisa Riphabuliki, na u hanedza zwothe zwine zwa nga I vhaisa;
- ndi do vha muletshedzi wa ngoho nahone a fhulufhedzeaho;
- ita mishumo yanga nga maanda othe na vhuṭali nga afho hune nda divha na u kona, nahone nga ngoho ya zwine luvalo Iwanga Iwa mmbudza zwone;
- ita vhulamukanyi kha vhothe, na
- u dikumedza kha vhuḍi ha Riphabuliki na vhathu vhothe.

(Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)

Muano kana Khwaṭhisedzo ya Minista na Vhathusa-Minista

3. Minista na Muthusa-Minista, muṇwe na muṇwe phanda ha Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa kana Muḥṭuli o rumelwaho nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa, u fanela u ana/khwaṭhisa sa zwi tevhelaho:
Nne, A.B., ndi a ana/khwaṭhisedza uri ndi do fhulufhedzea kha Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, nahone ndi do thetshesela, ṭhonifha na u tikedza Ndayotewa na minwe milayo ya Riphabuliki, nahone ndi fhulufhedzisa u fara ofisi yanga sa Minista/ Muthusa-Minista nga khuliso na tshirunzi, u vha muletshedzi wa ngoho nahone a fhulufhedzeaho; u sa ambulula zwi tshi tou vha khagala mafhungo a tshiphiri e nda a fhiwa; na u ita mishumo ya ofisi yanga nga ndila ine luvalo Iwanga Iwa mmbudza zwone nahone nga vhukoni hanga hothe.
(Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)

Muano kana khwaŋhisedzo ya u diana ya mirađo ya Buthano ĩa Lushaka, Vhurumiwa ha Tshoŋthe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunđu

4. (1) Mirađo ya Buthano ĩa Lushaka, vhurumiwa ha tshoŋthe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunđu na mirađo ya vhusimamilayo ha vunđu, phanđa ha Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa kana Muhaŋtuli o rumelwaho nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa, u fanela u ana/khwaŋhisa sa zwi tevhelaho:
 Nŋe A.B ndi a ana/khwaŋhisedza uri ndi đo fhulufhedzea kha Riphabuĭki ya Afrika Tshipembe nahone ndi đo tevhedzela, ŋthonifha na u tikedza Ndayotewa na miŋwe milayo ya Riphabuĭki, nahone ndi fhulufhedzisa u ita mishumo yanga sa murađo wa Buthano ĩa Lushaka/ vhurumiwa ha tshoŋthe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunđu/ Murađo wa vhusimamilayo ha vunđu ha C.D nga vhukoni hanga hoŋthe.
 (Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)
- (2) Vhathu vhane vha khou đadza zwickhala kha Buthano ĩa Lushaka, vhurumiwa ha tshoŋthe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunđu, kana vhusimamilayo ha vunđu vha nga ana kana u khwaŋhisa vha tshi tevhedza tshiteŋwa tsha (1) phanđa ha Mudzulatshidulo wa Buthano ĩa Lushaka, Khoro kana vhusimamilayo sa zwine zwa vha zwone.

Muano kana Khwaŋhisedzo ya Mulangavunđu na mirađo ya Khorotshitumbe ya vunđu

5. Mulangavunđu kana Mufarela-Mulangavunđu, na murađo muŋwe na muŋwe wa khorotshitumbe ya vunđu, phanđa ha Phresidennde wa Khothe , kana Muhaŋtuli o rumelwaho nga Phresidennde wa Khothe, u fanela u ana/khwaŋhisa sa zwi tevhelaho:
 Nŋe, A.B., ndi ana/khwaŋhisedza uri ndi đo fhulufhedzea kha Riphabuĭki nahone ndi đo tevhela, u ŋthonifha na u tikedza Ndayotewa na miŋwe milayo ya Riphabuĭki; nahone ndi fhulufhedzisa u fara ofisi yanga sa Muphirimia/ Muthusa-Mulangavunđu/murađo wa Khorotshitumbe ya Vunđu ya CD

nga khuliso na tshirunzi, u vha muletshedzi wa ngoho nahone a fhulufhedzeaho, u sa ambulula zwi tshi tou vha khagala kana zwi si khagala mafhungo a tshiphiri e nda a fhiwa; na u ita mishumo ya ofisi yanga nga nqila ine luvalo Iwanga Iwa mmbudza zwone nahone nga vhukoni hanga hothe.

(Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)

Muano kana Khwaṭhisedzo ya Vhaofisiri vha zwa Vhuṭaṭuli

6. (1) Muṭaṭuli kana Mufarela-Muṭaṭuli muṭwe na muṭwe, phanda ha Muṭaṭuli Muhulwane wa Khothe kana muṭwe muṭaṭuli o rumelwaho nga Muṭaṭuli Muhulwane u fanela u ana kana u khwaṭhisedza sa zwi tevhelaho:
 Nge, A.B., ndi ana/ khwaṭhisedza uri sa Muṭaṭuli wa Khothe ya zwa Ndayotewa/ Khothe Khulwane ya Khaṭhululo, Khothe Khulwane/ Khothe ya E.F. ndi do fhulufhedzea kha Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, tikedza na u tsiredza Ndayotewa, na pfanelo dza vhuthu dzi re khawo, nahone ndi do shumisa khaṭhulo kwayo kha vathu vhothe nga u edana hu si na u ofha, na tshiṭalula hu tshi tevhedzwa Ndayotewa na mulayo.
 (Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)
- (2) Muthu o tholiwaho kha ofisi ya Phresidennde ane a saathu u vha muṭaṭuli nga tshifhinga tsha musi a tshi tholiwa u fanela u ana kana u ita Khwaṭhisedzo phanda ha Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa.
- (3) Vhaofisiri vha zwa vhuṭaṭuli, na Vhafarela-Vhaofisiri vha zwa vhuṭaṭuli hu sa katelwi vhahaṭuli, vha fanela u ana/ khwaṭhisedza hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka.

SHEĐUŁU YA 3

Matshimbidzele A Khetho

[Shedułu ya 3 yo khwiniswaho nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuṇa ya Ndayotewa wa 2001, nga khethekanyo ya. 19 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001, na nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa khwiniso ya Vhuṭahe ya Ndayotewa wa 2008.]

Tshipiḁa tsha A

Matshimbidzele a khetho dza Vhafaraofisi vha zwa Ndayotewa

Kushumele

1. Matshimbidzele o ambiwaho kha Shedułu a shuma tshifhinga tshoṭhe musi—
 - (a) Buthano ḁa Lushaka ḁi tshi fara muṭangano wa u khetha Phresidennde kana Mulangadzulo waḁo kana Muthusa-Mulangadzulo wa Buthano;
 - (b) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I a ṭangana u khetha Mudzulatshidulo kana Muthusa-Mudzulatshidulo;
 - (c) Vhusimamilayo ha vunḁu (phalamennde ya vunḁu) vhu a ṭangana u khetha Mulangavunḁu kana Mulangadzulo kana Muthusa-Mulangadzulo.

U tiwa

2. Muthu a no khou ranga phanḁa muṭangano une khawo ino Shedułu ya shuma u tea uri hu tiwe vhonkhethe ni kha wonoyo muṭangano.

Thodea dza tshiofisi

3. (1) Dzina ḁa muthu a no khou tiwa ḁi tea u vha ḁi kha fomo yo randelwaho nga milayo yo bulwaho kha tshiteṅwa tsha 9.
(2) Fomo ine dzina ḁa ṅewa ḁi khayoyi I tea u vha yo sainiwa—

- (a) nga mirado mivhili ya Buthano la Lushaka, arali hu tshi khou tea u khethiwa Phresidennde kana Mulangadzulo kana Muthusa-Mulangadzulo wa Buthano;
 - (b) ho imelwa mirado mivhili ya vhurumiwa ha vundu, arali Mudzulatshidulo kana Muthusa-Mudzulatshidulo wa Khoro ya Lushaka ya Mavundu a tshi tea u khethiwa; kana
 - (c) nga mirado mivhili ya vhusimamilayo ha vundu ho teaho, arali hu tshi khou tea u khethiwa Mulangavundu wa vundu kana Mulangadzulo kana Muthusa-Mulangadzulo wa vhusimamilayo hayo.
- (3) Muthu o nangiwa u tea u saina fomo ya u nangiwa u itela u sumbedza u tendelana na u nangiwa hawe kana a nea tshivhumbeo tshifhio na tshifhio tsha u khwaṭhisa u tendela u nangiwa hawe nga u tou ṛwala.

U ḡivhadzwa ha madzina a vhonketheni

4. Muthu a no khou ranga phanda muṭangano u tea u ḡivhadza madzina a vathu vho nangiwa ho sa vhonketheni kha muṭangano, fhedzi a ho ngo tendelwa uri hu vhe na u hanedzana.

Nkhetheni muthihi

5. Arali hu na nketheni muthihi fhedzi o tiwaho, murangaphanda wa muṭangano u tea u ḡivhadza uyo muthu sa ene o khethiwa.

Matshimbidzele a khetho

6. Arali hu na vhonketheni vha no fhira muthihi vho tiwaho—
- (a) hu tea u vouthiwa kha wonoyo muṭangano nga maitele a u voutha a tshidzumbi;
 - (b) muthu muṛwe na muṛwe a re hone kana arali hu muṭangano wa Khoro ya Lushaka ya Mavundu, vundu liṛwe na liṛwe lo imelelwa muṭanganoni li nga voutha luthihi fhedzi; na uri
 - (c) murangaphanda wa muṭangano u tea u ḡivhadza uri muthu o wanaho vouthu nnzhi ndi ene muthu o khethiwa.

Maitele a u bvisa

7. (1) Arali hu si na nkhethehi o wanaho vouthu nnzhi, dzina la nkhethehi o wanaho vouthu thukhusa li tea u bvisiwa ha dovha ha vouthiwa kha vho nkhethehi vho salaho u ya nga ha tshitenwa tsha 6. Haya maitele a tea u dovhololwa u swikela muñwe nkhethehi a tshi wana vouthu nnzhi u fhira dza vhañwe.
- (2) Arali hu tshi khou shumiswa tshitenwa tshituku tsha (1), zwi sa konadzei u bvisa dzina la nkhethehi nga nthani ha uri vouthu thukhusa dzo itwaho dzo vha dzi kha vhonkhethehi vha no fhira muthihi, hu tea u vouthiwa kha havha vhonkhethehi, nahone zwi tea u dovhololwa u swikela hu tshi vhonwa uri ndi dzina la nkhethehi ufho line la tea u bvisiwa.

Minwe mutangano

8. (1) Arali ho nangiwa vhonkhethehi vhavhili fhedzi kana musi hu tshi nga sala vhonkhethehi vhavhili fhedzi musi ho no bvisiwa vhañwe, nahone havha vhonkhethehi vha tshi nga vha vho wana vouthu dzi edanaho, hu tea u fariwa muñwe mutangano hu saathu u fhela maduvha a sumbe kha tshifhinga tsho tiwaho nga murangaphanda wa mutangano.
- (2) Arali muñwe mutangano wa fariwa hu tshi tevhedzwa tshitenwa tshituku tsha (1) maitele o randelwaho kha ino Shedu lu a tea u shumiswa kha mutangano wonoyo sa mutangano wa u thoma kha idzo ketho.

Milayo

9. (1) Phresidennde wa Khothe u tea u ita ndayo dzi no bula—
 - (a) kutshimbidzele kwa mutangano kune ino Shedu lu ya shuma;
 - (b) mishumo ya murangaphanda muñwe na muñwe wa mutangano na muthu muñwe na muñwe a no khou thusa murangaphanda wa mutangano;
 - (c) fomo ine madzina a vho tiwaho a vha khayoyi; na
 - (d) ndila ine u voutha ha tea u tshimbidzwa ngayo.

- (2) Milayo iyi I tea u qivhadzwa nga ndila ye Phresidennde wa Khothe a I ta ngayo.

[Tshitenwa tsha 9 tsho imelwa nga khethekanyo ya. 19 ya Mulayo wa vhu 34 wa 2001.]

Tshipida tsha B

Ndila ya u ta kudzhenelele kwa lihoro kha Vhurumiwa ha vunḁu kha Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka

1. Tshivhalo tsha vharumiwa kha vhurumiwa ha vunḁu tshine tsha ya kha Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka tshine lihoro la tendelwa, tshi tea u tiwa nga u andisa tshivhalo tsha madzulo tshine lihoro la vha natsho kha vhusimamlayo ha vunḁu nga fumi na u kovha mvelelo nga tshivhalo tsha madzulo tshi re hone kha vhusimamlayo ha tanganyiwa na nthihi.
2. Arali u rekanya u ya nga tshitenwa tsha 1 I tshi sia masalela a songo milwaho nga vharumiwa vho netshedzwaho kha lihoro u ya nga tshitenwa tshenetsho, masalela a fanela u tatisana na manwe masalela ane a fana nao ane a khou engedzea kha lihoro linwe na linwe kana mahoro, nahone vharumiwa vha songo phadaladzwaho vha fanela u netshedzwa kha lihoro kana mahoro u ya nga vhunzhi ha masalela a lihoro.
3. Arali masalela o ambiwaho kha tshitenwa tsha 2 a tshi lingana, vharumiwa vha songo phadaladzwaho kha vhurumiwa vha fanela u netshedzwa lihoro kana mahoro a re na masalela a lingana u ya nga mutevhe wa nomboro khulwanesa u ya kha nomboro thukhusa ya dzivouthu dzo rekhodiwaho dza mahoro eneo nga tshifhinga tsha khetho dza u fhedza dza vhusimamlayo vhu kwameaho.
[Tshitenwa 3 tsho qadziwaho nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuḁa ya Ndayotewa wa 1999 na u imelwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuḁahe ya Ndayotewa wa 2002 na nga khethekanyo ya. 5(a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiḁa ya Ndayotewa wa 2008.]
4. Arali mahoro a no fhira lithihi ane a vha na masalela a no lingana o rekhoda nomboro I fanaho ya dzivouthu nga tshifhinga tsha

khetho dza u fhedza dza vhusimamilayo ha vunġu honoho,
vhusimamilayo honoho vhu tea u ġetshedza vharumiwa vha songo
phaġaladzwaho kha vhurumiwa kha ġihoro ġine ġa vha na masalela a
fanaho nga nġila ine ya tshimbilelana na demokirasi.

[Tshiteŋwa tsha 4 tsho ġadzisaho nga khethekanyo ya. 5(b) ya Mulayo wa
Khwiniso ya Vhufumiiŋa ya Ndayotewa wa 2008.]

SHEДУLU YA 4

MAANDA A FHETHU HA MISHUMO YA VHUSIMAMILAYO HA LUSHAKA KHATHIHI NA HA VUNDU

TshipiDa Tsha A

- Ndaulo ya madaka apo
- Zwa Vhulimi
- Vhukavhamabufho nga nnda ha vhukavhamabufho ha dzitshaka kana ha lushaka
- Ndangulo ya dziphukha na malwadze
- Dzikhasino, dzimbambe, u gembula na u betsha, zwi sa kateli zwa dzilothari na zwa u betsha kha zwa mitambo
- U tsireledzwa ha vharengi
- Mafhungo a mvelele
- Ndangulo ya Zwiwo
- Pfunzo kha zwipida zwothe zwi sa kateli pfunzo ya theshiari
- Zwa mupo
- Tshumelo dza mutakalo
- Zwa dzinndu
- Mulayo wa ndavhuko na mulayo wa mvelele hu tshi tevhedzwa ndima ya vhu 12 ya Ndayotewa
- Nyaluso ya Ndowetshumo
- Mbekanyamaitele ya nyambo na u langulwa ha nyambo dza tshiofisi kha vundu, ho tevhelwa u swika afho hune khethekanyo ya 6 ya Ndayotewa ya nea vhusimamilayo ha vundu maanda a vhusimamilayo.
- Tshumelo ya Vhuandadzamafhungo vhu newaho nga, kana vhu langulwaho nga muvhuso wa vundu u ya nga ha khethekanyo ya 192.
- Ndondolo ya mupo, zwi sa kateli phaka dza lushaka, ngade dza zwa miri dza lushaka na tshomedzo dza Iwanzheni
- Mapholisa u swikela afho hune ndima ya 11 ya Ndayotewa ya nea vhusimamilayo ha vundu maanda a vhusimamilayo.
- Ndangulo ya tshikafhadzo ya mupo.
- Mveledziso ya vhathu

- Mbadelo dza tsudzuluso ya ndaka
- Mabindu a tshitshavha a vundu hu tshi sedzwa fhethu hune ha shumiwa kha ino shedułu na shedułu ya 5
- Zwa vhuendedzi ha nnyi na nnyi
- Mishumo ya tshitshavha hu tshi sedzwa thođea dza mihasho ya muvhuso wa vundu kha u ita vhuđifhinduleli havho ha u langula mishumo ye ya randelwa vhone hu tshi tevhedzwa Ndayotewa kana mulayo ufho na ufho.
- Zwa dziplane na mveledziso dza madzingu.
- Ndangulo dza vhuendi ha badani.
- Ndondolo ya mavu.
- Zwa vhuendelamashango.
- Zwa vhuvhambadzi.
- Vhurangaphanda ha sialala hu tshi tevhedzwa ndima ya 12 ya Ndayotewa.
- Mveledziso ya dziđorobo na zwa mahayani.
- U űewa ľaisentsi ha zwiendedzi
- Tshumelo dza ndondolavhathu

TshipiĐa Tsha B

Mafhungo a muvhuso wapo a tevhelaho u swika afho he zwa bulwa kha khethekanyo ya 155 (6) (a) na (7):

- Tshikafhadzo ya mufhe
- Ndangulo ya zwifhatwa
- Tshomedzo dza vhulondolavhana
- Nđisedzo ya muđagasi na gese
- Tshumelo dza zwa zwidzimamililo
- Vhuendelamashango hapo
- Vhukavhamabufho ha Masipala
- Vhupulani ha zwa Masipala
- Tshumelo dza zwa mutakalo dza masipala
- Vhuendedzi ha nnyi na nnyi ha Masipala
- Mishumo ya tshitshavha ya masipala fhedzi kha zwi kwamaho thođea dza masipala kha vhuđifhinduleli ha ndaulo ya mishumo yayo ye ya űetshedzwa fhasi ha ino Ndayotewa kana mulayo muńwe na muńwe

- Magungwa, zwikepe, dzhethisi (jetties), phiasi (piers), vhuimazwikepe zwi sa kateli ndangulo ya zwikepe ya dzitshaka na lushaka na mafhungo a kwamanaho nazwo.
- Sisťeme ya Ndangulo ya mađi a mvula fhethu ho yelaho nťha .
- Ndangulo ya zwa makwevho.
- Tshumelo dza mađi o kunaho na dza zwa mabunga zwi tshi katela sisťeme ya zwa nđisedzo ya mađi a u nwa na u laťiwa ha mađi na tshika mahayani

SHEḌUḲU YA 5

MAANDA A FHETHU HA MISHUMO YA VHUSIMAMILAYO HA VUNDU FHEDZI

TshipiḌa Tsha A

- Mivo
- Tshumelo ya zwa dziambulentse
- Dziakhaivi dzi si dza lushaka
- Ḳaiburari dzi si dza lushaka
- Ḳaisentsi dza zwikambi
- Mimuziamu I si ya lushaka
- Vhupulani ha zwa vundu
- Mafhungo a mvelele a vundu
- Vhuḍimvumvusi ha vundu na tshomedzo
- Zwa mitambo ya vundu
- Bada na vhuendi ha vundu
- Tshumelo ya zwa vhulafhaphukha zwi sa kateli ndangulo ya phrofesheni

TshipiḌa Tsha B

Mafhungo a tevhelaho a muvhuso wapo u swika afho he zwa buliswa zwone nga khethekanyo ya 155 (6)(a) na (7):

- Dzibitshi na tshomedzo dza Vhuḍimvumvusi
- Bodo dza u sumbedza na u kungedzela fhethu ha nnyi na nnyi
- Mavhiḍa, fhethu ha u vhulunga vhafu vha saathu vhulungwa na u fhiswa ha zwitumbu
- U kunakisa
- Ndangulo ya thaidzo dza nnyi na nnyi
- U langula u rengiselwa ha vhathu mahalwa
- Tshomedzo dza vhudzulo, u londola na u vhulunga phukha.
- U fhaṱa luhura na khura.
- U ṱewa ha Ḳaisentsi dza mmbwa
- U vha na Ḳaisentsi na ndangulo ya u rengisela zwiliwa ha nnyi na nnyi

- Ndangulo ya zwa u rengisela vhathu halwa
- Tshomedzo dza mitambo yapo
- Mimakete
- Mivo ya ha masipala
- Phakha na zwimvumvusi zwa masipala
- Bada dza ha masipala
- Tshikafhadzo ng u ita phosho
- Dziphaundu
- Fhethu ha nnyi na nnyi
- U hwala mashika (malaṭwa), u sokou kudza mashika na u sokou phaḡaladza malaṭwa.
- U rengisela tshiṭaraṭani
- Mavhone a tshiṭaraṭani
- Zwa vhuendi na u paka

SHEДУЛУ YA 6

Nzudzanyo Dza Tshifhinganyana

[Sheduлу ya 6 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya u Thoma ya Ndayotewa wa 1997, nga khethekanyo ya. 5 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998 na nga khethekanyo ya. 20 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

Tsalutshedzo

1. Kha ino Sheduлу nga nnda ha musi zwi sa yelani na hune zwa khou bulwa hone:
 “shangohaya” zwi amba tshipida tsha Riphabuiki, tshe musi Ndayotewa ya kale I saathu u thoma u shuma, tsha vha tshi tshi dzhiwa nga mulayo wa Afrika Tshipembe, sa vhupo ha vhuḽilangi kana ha vhuḽivhusi;
 “Ndayotewa ntswa” zwi amba Ndayotewa ya Riphabuiki ya Afrika Tshipembe, 1996;
 “Mulayo wa tshifhingani tsha kale” zwi amba mulayo wo vhwahho musi ndayotewa ya kale I saathu u thoma u shuma;
 “Ndayotewa yo fhiraho” zwi amba Ndayotewa ya Riphabuiki ya Afrika Tshipembe, 1993 (Mulayo wa vhu 200 wa 1993).

U isa phanda na u shuma ha milayo I no shuma zwino

2. (1) Milayo yotḽe ye ya vha I tshi khou shuma musi Ndayotewa ntswa I saathu u thoma u shuma, I ḽo isa phanda na u shuma u swikela musi—
 - (a) hu tshi nga vha na u khwiniswa na u fhelisa; na
 - (b) u yelana na Ndayotewa ntswa.
- (2) Mulayo wa tshifhingani tsha kale une wa isa phanda na u shuma u ya nga ha tshiteḽwa tshiḽuku tsha (1)—
 - (a) a u shumi nga ndila yo ḽandavhuwaho kha vhupo kana huḽwe -vho, u fhirisa he wa vha u tshi shuma hone musi hu saathu u thoma u shuma Ndayotewa ya kale, nga nnda ha musi u tshi nga vha wo khwiniswa u itela uri u shume fhethu ho ḽandavhuwaho; na uri

- (b) u ɔo isa phanɔa na u laulwa nga maanɔalangana e a vha a tshi u laula musi Ndayotewa ntswa I saathu u thoma u shuma.

U pfesesa mulayo une wa vha hone

3. (1) Nga nɔa ha musi zwi sa yelani na he zwa bulwa hone kana zwi tshi tou vha zwi songo teaho, u tumbulwa huñwe na huñwe kha mulayo muñwe na muñwe we wa vha u tshi khoushuma musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma—
- (a) kha Riphabuliki ya Afrika Tshipembe kana shangohaya (nga nɔa ha musi hu tshi ambiwa vhupo), zwi tea u dzhiwa zwi tshi amba Riphabuliki ya Afrika Tshipembe nga fhasi ha Ndayotewa ntswa;
- (b) kha Phalamennde, Buthano la lushaka kana Vhusimamilayo, zwi tea u pfesesiwa sa zwi ambaho Phalamennde, Buthano la lushaka kana Vhusimamilayo nga fhasi ha Ndayotewa ntswa;
- (c) kha Phresidennde, Muthusa-Phresidennde wa Khorotshitumbe, Ministā, Muthusa-Ministā kana Khabinethe, nga fhasi ha Ndayotewa ntswa hu tshi tevhela tshiteñwa tsha 9 tsha ino Sheduł, zwi tea u dzhiwa zwi tshi amba Phresidennde, Ministā, Muthusa-Phresidennde kana Khabinete;
- (d) kha Phresidennde wa Vhusimamilayo (Sinethe) zwi tea u dzhiwa sa musi zwi tshi amba Mudzulatshidulo wa Khoro ya Lushaka ya Mavunɔ;
- (e) kha vhusimamilayo ha vunɔ, Mulangavunɔ kana Khorotshitumbe kana muraɔo wa khorotshitumbe wa vunɔ zwi tea u dzhiwa sa musi zwi tshi amba vhusimamilayo ha vunɔ, Mulangavunɔ kana Khorotshitumbe kana muraɔo wa Khorotshitumbe nga fhasi ha Ndayotewa ntswa, hu tshi tevhedzwa tshiteñwa tsha 12 tsha ino Sheduł; kana
- (f) kha luambo Iwa tshiofisi kana nyambo, zwi tea u dzhiwa kha luambo luñwe na luñwe zwi tshi amba luambo luñwe na luñwe Iwa tshiofisi nga fhasi ha Ndayotewa ntswa.

- (2) Nga nnda ha musi zwi sa yelani na he zwa bulwa hone kana zwi tshi tou vha zwi songo teaho, zwo ambiwaho kha mulayo wa tshifhingani tsha kale, une wa kha di vha hone—
 - (a) kha Phalamennde, Nnđu ya Phalamennde kana Buthano la vhusimamailayo kana dzangano la Riphabuliki kana shangohaya, zwi tea u dzhiwa sa musi zwi tshi amba—
 - (i) kha Phalamennde nga fhasi ha Ndayotewa ntswa arali ndaulo ya uyo mulayo yo netshedzwa u ya nga Ndayotewa yo fhiraho kana ya kale, ino Shedułu kha khorotshitumbe ya lushaka; kana
 - (ii) kha vhusimamailayo ha vunđu, arali u langulwa ha uyo mulayo zwo netshedzwa kha muvhuso wa vunđu u ya nga ha Ndayotewa yo fhiraho kana ino Shedułu kha khorotshitumbe ya vunđu
 - (b) kha Phresidennde wa shango, Ministā muhulwane, Mulanguli na vhañwe vhahulwane vha khorotshitumbe, Khabinethe, Khoro dza Dziminista kana khorotshitumbe ya Riphabuliki kana shangohaya zwi fanela u dzhiwa sa musi zwi tshi amba—
 - (i) Phresidennde nga fhasi ha Ndayotewa ntswa, arali ndaulo ya uyo mulayo wonoyo yo netshedzwa u ya nga Ndayotewa yo fhiraho kana ino Shedułu kha khorotshitumbe ya lushaka; kana
 - (ii) Mulangavunđu wa vunđu nga fhasi ha Ndayotewa ntswa, arali ndaulo ya uyo mulayo yo netshedzwa u ya nga Ndayotewa yo fhiraho kana ino Shedułu kha khorotshitumbe ya vunđu.

Buthano la Lushaka

4. (1) Muthu muñwe na muñwe we a vha e murađo kana mufari wa ofisi kha Buthano la Lushaka musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u do mbo di vha murađo kana mufari wa ofisi kha Buthano la Lushaka nga fhasi ha Ndayotewa ntswa nahone u do fara ofisi sa murađo kana mufari wa ofisi u ya nga Ndayotewa ntswa.
- (2) Buthano la Lushaka sa zwe la vhumbiswa zwone u ya nga ha tshiteñwa tshituku tsha (1), li tea u dzhiwa sa lo khethiwaho

nga fhasi ha Ndayotewa ntswa kha tshifhinga tshine tsha do fhela nga la 30 Lambamai 1999.

- (3) Buthano la Lushaka lo vhumbea nga mirado ya 400 kha tshifhinga tshalo tsha ofisi tshine tsha do fhela nga la 30 Lambamai 1999, hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 49(4) ya Ndayotewa ntswa.
- (4) Milayo na ndaela dza Buthano la Lushaka zwine zwa khou shuma musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, zwi do isa phanda na u shuma nga nda ha musi hu tshi nga vha na u khwiniswa kana u fheliswa huwe na huwe hune ha nga itiwa.

Mafhungo a songo fhelaho a re phanda ha Phalamennde

5. (1) Mafhungo mañwe na mañwe a songo fhelaho a re phanda ha Buthano la Lushaka musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, a tea u isa phanda nao hu tshi tevhedzwa Ndayotewa ntswa.
- (2) Mafhungo mañwe na mañwe a songo fhelelaho phanda ha Sinethe musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, a tea u fhiriselwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu, na uri Khoro I fanela u isa phanda na aya mafhungo I tshi tevhedza Ndayotewa ntswa.

Khetho dza Buthano la Lushaka

6. (1) A hu na khetho dza Buthano la Lushaka dzine dza do fariwa phanda ha duvha la 30 Lambamai 1999 nga nda ha musi Buthano li tshi nga vha lo fhaladzwa hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 50 (2) nga murahu ha musi ho dzinginywa u sa fulufhela kha Phresidennde hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 102 (2) ya Ndayotewa ntswa.
- (2) Khethekanyo ya 50 (1) ya Ndayotewa ntswa I khou fhaheba u swikela 30 Lambamai 1999.

- (3) Nangwe ho vha na u fheliswa ha Ndayotewa yo fhiraho, Sheduļu ya 2 ya iyo Ndayotewa sa zwe ya khwiniswa nga Sheduļu ya A ya ino Sheduļu Ti ɔo shuma—
- (a) kha khetho dza u thoma dza Buthano ļa Lushaka fhasi ha Ndayotewa ntswa;
 - (b) kha u fhelelwa nga u vha muraɔo wa Buthano kha nyimele dzi sa fani na dze dza ɳetshedzwa kha khethekanyo ya 47(3) ya Ndayotewa ntswa; na
 - (c) kha u ɔadzisa ha zwikhala kha Buthano, na u ɔadzisa, u sedzuluswa na u shumiswa ha mitevhe ya ļaoro kha u ɔadzwa ha zwikhala, u swikela khetho dza vhuvhili dza Buthano fhasi ha Ndayotewa ntswa.
- (4) Khethekanyo ya 47(4) ya Ndayotewa ntswa yo fhaheva u swikela hu tshi vha na khetho dza vhuvhili dza Buthano ļa lushaka fhasi ha Ndayotewa ntswa.

Khoro ya Lushaka ya Mavunđu

7. (1) Kha tshifhinga tshi fhelaho phanᄁa ha dzulo ļa u thoma ļa vhusimamailayo ha vunđu ļa fariwaho nga murahu ha khetho dza u thoma fhasi ha Ndayotewa ntswa—
- (a) Vhuimeleli ha mahoro kha Vunđu kha Khoro ya Lushaka ya Mavunđu vhu fanela u fana na vhune Sinethe dza 10 dza vha dzo nangiwa hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 48 ya Ndayotewa yo fhiraho; na
 - (b) U ɳetshedzwa ha vhurumiwa ha tshoᄁhe na ha tshipentshela kha mahoro o imelelwaho kha vhusimamailayo ha vunđu, hu nga nᄁila I tevhelaho:

VUNĐU	VHURUMIWA HA TSHOᄁHE	VHURUMIWA HA TSHIPENTSELA
1. Kapa Vhubvaᄁuvha	ANC 5 NP 1	ANC 4
2. Fureisitata	ANC 4 FF 1 NP 1	ANC 4

VUNĐU	VHURUMIWA HA TSHOŦHE	VHURUMIWA HA TSHIPENTSHELA
3. Gauteng	ANC 3 DP 1 FF 1 NP 1	ANC 3 NP 1
4. KwaZulu-Natala	ANC 1 DP 1 IFP 3 NP 1	ANC 2 IFP 2
5. Mpumalanga	ANC 4 FF 1 NP 1	ANC 4
6. Kapa Devhula	ANC 3 FF 1 NP 2	ANC 2 NP 2
7. Vunđu ĩa Devhula	ANC 6	ANC 4
8. Devhula Vhukovhela	ANC 4 FF 1 NP 1	ANC 4
9. Kapa Vhukovhela	ANC 2 DP 1 NP 3	ANC 1 NP 3

- (2) Ľihoro Ľo imelelwaho kha vhusimamilayo ha vunđu—
- Ľi fanela u nanga vharumiwa vhaĽo vha tshoŦhe u bva kha vhatu vhe vha vha vhe dzisinetha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma na uri vha tshi Ľo kona u shuma sa vharumiwa vha tshoŦhe, na
 - vha nga nanga vhaŵe vhatu sa vharumiwa vhavho vha tshoŦhe fhedzi arali hu si na kana hu na tshivhalo tshi sa eĽaniho tsha dzisinetha dza kale.
- (3) Vhusimamilayo ha vunđu vhu fanela u thola vharumiwa vha tshoŦhe hu tshi tevhedzwa u nangiwa ha mahoro.

- (4) Tshiteŋwa tshiŋuku tsha (2) na (3) zwi shuma fhedzi kha u tholwa ha u thoma ha vharumiwa vha tshoŋhe kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu.
- (5) Khethekanyo ya 62(1) ya Ndayotewa ntswa a I shumi kha u nangiwa na u tholwa ha sinetha dza kale sa vharumiwa vha tshoŋhe hu tshi tevhedzwa tshiteŋwa tshino.
- (6) Milayo na ndaela dza Sinetha zwi no khou shuma musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma zwi tea u shumiswa malugana na mafhungo a Khoro ya Lushaka u swika afho hune ya nga shuma, hu tshi tevhedzwa khwiniso kana u fheliswa hufhio na hufhio.

Sinethe dza tshifhinga tsho fhelaho

8. (1) Muthu we a vha e Sinethe a songo tholiwaho sa murumiwa wa tshoŋhe kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu u tea u vha muraŋo wo fhelelaho a no ŋo voutha kha vhusimamilayo ha vundu le la mu nanga sa sinetha hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 48 ya Ndayotewa yo fhiraho.
- (2) Arali muthu we a vha e Sinethe a khetha u sa tsha vha muraŋo wa vhusimamilayo, uyo muthu u ŋo dzhiwa sa muthu o ŋalaho mushumo wa vhusinetha phanḁa ha ḁuvha le Ndayotewa ntswa ya thoma u shuma.
- (3) Muholo, magavhelo na mbuelo dza vhathu vhe vha vha vhe dzisinethe vho tholiwaho sa vharumiwa vha tshoŋhe kana sa miraŋo ya vhusimamilayo ha vundu, I nga si kone u fhungudzwa nga vhanga la u tholwa uho fhedzi.

Khorotshitumbe ya Lushaka

9. (1) Muthu muŋwe na muŋwe we a vha e Phresidennde, Muthusa-Phresidennde wa Khorotshitumbe, Miniṣṭa kana Muthusa-Miniṣṭa wa Riphabuḽiki nga fhasi ha Ndayotewa yo fhiraho musi ndayotewa ntswa I tshi u thoma u shuma, u ŋo isa phanḁa na u fara ofisi u ya nga ha tshiteŋwa tshiŋuku tsha (2).

- (2) U swika nga ła 30 Lambamai 1999, khethekanyo 84,89,90,91,93, na 96 dza Ndayotewa ntswa dzi tea u dzhiwa dzi tshi ɔo vhalea sa zwine dza vhaliswa zwone kha Țhumetshedzo ya B ya ino Shedułu.
- (3) Tshiteńwa tshiȚuku tsha (2) a tshi thivheli MiniȚa we a vha e sinethe musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, kha u isa phanɔa sa MiniȚa o bulwaho kha khethekanyo ya 91(1)(a) ya Ndayotewa ntswa sa zwine iyo khethekanyo ya vhalisiwa zwone kha Țhumetshedzo ya B.

Vhusimamilayo ha mavunɔu

10. (1) Muthu muńwe na muńwe we a vha e muraɔo kana mufari wa ofisi kha Vhusimamilayo ha vunɔu musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u mbo ɔi vha muraɔo kana mufari wa ofisi kha vhusimamilayo ha vunɔu ȚeneȚo nga fhasi ha Ndayotewa ntswa nahone u ɔo fara ofisi kana a vha mufari wa ofisi a tshi tevhedza Ndayotewa ntswa na ndayotewa inwe na inwe ya vunɔu ine ya nga phasisiwa.
- (2) Vhusimamilayo ha vunɔu sa zwe ha vhumbiswa zwone u ya nga ha tshiteńwa tshiȚuku tsha (1) vhu tea u dzhiwa sa ho khethiwaho nga fhasi ha Ndayotewa ntswa kha tshifhinga tshine tsha ɔo fhela nga ła 30 Lambamai 1999.
- (3) Kha tshifhinga tshaho tsha ofisi tshi fhelaho nga ła 30 Lambamai 1999, nahone hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 108(4), vhusimamilayo ha vunɔu ho vhumbiwaho nga tshivhalo tsha miraɔo yo tetschelwaho uho vhusimamilayo kha Ndayotewa yo fhiraho khathihi na tshivhalo tsha vhasinetha vha tshifhinga tsho fhiraho vhe vha vha miraɔo ya vhusimamilayo u ya nga ha tshiteńwa tsha 8 tsha ino Shedułu.
- (4) Milayo na ndaela zwa vhusimamilayo ha vunɔu zwine zwa khou shuma nga tshifhinga tsha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, zwi ɔo isa phanɔa na u shuma nga nńa ha musi hu tshi nga vha na u khwiniswa kana u fheliswa huńwe na huńwe.

Khetho dza Vhusimamilayo ha vundu

11. (1) Naho ho vha na u fheliswa ha Ndayotewa yo fhiraho, Shedu lu ya 2 ya ino Ndayotewa, sa zwe ya khwiniswa ngaho nga Thumetshedzo ya A kha Shedu lu ino, I do shuma—
 - (a) Kha khetho dza u thoma dza vhusimamilayo ha vundu fhasi ha Ndayotewa ntswa;
 - (b) Kha u fhelelwa nga u vha mura do wa Vhusimamilayo kha nyimele dzo fhambanaho na dzo netshedzwaho kha khethekanyo ya 106 (3) ya Ndayotewa ntswa; na.
 - (c) Kha u dadza zwickhala kha vhusimamilayo na u dadzisa, u sedzulusa na u shumiswa ha mitevehe ya mahoro kha u dadza zwickhala, u swikela hu tshi vha na khetho dza vhuvhili dza vhusimamilayo fhasi ha Ndayotewa ntswa.
- (2) Khethekanyo ya 106(4) ya Ndayotewa ntswa yo fha hewa malugana na vhusimamilayo ha vundu u swikela hu tshi vha na khetho dza vhuvhili dza vhusimamilayo fhasi ha Ndayotewa ntswa.

Khorotshitumbe dza vundu

12. (1) Muthu mu nwe na mu nwe we a vha e Mulangavundu kana mura do wa Khorotshitumbe ya vundu musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u do isa phanda na u vha kha yeneyo ofisi a tshi tevhedza Ndayotewa ntswa na ndayotewa ifhio na ifhio ya vundu ine ya nga phasiswa, fhedzi hu tshi tevhedzwa tshitenwa tshituku tsha (2).
- (2) U swikela Mulangavundu o khethwaho nga murahu ha khetho dza vhusimamilayo ha vundu dza u thoma nga fhasi ha Ndayotewa ntswa a tshi thoma u shuma kana vundu li tshi phasisa Ndayotewa ya lo, u ya ngauri hu bvelela zwifhio u thoma, khethekanyo ya 132 na ya 136 ya Ndayotewa ntswa dzi tea u dzhiwa zwi tshi vhalea sa zwe zwa vheiswa zwone kha Thumetshedzo ya C kha Shedu lu ino.

Milayotewa ya vundu

13. Ndayotewa ya vundu yo phasiswaho phanda ha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma I tea u tevhedza khethekanyo ya 143 ya Ndayotewa ntswa.

U netshedzwa ha milayo kha mavundu

14. (1) Mulayo malugana na mafhungo ane a kwama sia la mishumo na maanda zwo bulwaho kha Shedu lu ya 4 kana 5 ya Ndayotewa ntswa nahone we musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, wa vha u tshi langulwa nga maandalanga a re kha khorotshitumbe ya lushaka u nga netshedzwa nga Phresidennde, nga mulevho, kha maandalanga a re nga fhasi ha khorotshitumbe ya vundu yo vhwahwa nga Mulangavundu wa vundu.
- (2) Arali zwi tshi tloga uri mulayo wo netshedzwaho nga fhasi ha tshitenwa tshituku tsha (1) u bveledzwe nga ndila I fushaho, Phresidennde, nga mulevho a nga—
- (a) Khwinisa kana a shandukisa mulayo uri u kone u langa tshalutshedzo yawo kana tshumiso;
- (b) hune u netshedzwa ha si shume kha tshipida tsho fhelelaho tshinwe na tshinwe tsha mulayo, a nga fhelisa kana a phasisa nga huswa, hu na kana hu si na khwiniso kana u shandukiswa ho sumbedzwaho kha phara ya (a), mbetshelo dzenedzo dzine u netshedzwa ha shuma kana u swika musi netshedzo I tshi shuma khadzo; kana
- (c) langula mafhungo manwe na manwe ane a vhona o tea u ya nga he a kumedzwa, hu tshi katelwa u pfuluswa kana u rumelwa ha mushumi Iwa tshifhinganyana, kana u pfulusiwa ha thundu, vhudifhinduleli, pfanelo na mbofho kha kana u bva kha maandalanga a khorotshitumbe ya lushaka kana ya vundu kana muhasho muñwe-vho wa muvhusho, ndaulo, tshumelo dza tsireledzo kana tshinwe tshiimiswa.
- (3) (a) Khophi ya mulevho muñwe na muñwe yo bviswaho hu tshi tevhedzwa tshitenwa tshituku tsha (1) kana (2) I fanela

u n̄etshedzwa Buthano la lushaka na Khoru ya lushaka ya Mavundu hu saathu u fhela maḍuvha a 10 mulevho uyo wo anḍadziwa.

(b) Arali Buthano la lushaka na Khoru ya lushaka nga kha likumedzwa zwi tshi tevhedza mulevho kana mbetshelo dziḥwe dzaḷo, mulevho kana mbetshelo zwi ḍo fhela nga zwoṯhe, fhedzi zwi sa kwami—

(i) U vha mulayoni kana u t̄anganedzea ha zwiḥwe na zwiḥwe zwo itwaho hu tshi khou tevhedzwa mulevho kana mbetshelo phanda ha musi u tshi fhela nga woṯhe, kana

(ii) pfanelo kana vhuṯalu ho wanalaho kana mushumo kana mulandu wo itwaho phanda ha musi u tshi fhela nga woṯhe.

(4) Musi mulayo u tshi n̄etshedzwa nga fhasi ha tshiteḥwa tshiṯuku tsha (1), zwiḥwe na zwiḥwe zwine zwa ambiwa huḥwe na huḥwe kha mulayo kha maanḍalanga a no khou u langula, zwi fanela u dzhiwa zwi tshi amba maanḍalanga e a n̄etshedzwa khawo.

(5) U n̄etshedzwa huḥwe na huḥwe ha mulayo nga fhasi ha khethekanyo ya 235 (8) ya Ndayotewa yo fhiraho zwi tshi katela na u khwinisa, u shandukisa kana u fhelisa kana u phasisa hafhu mulayo muḥwe na muḥwe khathihi na vhukando vhuḥwe na vhuḥwe ho dzhiwaho nga fhasi ha iyo khethekanyo, zwi ḍo dzhiwa sa zwo itwaho nga fhasi ha itshi tshiteḥwa.

Milayo ya vhusimamilayo I no khou shuma nḍa ha vhusimamilayo ha Phalamennde

15. (1) Maanḍalanga a re ngomu ha khorotshitumbe ya lushaka ane a langula milayo ifhio na ifhio I no wela nḍa ha vhusimamilayo ha Phalamennde musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, I ḍo isa phanda na u langula uyo mulayo u swikela u tshi ḍo n̄etshedzwa kha maanḍalanga a no wela kha Khorotshitumbe ya vundu hu tshi tevhedzwa tshiteḥwa tsha 14 tsha ino Sheduḷu.

- (2) Tshiteŋwa tshiṭuku tsha (1) tshi ḑo fhela nga tshoṭhe nga murahu ha miṇwaha mivhili musi Ndayotewa ntswa yo no thoma u shuma.

Dzikhothe

16. (1) Khothe inwe na inwe, zwi tshi katela khothe dza mahosi dze dza vha dzi hone musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, I ḑo isa phanḑa na u shuma khathihi na u shumisa maanḑa a re nga fhasi ha vhupo hayo u ya nga ha mulayo une wa shuma khayoy, na muthu muṇwe na muṇwe o faraho ofisi sa muofisiri wa zwa vhuḑatuli u ḑo isa phanḑa na u fara ofisi u ya nga ha mulayo u no khou shuma kha iyo ofisi, zwi tshi ya nga—
- (a) khwiniso inwe na inwe kana u fheliswa huṇwe na huṇwe ha uyo mulayo; na
- (b) u yelana na Ndayotewa ntswa.
- (2) (a) Khothe ya Ndayotewa yo thomiwaho nga Ndayotewa yo fhiraho I ḑo vha Khothe ya Ndayotewa nga fhasi ha Ndayotewa ntswa.
- (b).....

[Tshiteŋwa tshiṭuku tsha (b) tsho thuthwa nga khethekanyo ya. 20 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) (a) Khothe Khulwane ya Khethekanyo ya Khaṭhululo ya Afrika Tshipembe I ḑo vha Khothe Khulwane ya Khaṭhululo nga fhasi ha Ndayotewa ntswa.
- (b).....

[Tshiteŋwa tshiṭuku tsha (b) tsho thuthwa nga khethekanyo ya. 20 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (4) (a) Khethekanyo ya vunḑu kana yapo ya khothe khulwane ya Afrika Tshipembe kana khothe Khulwane ya shangohaya kana khethekanyo ya zwa u angaredza ya yeneyo khothe, I ḑo vha Khothe Khulwane nga fhasi ha Ndayotewa ntswa hu songo shandukiswa vhupo hayo ha mishumo, fhedzi hu tshi tevhelwa u dzudzanyululwa huṇwe na huṇwe ho bulwaho kha tshiteŋwa tshiṭuku tsha (6).

- (b) Muthu muñwe na muñwe o faraho ofisi kana a no dzhiwa o fara ofisi sa Muhaṭuli-Phresidennde, Muthusa-Muhaṭuli-Phresidennde kana muhaṭuli wa kotho o bulwaho kha phara ya (a) musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u vha Muhaṭuli-Phresidennde, Muthusa-Muhaṭuli waPhresidennde kana muhaṭuli wa yeneyo kotho nga fhasi ha Ndayotewa ntswa fhedzi hu tshi tevhelwa u dzudzanyululwa huñwe na huñwe ho sumbedzwaho kha tshiterwa tshiṭuku tsha (6).
- (5) Nga nṅa ha musi zwi sa yelani na he zwa buliwa hone kana zwi tshi tou vha zwi songo tea, zwine zwa ambiwa kha mulayo muñwe na muñwe kana maitele kha—
 - (a) Kotho ya zwa Ndayotewa nga fhasi ha Ndayotewa yo fhiraho, zwi tea u dzhiwa sa u musi zwi tshi amba Kotho ya Ndayotewa nga fhasi ha Ndayotewa ntswa;
 - (b) Kotho Khulwane ya Khaṭhululo ya Afrika Tshipembe, zwi tea u dzhiwa sa musi zwi tshi amba Kotho Khulwane ya Khaṭhululo; na
 - (c) tshipiḽa tsha vundu kana tshipiḽa tsha Kotho Khulwane ya Afrika Tshipembe kana kotho khulwane ya shangohaya kana tshipiḽa nga u angaredza tsha kotho yeneyo, zwi tea u dzhiwa sa musi zwi tshi amba Kotho Khulwane.
- (6) (a) Hu saathu fhela tshifhinga musi Ndayotewa ntswa yo no thoma u shuma, kotho dzoṭhe, zwi tshi katela na zwivhumbeo zwadzo, kuvhumbele, kushumele na vhupo ha mishumo khathihi na milayo yo teaho, zwi tea u dzudzanyululwa hu tshi khou itelwa u thomiwa ha siṣṭeme ntswa ya zwa Vhuhaṭuli yo teaho kha ṭhoḽe dza Ndayotewa ntswa.
 - (b) Muraḽo wa Khabinethe a re na vhuḽifhinduleli ha u langula vhuhaṭuli, a tshi khou shuma o thoma a kwamana na Khomishini ya zwa Vhulamukanyi, u fanela u langula u dzudzanyululwa ho bulwaho kha phara ya (a).
- (7) (a) Muñwe na muñwe o faraho ofisi, musi Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa wa Riphabuḽiki, wa 2001, u tshi thoma u shuma, sa—

- (i) Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa, u vha Muhatuli Muhulwane sa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 167 (1) ya Ndayotewa ntswa;
- (ii) Muthusa-Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa, u vha Muthusa-Muhatuli Muhulwane sa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 167 (1) ya Ndayotewa ntswa;
- (iii) Muhatuli Muhulwane u vha Phresidennde wa Khothe Khulwane ya Khaṭhululo sa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 168 (1) ya Ndayotewa; na
- (iv) Muthusa-Muhatuli Muhulwane u vha Muthusa-Phresidennde wa Khothe Khulwane ya Khaṭhululo sa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 168 (1) ya Ndayotewa ntswa.
- (b) Milayo, ndaulo kana tsumbasia dzo vhwaho nga Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa kana Muhatuli Muhulwane zwine zwa khou shuma phanda ha musi Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe I tshi thoma u shuma.
- (c) Nga nnda ha musi zwi sa yelani na he zwa buliwa hone kana zwi tshi tou vha zwi songo tea, zwine zwa ambiwa kha mulayo muṁwe na muṁwe kana maitete maṁwe na maṁwe kha Muhatuli Muhulwane kana Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa, zwi fanela u dzhiwa sa Muhatuli Muhulwane sa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 167 (1) ya Ndayotewa ntswa.

[Tshiterwa tshituku tsha (7) tsho dardiswa nga khethekanyo ya. 20 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

Milandu I saathu u fhela I re phanda ha khothe

17. Matshimbidzele a milandu yoṭhe ye ya vha I saathu u fhela khothe musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma, I fanela u shumiwa nayo sa zwine ha tou nga Ndayotewa ntswa a I athu u phasiswa nga nnda ha musi vhulamukanyi vhu tshi zwi ṭodisa nga ndila inwe vho.

Maandalanga a zwa vhutshutshisi

18. (1) Khethekanyo ya 108 ya Ndayoyotewa yo fhiraho I do isa phanda na u shuma u swikela Mulayo wa Phalamennde wo bulwaho kha khethekanyo ya 179 ya Ndayotewa ntswa u tshi thoma u shuma. Tshino tshiteiwa tshiṭuku a tshi khakhisi u tholiwa ha Mulangi wa Vhutshutshisi wa Lushaka hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 179.
- (2) Mulangavhatshutshisi o faraho ofisi musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma u do isa phanda na u shuma hu tshi tevhedzwa mulayo u shumaho kha ofisi yawe, hu tshi tevhedzwa tshiteiwa tshiṭuku tsha (1).

Miano na khwaṭhisedzo

19. Muthu a no khou isa phanda na u shuma ofisini hu tshi tevhedzwa ino Sheduḷu nahone o itaho muano wa ofisi kana u ita khwaṭhisedzo fhasi ha Ndayotewa yo fhiraho, ha kombetshedzwi u dovholola muano wa ofisi kana khwaṭhisedzo fhasi ha Ndayotewa ntswa.

Zwiṇwe Zwiimiswa zwa Ndayotewa

20. (1) Kha ino Ndayotewa, “Zwiimiswa zwa Ndayotewa” zwi amba —
 - (a) Mutsireledzi wa Tshitshavha.
 - (b) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe;

[Phara ya. (b) yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

- (c) Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu.
 - (d) Muoditha-Dzhenerala.
 - (e) Bannga Khulwane ya Afrika Tshipembe.
 - (f) Khomishini ya zwa Gwama.
 - (g) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaṭuli; kana
 - (h) Bodonyangaredzi ya Nyambo dza Afrika Tshipembe.
- (2) Tshiimiswa tshiṇwe na tshiṇwe tsha ndayotewa tsho thomiwaho nga fhasi ha Ndayotewa yo fhiraho tshi do isa phanda na u shuma u ya nga ha mulayo u no khou shuma khatsho, nahone muthu muṇwe na muṇwe o faraho ofisi sa

murađo wa khomishini, murađo wa bodo ya Bannga Khulwane kana Bodonyangaredzi ya Nyambo dza Afrika Tshipembe, Mutsireledzi wa Tshitshavha kana Muoditha-Dzheneralala, musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u ɔo isa phanᄁa na u shuma u ya nga ha mulayo u no khou shuma kha iyo ofisi, hu tshi tevhelwa—

- (a) u khwiniswa kana u fheliswa huńwe na huńwe ha uyo mulayo; na
 - (b) u yelana na Ndayotewa ntswa.
- (3) Khethekanyo ya 199(1), 200(1), 3 na (5) u swika kha (11) na (201) u swika kha 206 dza Ndayotewa yo fhiraho dzi ɔo isa phanᄁa na u shuma u swikela dzi tshi fheliswa nga Mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 75 ya Ndayotewa ntswa.
- (4) Mirađo ya khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaᄁuli vho bulwaho kha khethekanyo ya 105 (1)(h) ya Ndayotewa yo fhiraho vha ɔo ima u vha mirađo ya khomishini musi mirađo yo sumbedzwaho kha khethekanyo ya 178(1) (i) ya Ndayotewa ntswa vha tshi tholiwa.
- (5) (a) Khoro ya Volkstaat yo thomiwaho hu tshi tevhedzwa Ndayotewa yo fhiraho I ɔo isa phanᄁa na u shuma hu tshi tevhedzwa milayo I shumaho khayoy, nahone muńwe na muńwe o faraho ofisi sa murađo wa Khoro musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u ɔo isa phanᄁa na u shuma hu tshi tevhedzwa mulayo u shumaho kha yeneyo ofisi, hu tshi tevhedzwa—
- (i) Khwiniso ifhio na ifhio kana u fheliswa ha uyo mulayo;
 - (ii) u yelana hayo na Ndayotewa ntswa.
- (b) Khethekanyo ya 184 A na 184 B (1) (a), (b) na (d) ya Ndayotewa yo fhiraho dzi ɔo isa phanᄁa na u shuma u swikela dzi tshi fheliswa nga Mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 75 ya Ndayoyotewa ntswa.

U phasiswa ha mulayo u tōdiwaho nga Ndayotewa ntswa

21. (1) Hune Ndayotewa ntswa ya tōda u phasiswa ha mulayo wa lushaka kana wa vundu, uyo mulayo u tea u phasiswa nga maandalanga o teaho nahone hu saathu u fhela tshifhinga tshilapfu u bva dūvha le Ndayotewa ntswa ya thoma u shuma.
- (2) Khethekanyo ya 198 (b) ya Ndayotewa ntswa I nga si kone u shumiswa u swikela mulayo wo bulwaho kha iyo khethekanyo u tshi phasiswa.
- (3) Khethekanyo ya 199(3)(a) ya Ndayotewa ntswa I nga si kone u shumiswa phanda ha musi hu tshi fhela minwedzi miraru nga murahu ha musi milayo yo bulwaho kha iyo khethekanyo I tshi phasiswa.
- (4) Mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo ya 217(3) ya Ndayotewa ntswa u tea u phasiswa hu saathu u fhela minwaha miraru u bva dūvha le Ndayotewa ntswa ya thoma u shuma, fhedzi na u sa vha hone ha uyu mulayo kha tshino tshifhinga a zwi thivheli u shumiswa ha mbekanyamaitele yo bulwaho kha khethekanyo ya 217 (2).
- (5) U swika musi Mulayo wa Phalamennde wo bulwaho kha khethekanyo ya 65(2) ya Ndayotewa ntswa u tshi phasiswa, vhusimamilayo ha vundu vhuñwe na vhuñwe vhu nga nanga ndila dzine ngadzo maandalanga a newa vhurumiwa haho u voutha vhuimoni haho kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu.
- (6) U swika musi mulayo wo bulwaho kha khethekanyo ya 229(1)(b) ya Ndayotewa ntswa u tshi phasiswa, masipala u vha a tshee na maanda a u vhea mithelo minwe na minwe, muingamuthelo kana mithelo ya zwibveledzwa zwo rengiwaho kana u rengiselwa nnda dze a hweswa maanda a u dzi vhea musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma.

Vhuthihi ha lushaka na u pfumedzana

22. (1) Hu sa sedzwi mbetshelo dzifhio na dzifhio dza Ndayotewa ntswa naho ho vha na u fheliswa ha Ndayotewa yo fhiraho, mbetshelo dzothe dzi kwamanaho na u farela dzi re ngomu

ha Ndayotewa yo fhiraho fhasi ha tshoho "Vhuthihi ha lushaka na u pfumedzana" zwi do dzhiwa sa tshipiḁa tsha Ndayotewa ntswa, u itela u bveledza Mulayo wa Thuthuwedzo ya Vhuthihi ha Lushaka na u Pfumedzana wa 1995 (Mulayo wa vhu 34 wa 1995), sa zwe wa khwinisiswa zwone hu tshi katelwa na ndeme yawo.

- (2) U itela ndivho dza tshiteḁwa tshiṁuku tsha (1), ḁuvha la "6 Nyendavhusiku 1993" hune la vhone kha mbetshelo dza Ndayotewa yo fhiraho fhasi ha tshoho ine ya ri "Vhuthihi ha Lushaka na u Pfumedza", hu fanela u vhalwa sa "11 Shundunthule 1994".

[Tshiteḁwa tshiṁuku tsha (2) tsho ḁadziwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya u Thoma ya Ndayotewa wa 1997.]

Mulayotibe wa Pfanelo

23. (1) Mulayo wa lushaka wo sumbedzwaho kha khethekanyo ya 9 (4), 32 (2) na 33(3) ya Ndayotewa ntswa u fanela u phasiswa hu saathu u fhela miḁwaha miraru u bva ḁuvha le Ndayotewa ntswa ya thoma u shuma.
- (2) U swikela mulayo wo bulwaho kha khethekanyo ya 32 (2) na 33 (3) ya Ndayotewa ntswa u tshi phasiswa—
- (a) khethekanyo ya 32(1) I do dzhiwa I tshi vhalea ngaurali: "(1) Muthu muḁwe na muḁwe u na pfanelo ya u wana mafhungo oṁhe a re kha muvhuso kana muraḁo muḁwe na muḁwe wa muvhuso kha sia lifhio na lifhio la muvhuso, arali ayo mafhungo a tshi ṁodea kha u shumisa na u tsireledza pfanelo dzavho."; na
- (b) khethekanyo ya 33(1) na (2) dzi fanela u dzhiwa sa dzi vhaleaho nga ḁila I tevhelaho: "Muthu muḁwe na muḁwe u na pfanelo ya—
- (a) nyito ya ndaulo I re mulayoni hune ha wanala uri pfanelo dzifhio na dzifhio dzawe kana madzangalelo awe a tshi kwamea kana u shushedzwa;
- (b) nyito ya matshimbidzele a ndaulo kwayo musi pfanelo dzawe kana ndavhelelo dzawe dzi re mulayoni dzi tshi kwamea kana u shushedzwa;

- (c) u n̄ewa zwiitisi zwo tou n̄waliwaho zwa nyito ya ndaulo I kwamaho pfanelo dzavho dzifhio kana dzifhio kana madzangalelo awe nga nn̄da ha musi zwiitisi izwo zwo an̄adziwa;
 - (d) nyito ya ndaulo yo teaho malugana na zwiitisi zwo fhiwaho musi pfanelo dzifhio na dzifhio dzawe dzi tshi kwamea kana u shushedzwa.”
- (3) Khethekanyo dza 32(2) na 33(3) dzaa Ndayotewa ntswa dzi ɔo fhela nga dzothe arali mulayo wo bulwaho kha khethekanyo idzo nga u tevhekana wa sa phasiswa hu saathu u fhela min̄waha miraru u bva ɔuvha le Ndayotewa ya thoma u shuma.

Ndaulo ya muvhuso na tshumelo dza tsireledzo

24. (1) Khethekanyo dza 82(4)(b), 215, 218(1), 219(1), 224 u swika kha 228, 236(1), (2), (3), (6), (7)(b) na (8), 237(1) na (2)(a) na 239(4) na (5) dza Ndayotewa yo fhiraho dzi ɔo isa phanda na u shuma sa u tou nga Ndayotewa yo fhiraho a yo ngo fheliswa, hu tshi tevhedzwa—
- (a) khwiniso ya idzo khethekanyo sa zwe zwa buliswa zwone kha T̄humetshedzo ya D;
 - (b) dziñwe khwiniso kana u fheliswa ha idzo khethekanyo nga Mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 75 ya Ndayotewa ntswa; na
 - (c) u yelana na Ndayotewa ntswa.
- (2) Khomishini ya Tshumelo ya Muvhuso na khomishini dza tshumelo ya muvhuso ya vun̄du sa zwo bulwaho kha Ndimba ya 13 ya Ndayotewa yo fhiraho dzi ɔo isa phanda na u shuma dzi tshi tevhedza Ndimba iyo na mulayo u shumaho khadzo sa zwine ha tou nga iyo ndimba a yo ngo fheliswa, u swikela Khomishini na khomishini dza tshumelo ya muvhuso ya vun̄du dzi tshi fheliswa nga Mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 75 ya Ndayotewa ntswa.

- (3) U fheliswa ha Ndayotewa yo fhiraho a zwi kwami mulevho ufhio na ufhio wo bviswaho nga fhasi ha khethekanyo ya 237(3) ya Ndayotewa yo fhiraho nahone mulevho ufhio na ufhio wo raloho u do isa phanda na u shuma, hu tshi tevhedzwa—
- (a) khwiniso kana u fheliswa hufhio na hufhio; na
- (b) u yelana na Ndayotewa ntswa.

Huñwe u sa tea u vha kha Vhusimamilayo

25. (1) Muthu muñwe na muñwe ane musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma, a vha a tshi khou shuma tshigwevho tsha minwedzi I fhiraho 12 kha Riphabuiki hu si na u nanga u badela ndatiso ha ngo tea u vha murafo wa Buthano la Lushaka kana vhusimamilayo ha vundu.
- (2) U sa tea ha muthu hu tshi tevhedzwa tshitenwa tshituku tsha (1)—
- (a) hu a fhela nga hothe arali u wanwa mulandu hu tshi vhetshelwa thungo kha khatululo kana tshigwevho tshi tshi fhungudziwa kha khatululo tsha vha tshigwevho tshi sa thivheli muthu onoyo; na uri
- (b) hu do fhela nga murahu ha minwaha mitanu musi tshigwevho tsho fhela.

Muvhuso wapo

26. (1) Hu sa sedzwi mbetshelo dza khethekanyo ya 151,155,156 na 157 dza Ndayotewa ntswa—
- (a) mbetshelo dza Mulayo wa Tshifhinganyana wa Muvhuso wapo wa 1993 (Mulayo wa vhu 209 wa 1993), sa zwine wa nga khwiniswa tshifhinga tshinwe na tshinwe nga mulayo wa lushaka zwi tshi yelana na Ndayotewa ntswa, dzi kha di do bvela phanda na u shuma u ya nga Khoro ya Masipala u swikela Khoro ya Masipala ine ya do imela khoro I tshi divhadzwa uri yo khethiwa nga kha mvelelo dza ketho dza Khoro dza Masipala dza u thoma dza u angaredza nga murahu ha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma; nahone

[Tshiteŋwa tshituku tsha (a) tsho imelwa nga khethekanyo ya. 5 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

- (b) murangaphanda wa sialala wa tshitshavha tshine tsha khou tevhela sisteme ya mulayo wa tshithu nahone a dzulaho fhethu hu re fhasi ha muvhuso wa tshifhinganyana wa khoro yapo, khoro ya tshifhinganyana kana khoro ya tshifhinganyana ya vhaimeleli, yo bulwaho kha Mulayo wa Muvhuso wapo wa Tshifhinganyana wa 1993, nahone wo taluswaho kha khethekanyo ya 182 ya Ndayotewa yo fhiraho, u tea u vha muraŋo a songo nangiwo wa khoro u swika Khoro ya Masipala ine ya ɔo imela khoro I tshi ɔivhadzwa uri yo khetiwa nga mvelelo dza khethe dza u thoma dza Khoro dza Masipala dza u angaredza nga murahu ha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma.

[Tshiteŋwa tshituku tsha (b) tsho imelwa nga khethekanyo ya. 5(a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

- (2) Khethekanyo ya 245 (4) ya Ndayotewa yo fhiraho I ɔo isa phanda na u shuma u swikela u shuma ha iyi khethekanyo hu tshi fhela nga hothe. Khethekanyo ya 16 (5) na (6) ya Mulayo wa Tshifhinganyana wa Muvhuso Wapo, wa 1993 u nga si kone u fheliswa phanda ha 1a 30 Lambamai 2000.

[Tshiteŋwa tsha (2) tsho khwiniswa nga khethekanyo ya. 5 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

U vhewa nga ndila ya tsireledzo ha Milayo ya Phalamennde na ya vundu

27. Khethekanyo 82 na 124 dza Ndayotewa ntswa a dzi kwami u vhewa nga ndila yo tsireledzeaho ha Milayo ya Phalamennde kana ya vundu yo phasiswaho phanda ha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma.

U nwaliswa ha thundu I sa sudzulusei ya muvhuso

28. (1) Musi hu tshi bviswa tñanziela nga maandalanga I sumbaho uri thundu I sa sudzulusei ya muvhuso ndi ya muvhuso muñwe u ya nga khethekanyo ya 239 ya Ndayotewa yo fhiraho, redzhisiṭara wa tsumbavhuṇe u tea u nwalisa rekhodo dzenedzo kana a khwaṭhisedza vhuṭanzi uho kha redzhisiṭara yo teaho, tsumbavhuṇe kana liñwe liñwalo u sumbedza uri thundu iyi I sa sudzulusei I kha dzina la muvhuso wonoyo.
- (2) A hu na muthelo, kana mbadelo ine ya ḑo vha hone malugana na u nwaliswa u ya nga ha tshiteñwa tshiṭuku tsha (1).

THUMETSHEDZO YA A

Khwiniso Kha SheduLu Ya 2 Kha Ndayotewa Ya Kale

1. U thivha tshiteŋwa tsha 1 nga tshiteŋwa tshi tevhelaho:

"1. Mahoro o ŋwaliswaho hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka nahone a no khou pikisana kha khetho dza Buthano la Lushaka, a do nanga vhonketheni kha idzo khetho u bva kha mitevhhe ya vhonketheni yo dzudzanyiwaho hu tshi tevhelwa SheduLu ino na mulayo wa lushaka."

2. U thivha tshiteŋwa tsha 2 nga tshiteŋwa tshi tevhelaho:

"2. Madzulo kha Buthano la Lushaka sa zwe zwa tiwa u ya nga khethekanyo ya 46 ya Ndayotewa ntswa a do dladzwa nga ŋdila I tevhelaho—

- (a) Hafu ya madzulo u bva kha mutevhhe wo ŋekedzwaho nga mahoro eneo, hu na madzulo o tiwaho o vhetshelwaho thungo hu tshi itelwa dzingu liŋwe na liŋwe sa zwe zwa vheiswa zwone nga Khomishini I tshi itela khetho dza Buthano dzi tevhelaho, hu tshi dzhielwa ntha data ya tsedzuluso ya vhakhethi na vhuimeleli nga mahoro a re na dzangalelo.
- (b) Hafu iŋwe ya madzulo a bvaho kha mutevhhe wa lushaka wo ŋekedzwaho nga mahoro eneo kana mitevhhe ya dzingu fhethu he mitevhhe ya lushaka ya si ŋekedzwe."

3. U bviswa ha tshiteŋwa tsha 3 ha dzheniswa tshiteŋwa tshi tevhelaho:

"3. Mitevhhe ya vhonketheni yo ŋekedzwaho nga lihora nga u angaredza, I do vha na madzina ane a si vhe ntha ha tshivhalo tsha madzulo a re kha Buthano la Lushaka, nahone mutevhhe muŋwe na muŋwe u do sumbedza madzina nga ŋdila I tevhekanaho ine ya takalelwa sa zwe zwa tiwa nga lihora."

4. **U khwiniswa ha tshiteńwa tsha 5 nga u thivha maipfi a rangelaho phara ya (a) nga maipfi a tevhelaho:**
 "5. Madzulo o bulwaho kha tshiteńwa tsha 2(a) a ɔo avhelwa u ya nga madzingu kha mahoro ane a khou pikisana kha khetho nga nɔila I tevhelaho:"
5. **U khwiniswa ha tshiteńwa tsha 6—**
 (a) nga u thivha maipfi a rangelaho phara ya (a) nga maipfi a tevhelaho:
 "6. Madzulo o bulwaho kha tshiteńwa tsha 2(b) a ɔo avhelwa kha mahoro ane a khou pikisana kha khetho nga nɔila I tevhelaho:"; na
 (b) nga u thivha phara ya (a) nga phara I tevhelaho:
 "(a) mukovhe wa dzivouthu u ya nga madzulo u ɔo tiwa nga u kovha tshivhalogute tsha vouthu dza lushaka Iwothe nga tshivhalo tsha madzulo a re kha Buthano la Lushaka, ha engedzwa nga nthihi, ha dohwa ha engedzwa na nthihi kha mvelelo, hu sa dzhielwi ntha zwipida, hu ɔo vha wone mukovhe wa madzulo nga tshidzulo tshithihi."
6. **Khwiniso ya tshiteńwa tsha 7(3) nga u thivha phara ya (b) nga phara I tevhelaho:**
 "(b) Mukovhe wo khwiniswaho nga tshidzulo tshithihi u ɔo itiwa nga u kovha tshivhalogute tsha dzivouthu dza lushaka Iwothe, ho ɥusiwa vouthu dza lushaka Iwothe dzo vouthelaho lihoro lo bulwaho kha phara ya (a), nga tshivhalo tsha madzulo a re kha Buthano, ha engedzwa nga nthihi, ha konou ɥuswa tshivhalo tsha madzulo tsho avhelwaho Iwa u fhedzisela lihoro lo bulwaho kha phara ya (a)."
7. **U thivha tshiteńwa tsha 10 nga tshiteńwa tshi tevhelaho:**
 "10. Tshivhalo tsha madzulo kha vhusimamilayo ha vunɔu vhuńwe na vhuńwe tshi ɔo tiwa hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 105 ya Ndayotewa ntswa."
8. **U thivhiwa ha tshiteńwa tsha 11 nga tshiteńwa tshi tevhelaho:**
 "11. Mahoro o nwalisiwaho hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka na u pikisana kha khetho dza vhusimamilayo, a ɔo nanga vhonkheteni vha vhusimamilayo honoho ha

vunḑu ʃeneʃo vhane vha vha kha mutevhe wa vunḑu wo dzudzanywaho hu tshi tevhedzwa ino Sheduḑu na mulayo wa lushaka.”.

9. U thivhiwa ha tshiteṅwa tsha 16 nga tshiteṅwa tshi tevhelaho:

“U nangiwa ha vhaimeleli

16. (1) Nga murahu ha musi ho no fhedzwa u vhalwa dzivouthu, tshivhalo tsha vhaimeleli vha ʃihoro ʃiṅwe na ʃiṅwe tsho no wanala na mvelelo dza khetho dzo no ḑivhadzwa u ya nga khethekanyo ya 190 ya Ndayotewa ntswa, Khomishini I ḑo ri hu saathu u fhela maḑuvha mavhili mvelelo dzo ḑivhadzwa, kha mutevhe muṅwe na muṅwe wa vhonkheteni ya nanga vhaimeleli vha ʃihoro ʃiṅwe na ʃiṅwe vhusimamilayoni u ya nga mulayo.

(2) Musi ho no nangiwa hu tshi tevhelwa tshiteṅwa tshiṭuku tsha (1), arali dzina ʃa nkheteni ʃa wanala ʃi kha mutevhe u no fhira muthihi wa Buthano ʃa Lushaka kana kha mitevhe ya Buthano ʃa Lushaka na wa vhusimamilayo ha vunḑu (arali khetho dza Buthano ʃa Lushaka na dza vhusimamilayo ha vunḑu zwo itiva nga tshifhinga tshithihi), nahone nkheteni uyo a tshi khou tea u ḑivhadzwa sa muimeleli fhethu hu no fhira huthihi, ʃihoro ʃe ʃa ṅekedza mutevhe wonoyo, ʃi ḑo ri hu saathu u fhela maḑuvha mavhili u ṅanganedzwa ha khetho ho no bulwaho afho murahu ho no itwa, ʃa sumbedza kha Khomishini mutevhe wa vhonkheteni une muthu uyo a tea u nangiwa kana vhusimamilayo vhune a tea u shuma khaho, ngauralo dzina ʃa nkheteni ʃi ḑo bviswa kha miṅwe mitevhe.

(3) U bva afho Khomishini I ḑo anḑadza mutevhe wa madzina a vhaimeleli kha vhusimamilayo.”.

10. U khwiniswa ha tshiteṅwa tsha 18 nga u bvisa phara ya (b) ya imelwa nga phara I tevhelaho:

“(b) muimeleli u tholiwa sa murumelwa wa tshoṭhe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu;”.

11. U thivhiwa ha tshiteṅwa tsha 19 nga tshiteṅwa tshi tevhelaho:

“19. Mutevhe wa vhonkheteni vha ʃihoro wo bulwaho kha tshiteṅwa tsha 16 (1) u nga engedzwa luthihi fhedzi nga tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe hu saathu u fhira miṅwedzi

ya 12 u bva tshe ha nangiwa vhaimelili hu tshi tevhelwa tshiteŋwa tsha 16 ha itiwa, u itela u ɖadza zwikhala zwi si na vhathu: Tenda u engedzwa uho ha itwa mafheloni a mutevhe wonoyo.”

12. U thivhiwa ha tshiteŋwa tsha 23 nga tshiteŋwa tshi tevhelaho:

“Zwikhala

23. (1) Arali ha vha na tshikhala vhusimamilayoni hune ino Shedulu ya shuma, lihora le la nanga muraɖo ane a khou bva tshidzuloni li ɖo ɖadza tshikhala itsho nga u nanga muthu—
 - (a) ane dzina lawe la wanala kha mutevhe wa vhonekheteni une muthu uyo ane a khou bva tshidzuloni a vha o nangwa khawo; na
 - (b) ane a vha tsini kha u tea nahone a wanalaho kha mutevhe.
- (2) Dzina la muthu o nangiwaho u ɖadza tshikhala li ɖo ɖokedzwa Mulangadzulo nga u tou nwalala.
- (3) Arali lihora lo imelwaho kha vhusimamilayo li tshi nga fhaladzwa kana li si tsha vha hone, muraɖo ya lo ya tutshela madzulo avho hu tshi tevhelwa tshiteŋwa tsha 23A(1), madzulo ayo a ɖo avhelwa mahoro o salaho zwa tou nga ndi madzulo e a vha o balelwa vhaŋe hu tshi tevhelwa tshiteŋwa tsha 7 kana 14, sa zwine zwa nga vha ngazwo.”.

13. U dzheniswa ha tshiteŋwa tshi tevhelaho nga murahu ha tshiteŋwa tsha 23:

“Zwiŋwe zwiitisi zwa u fhelelwa nga u vha muraɖo wa vhusimamilayo

- 23A. (1) Muthu u fhelelwa nga u vha muraɖo wa vhusimamilayo vhune Shedulu ino ya shuma arali muthu onoyo o guma u vha muraɖo wa lihora le la nanga muthu onoyo sa muraɖo wa vhusimamilayo.
- (2) Nga nɖa ha tshiteŋwa tshiŋuku tsha (1) lihora liŋwe na liŋwe la politiki line la vha hone li nga shandukisa dzina la lo tshifhinga tshiŋwe na tshiŋwe.
- (3) Mulayo wa Phalamennde u nga ri nga murahu ha tshifhinga tshi pfadzaho Ndayotewa ntswa yo thoma u shuma, wa phasiswa hu tshi tevhelwa khethekanyo ya

76 (1) ya Ndayotewa ntswa u khwinisa tshiteŋwa itshi na tshiteŋwa tsha 23 u itela uri hu vhe na nḡila ine zwa nga konadzea uri muraḡo wa vhusimamilayo we a guma u vha muraḡo wa lihora le la mu nanga a kone u dzula e muraḡo wa vhusimamilayo honoho.

- (4) Mulayo wa Phalamennde wo buliwaho kha tshiteŋwa tshiḡuku tsha (3) u dovha hafhu wa tendela—
- (a) lihora li re hone li tshi ḡangana na liŋwe lihora; kana
 - (b) lihora liŋwe na liŋwe li tshi khethekana la vha na mahoro a no fhira liithihi.”.

14. U thuthwa ha tshiteŋwa tsha 24.

15. U khwiniswa ha tshiteŋwa tsha 25—

- (a) nga u thivha ḡhalutshedzo ya “Khomishini” nga ḡhalutshedzo I tevhelaho:
 “ ‘Khomishini’ zwi amba Khomishini ya Khetho yo bulwaho kha khethekanyo ya 190 ya Ndayotewa ntswa; na
- (b) nga u dzhenisa ḡhalutshedzo I tevhelaho nga murahu ha ḡhalutshedzo ya “mutevhe wa lushaka”:
 “‘Ndayotewa ntswa’ zwi amba Ndayotewa ya Riphabuḡiki ya Afrika Tshipembe, ya 1996;”.

16. U thuthwa ha tshiteŋwa tsha 26.

THUMETSHEDZO YA B

Muvhuso wa Vhuthihi ha Lushaka: Sia la Lushaka

1. Khethekanyo ya 84 ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vha na inwe khethekanyo thukhu I tevhelaho:

“(3) Phresidennde u fanela u kwamana na Vhathusa-Phresidennde—

(a) kha mveledziso na tshumiso ya mbekanyamaitele dza muvhuso wa lushaka;

(b) kha mafhungo othe a yelanaho na ndangulo ya Khabinethe na

nga u ita mushumo wa Khabinethe;

(c) kha u netshedza Vhathusa-Phresidennde mishumo;

(d) phanda ha musi a tshi ita u thola hufhio kana hufhio fhasi ha Ndayotewa kana mulayo ufhio na ufhio zwi tshi katela na u tholwa ha vhaambasada kana vhañwe vhaimeleli vha zwa vhudipulomati;

(e) phanda ha musi a tshi thola khomishini ya thodiso;

(f) phanda ha musi a tshi vhidza referandamu; na

(g) phanda ha musi a tshi hangwela kana u vhofoholola vhatshinyi.”.

2. Khethekanyo ya 89 ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vha na inwe khethekanyo thukhu I tevhelaho:

“(3) khethekanyo thukhu ya (1) na (2) dzi shuma na kha Muthusa-Phresidennde.”.

3. Phara ya (a) ya khethekanyo ya 90 (1) ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vhaalea nga ndila I tevhelaho:

“(a) Muthusa-Phresidennde o tholiwaho nga Phresidennde;”.

4. Khethekanyo ya 91 ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vhaalea nga u rali:

“Khabinethe

91. (1) Khabinethe yo vhumbiwa nga Phresidennde, Vhathusa-Phresidennde na—

(a) Minista vha sa fhiriho 27 vhane vha vha mirado ya Buthano la Lushaka, vho tholiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (8) u swika 12, na

- (b) Minista muthihi ane a si vhe murafo wa Buthano la Lushaka nahone o tholiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (13) tenda Phresidennde a tshi shuma a kwamana na Vhathusa-Phresidennde na vharangaphanda vha mahoro ane a khou dzhenelela, vha tshi vhona u tholiwa ha Minista onoyo ho tea.
- (2) Lihoro linwe na linwe lo faraho madzulo a si ho fhasi ha 80 kha Buthano la Lushaka lo tea u thola Muthusa-Phresidennde muthihi a tshi bva kha mirafu ya Buthano.
- (3) Arali hu si na lihora kana lihora lithihi lo fara madzulo a 80 kana u fhira Buthanoni, lihora line la vha na madzulo manzhisa lo faraho tshiimo tsha vuvhili tsha tshivhalo tsha madzulo tshihulusa linwe na linwe lalo lo tea u thola Muthusa-Phresidennde muthihi a tshi bva kha mirafu ya Buthano.
- (4) Musi o nangiwa, Muthusa-Phresidennde a nga nanga u sala e murafo kana a guma u vha murafo wa Buthano.
- (5) Muthusa-Phresidennde vha nga shumisa maanda nahone vha fanela u ita mishumo yo kumedzwaho ofisi ya Muthusa-Phresidennde nga Ndayotewa kana yo avhelwaho yeneyo ofisi Phresidennde.
- (6) Muthusa-Phresidennde u fara ofisi—
 - (a) u swika 30 Lambamai 1999 nga nnda ha u thivhiwa kana u litshiswa nga lihora line la thola hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (2) na (3) kana
 - (b) u swika muthu o khethwaho sa Phresidennde nga murahu ha khetho ifhio na ifhio ya Buthano la Lushaka yo farwaho phanda ha la 30 Lambamai 1999 a tshi thoma u shuma.
- (7) Tshikhala ofisini ya Muthusa-Phresidennde tshi nga dardza nga lihora lo nangaho onoyo Muthusa-Phresidennde.
- (8) Lihoro li re na madzulo a 20 kha Buthano la Lushaka nahone le la dzhia tseo ya u dzhenelela kha muvhuso wa vuthihi, lo fanelwa nga u avhelwa ofisi nthihi kana nnzhi dza Khabinethe dzine malugana nadzo Minista vho bulwano kha khethekanyo thukhu ya (1) (a) vha tea u tholiwa u ya nga tshivhalo tsha madzulo ane Buthano la

- Lushaka ja vha nao hu tshi vhambedzwa na tshivhalo tsha madzulo o farwaho nga mañwe mahoro a zhenelaho.
- (9) Ofisi dza Khabinethe dzi fanela u avhelwa mahoro u ya nga maitele a tevhelaho—
- (a) Mukovhe kana tshivhalo tsha madzulo nga ofisi tshi fanela u tiwa nga u kovha tshivhalo tshoṭhe tsha madzulo kha Buthano ja Lushaka ja mahoro oṭhe ane a khou dzhenelaho nga tshivhalo tsha dziofisi dzine malugana nadzo Minista vho bulwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (1)
 - (b) vha tea u tholiwa, ho ingwa nthihi.
 - (c) Mvelelo hu sa sedzwi tshararu na tshafumi tshi tevhelaho arali tshi hone, ndi tshivhalo tsha madzulo nga ofisi.
 - (d) Tshivhalo tsha dziofisi tsho teaho u avhelwa jihoro ji shelaho mulenzhe tshi tiwa nga u kovha tshivhalo tshoṭhe tsha madzulo a Buthano ja Lushaka nga tshivhalo itsho tsho bulwaho kha phara ya (b).
 - (e) Mvelelo, hu tshi tevhedzwa phara ya (e) dzi sumba tshivhalo tsha ofisi tsho teaho u avhelwa jeneḽo jihoro.
- (10) Phresidennde nga murahu ha musi o kwamana na Muthusa-Phresidennde na vharangaphanda vha mahoro a khou dzhenelaho u fanela—
- (a) ta ofisi dzine dza fanela u avhelwa mahoro ane a khou dzhenelaho u ya nga tshivhalo tsha ofisi dze a avhelwa nga khethekanyo ṭhukhu ya (9);
 - (b) u thola u ya nga inwe na inwe ya ofisi muraḽo wa Buthano ja Lushaka ane a vha muraḽo wa jihoro line ja khou newa phothifoljo yeneyo nga fhasi ha phara ya (a), sa Minista a re na vhudifhinduleli ha yeneyo ofisi;
 - (c) arali zwa vha na ndeme u itela ndivho dza Ndayotewa kana zwi tshi itelwa vuvhusi havhudi, ha fhambanywa u tiwa hu re kha phara ya (a), u ya nga khethekanyo ṭhukhu ya (9);
 - (d) ha fheliswa u tholiwa huñwe na huñwe hu re fhasi ha phara ya (b)—

- (i) arali Phresidennde a humbelwa uri a ite ngauralo nga murangaphanda wa lihora line Ministā a vha muraḁo waḁo; kana
 - (ii) arali zwa vha zwi tshi khou tea u itelwa Ndayotewa kana vhuvhusi havhuḁi; kana
 - (e) u ḁadza arali zwo tea, ho sedzwa phara ya (b) , tshikhala tshi re kha ofisi ya Ministā.
- (11)Khethekanyo tshukhu ya (10) I tea u shumiswa nga muya wo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka, nahone Phresidennde na vhaṁwe vhashumi zwavho vhane vha kwamea vha fanela u lwela u swikelela nyandano tshifhinga tshoṁthe malugana na u shumiswa ha iyo khethekanyo tshukhu, Tenda arali hu sa konwi u swikelelwa nyandano nga ha—
- (a) u shumiswa ha maanda o bulwaho kha phara ya (a), (c) kana (d)(ii) ya iyo khethekanyo tshukhu, hu ḁo tanganedzwa tsheo ya Phresidennde
 - (b) u shumiswa ha maanda o bulwaho kha phara ya (b), (d)(i) kana (e) ya khethekanyo tshukhu yeneyo ane a kwama muthu ane a si vhe muraḁo wa lihora la Phresidennde, tsheo ya murangaphanda wa lihora line muthu onoyo a vha muraḁo I ḁo tanganedzwa; na
 - (c) u shumiswa ha maanda o bulwaho kha phara ya (b) kana ya (e) ya khethekanyo tshukhu yeneyo ane a kwama muthu ane a vha muraḁo wa lihora la Phresidennde, hu ḁo tanganedzwa tsheo ya Phresidennde.
- (12)Arali u tiwa hufhio kana hufhio ha u avha dziofisi ha vha hu ho fhambanaho nga fhasi ha khethekanyo tshukhu ya (10) (c), Ministā vha kwameaho vha tea u tutshele ofisi dzavho fhedzi vho fanelwa, hune zwa vha zwo tea, nga u tholiwa hafhu kha dziṁwe ofisi dzo avhelwaho mahoro avho u ya nga u tiwa ho fhambanaho.
- (13)Phresidennde—
- (a) O kwamana na Vhathusa-Phresidennde na vharangaphanda vha mahoro vhane vha khou dzhenelela, u fanela—
 - (i) u ta yeneyo ofisi ya Ministā o bulwaho kha

khethekanyo ṭhukhu ya (1) (b) arali zwa ṭoḡea hu tshi tevhedzwa tsheo ya Phresidennde fhasi ha yeneyo khethekanyo ṭhukhu.

(ii) u thola malugana na yeneyo ofisi muthu ane a si vhe muraḡo wa Buthano ̣a Lushaka, sa Miniṣṭa a re na vhuḡifhinduleli kha yeneyo ofisi.

(iii) u ḡadza arali zwo fanela, tshikhala malugana na yeneyo ofisi; kana

(b) nga murahu ha u kwamana na Vhathusa-Phresidennde na vharangaphanḡa vha mahoro ane a khou dzhenelela, u fanela u fhelisa u tholiwa hufhio na hufhio fhasi ha phara ya (a) arali zwa ṭoḡea hu u itela Ndayotewa kana hu tshi itelwa muvhuso wavhuḡi.

(14) Miṡangano ya Khabinete I fanela u tshimbidzwa nga Phresidennde, kana arali Phresidennde o laedza ngauralo, nga Muthusa-Phresidennde: Tenda ha vha na uri Vhathusa-Phresidennde vha tshimbidza miṡangano ya Khabinethe nga u sielisana nga nḡḡa ha musi ṭhoḡea dza shishi dza muvhuso na muya wo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka dzi tshi zwi ṭoḡa nga iḡwe nḡila.

(15) Khabinethe I fanela u shuma nga maitele ane a dzhiela nṡha muya wa u ṭoḡa nyanḡano o katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka khathihi na ṭhoḡea ya muvhuso u shumaho.”.

5. **Khethekanyo ya 93 ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vhalea sa hezwi:**

“U tholiwa ha Vhathusa-Miniṣṭa

93. (1) Phresidennde a nga, nga murahu ha u kwamana na Vhathusa-Phresidennde vha Khorotshitumbe na vharangaphanḡa vha mahoro, vhane vha dzhenelela kha khabinethe sika poso dza vhathusa-dziminisṡa.

(2) ̣ihoro ̣o tendelwa u avhelwa poso nthihi kana dzi fhiraho nthihi dza vhathusa-minisṡa nga u lingana na nga maitele ane ofisi dza Khabinethe dza avhiwa ngao.

- (3) Mbetshelo dza khethekanyo ya 91 (10) u swika (12) dzi a shuma, dzi na tshanduko dzo teaho, ho sedzwa Vhathusa-Miniṣṭa, nahone kha u shuma honoho Miniṣṭa kha khethekanyo yeneyo kana ofisi zwi tea u vhalwa sa zwine zwa amba Muthusa-Miniṣṭa kana poso ya muthusa-minisṭa onoyo.
- (4) Arali muthu o tholiwa sa Muthusa-Miniṣṭa wa ofisi ifhio na ifhio yo kumedzwaho Miniṣṭa—
 - (a) onoyo Muthusa-Miniṣṭa u fanela u shumisa na u shuma maimoni a Miniṣṭa o teaho, maanḁa afhio na afhio na mishumo yo ṇetshedzwaho onoyo Miniṣṭa hu tshi tevhedzwa mulayo ufhio na ufhio kana nga inwe nḁila ine ya nga ṇetshedzwa onoyo Muthusa-Miniṣṭa nga Miniṣṭa hu tshi tevhedzwa ndaela dza Phresidennde, na
 - (b) u bulwa hufhio na hufhio kha mulayo ufhio na ufhio ha onoyo Miniṣṭa hu fanela u dzhiwa hu hu katelaho u bulwa ha Muthusa-Miniṣṭa o farelaho u ya nga u ṇetshedzwa ho bulwaho nga fhasi ha phara ya (a) nga Miniṣṭa ane onoyo Muthusa-Miniṣṭa a khou farela ene.
- (5) Tshifhinga tshinwe na tshinwe musi Miniṣṭa a siho kana nga tshiitisi tshifhio na tshifhio, a sa koni u shumisa maanḁa afhio na afhio kana u ita mushumo ufhio na ufhio wa ofisi, Phresidennde a nga thola Muthusa-Miniṣṭa muṇwe na muṇwe kana muthu muṇwe na muṇwe uri a shume vhuimoni ha Muthusa-Miniṣṭa, o bulwaho khamusi nga u angaredza kana nga u shumisa maanḁa o sumbedzwaho kana u ita mushumo.”.

6. Khethekanyo ya 96 ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vha na dziṇwe khethekanyo dzi tevhelaho:

- “(3) Vhominisṭa vha na vhuḁifhinduleli nga muthihi nga muthihi kha Phresidennde na kha Buthano ḁa Lushaka kha u laula ofisi dzavho nahone miraḁo yoṯhe ya khabinethe sa zwenezwo vha na vhuḁifhinduleli vho ṯangana kha u ita mishumo ya muvhuso wa lushaka na mbekanyamaitele dzawo.

- (4) Dziminiṣṭa vha fanela u laula ofisi dzavho hu tshi tevhedzwa mbekanyamaitele yo tiwaho nga Khabinethe.
- (5) Arali Miniṣṭa a kundelwa u laula ofisi hu tshi tevhedzwa mbekanyamaitele ya Khabinethe, Phresidennde a nga ṭoḡa uri Miniṣṭa onoyo a ite uri ndaulo ya ofisi I anane na yeneyo mbekanyamaitele.
- (6) Arali onoyo Miniṣṭa a kundelwa u tevhedza ṭhoḡea dza Phresidennde a nga fhasi ha khethekanyo ṭhukhu ya (5), Phresidennde a nga mu bvisa ofisini—
 - (a) arali e Miniṣṭa o bulwaho kha khethekanyo ya 91 (1) (a), nga murahu ha u kwamana na Miniṣṭa, nahone arali Miniṣṭa a si muraḡo wa Ḳihoro Ḳa Phresidennde kana a si murangaphanḡa wa Ḳihoro Ḳi no khou dzhenelela, na nga murahu ha u kwamana na murangaphanḡa wa Ḳihoro ḲeneḲo Ḳa Miniṣṭa; kana
 - (b) arali e Miniṣṭa o bulwaho kha khethekanyo ya 91 (1)(b), nga murahu ha u kwamana na Vhathusa-Phresidennde na vharangaphanḡa vha mahoro a shelaho mulenzhe.”.

THUMETSHEDZO YA C

Muvhuso wa Vhuthihi ha Lushaka: Sia la Vundu

1. Khethekanyo ya 132 ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vhalea sa hezwi:

"Khorotshitumbe

132. (1) Khorotshitumbe ya vundu yo vhumbe nga Mulangavundu na miraḁo I sa fhiriho 10 yo tholwaho nga Mulangavundu hu tshi tevhedzwa ino khethekanyo.
- (2) Lihoro li re na madzulo a phesenthe dza 10 kha vhusimamilayo ha vundu nahone lo dilugiselaho u shela mulenzhe kha muvhuso wa vhuthihi ha lushaka, lo fanelwa nga u avhelwa ofisi nthihi kana nnzhi dza Khorotshitumbe u ya nga tshivhalo tsha madzulo ane la vha nao kha vhusimamilayo hu tshi vhambedzwa na tshivhalo tsha madzulo a manwe mahoro a dzhenelaho.
- (3) Ofisi dza Khorotshitumbe dzi fanela u avhelwa mahoro a dzhenelaho nga maitele a fanaho na o sumbedzwaho kha khethekanyo ya 91(9), hu tshi shumiswa maitele o bulwaho kha iyo khethekanyo—
 - (a) khabinethe, hu fanela u vhalwa sa zwi ambaho Khorotshitumbe;
 - (b) Ministā, zwi fanela u vhalwa sa muraḁo wa Khorotshitumbe, na
 - (c) -Buthano la Lushaka, zwi fanela u vhalwa sa vhusimamilayo ha vundu.
- (4) Mulangavundu wa vundu nga murahu ha u kwamana na vharangaphanda vha mahoro ane a khou dzhenelaho u fanela—
 - (a) u ta dzenedzo ofisi dzo fanelaho u avhelwa mahoro ane a khou dzhenelaho u ya nga tshivhalo tsha dziofisi dze a avhelwa hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (3),
 - (b) u nanga malugana na inwe na inwe ya dzenedzo ofisi muraḁo wa vhusimamilayo ha vundu ane a vha muraḁo wa lihora le yeneyo ofisi ya avhelwa lone

- fhasi ha phara ya (a), sa muraḁo wa Khorotshitumbe a re na vhuḁifhinduleli kha yeneyo ofisi,
- (c) arali zwa vha zwo tea hu tshi itelwa Ndayotewa kana u itela muvhuso wavhuḁi, u fhambanyisa huḁwe na huḁwe u ta ho itwaho nga fhasi ha phara ya (a) hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṭhukhu ya (3);
- (d) u fhelisa u nangiwa hufhio na hufhio fhasi ha phara ya (b)—
- (i) arali Mulangavunḁu o humbelwa u ita zwenezwo nga murangaphanḁa wa ḁihoro ḁine muraḁo wa Khorotshitumbe waḁo a kwameaho a vha e muraḁo, kana
- (ii) arali zwa ṭoḁea hu u itela Ndayotewa kana u itela muvhuso wavhuḁi, kana
- (e) u ḁadza, arali zwo fanela, hu tshi tevhedzwa phara ya (b), tshikhala ofisini ya muraḁo wa Khorotshitumbe.
- (5) Khethekanyo ṭhukhu ya (4) I fanela u shumiswa nga muya wo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhutithi ha lushaka, nahone Mulangavunḁu na vhaḁwe vhaofisi vha kwameaho vha fanela u ṭoḁa u swikelela kha thendelano tshifhinga tshoṭhe kha u shumisa khethekanyo ṭhukhu yeneyo: Tenda ha vha na uri arali thendelano I sa koni u swikelea kha—
- (a) u shumiswa ha maanḁa o bulwaho kha phara ya (a), (c) kana d(ii) ya yeneyo khethekanyo ṭhukhu, hu shuma tsheo ya Mulangavunḁu;
- (b) u shumiswa ha maanḁa ho bulwaho kha phara ya (b), d (i) kana (e) ya yeneyo khethekanyo ṭhukhu I kwamaho muthu ane a si vhe muraḁo wa ḁihoro ḁa Mulangavunḁu, tsheo ya murangaphanḁa wa ḁihoro ḁine onoyo muthu a vha muraḁo waḁo I ḁo shuma; na
- (c) u shumiswa ha maanḁa ho bulwaho kha phara ya (b) kana (e) ya yeneyo khethekanyo ṭhukhu I kwamaho muthu ane a vha muraḁo wa ḁihoro ḁa Mulangavunḁu, hu shuma tsheo ya Mulangavunḁu.
- (6) Arali u tiwa hufhio na hufhio ha u avhiwa ha dziofisi ha shandulwa fhasi ha khethekanyo ṭhukhu ya (4) (c), miraḁo ine zwa I kwama vha tea u ṭutshela ofisi dzayo fhedzi yo

fanelwa, hune zwa shuma, u tholiwa hafhu kha dziñwe ofisi dzo avhelwaho mahoro avho hu tshi tevhedzwa u tiwa ho shandulwaho.

- (7) Miṭangano ya Khorotshitumbe I fanela u tshimbidzwa nga Mulangavunḑu wa vunḑu.
- (8) Khorotshitumbe I fanela u shuma nga nḑila ine ya dzhiela nṱha muya wa u ṱoḑa u swikelela kha thendelano wo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vḥuthihi ha lushaka khathihi na ṱhoḑea ya muvhuso u shumaho.”.

2. **Khethekanyo ya 136 ya Ndayotewa ntswa yo lavhelelwa u vha na dziñwe khethekanyo dzi tevhelaho:**

- “(3) Miraḑo ya Khorotshitumbe vha na vḥuḑifhinduleli nga muthihi kha Mulangavunḑu na kha vhusimamilayo ha vunḑu kha u laula ofisi dzavho, nahone miraḑo yoṱhe ya Khorotshitumbe sa zwenezwo I na vḥuḑifhinduleli yo ṱangana kha u ita mishumo ya muvhuso wa vunḑu na kha mbekanyamaitele dzawo.
- (4) Miraḑo ya Khorotshitumbe I fanela u laula ofisi dzayo hu tshi tevhedzwa mbekanyamaitele yo tiwaho nga Khoro.
- (5) Arali muraḑo wa Khorotshitumbe a kundelwa u laula ofisi hu tshi tevhedzwa mbekanyamaitele ya Khoro, Mulangavunḑu a nga ṱoḑa uri muraḑo wonoyo a ite uri ndaulo ya ofisi yawe na yeneyo mbekanyamaitele zwi anane.
- (6) Arali muraḑo a kwameaho a kundelwa u tevhedza ṱhoḑea dza Mulangavunḑu fhasi ha khethekanyo ṱhukhu ya (5), Mulangavunḑu a nga bvisa muraḑo ofisini nga murahu ha u kwamana na muraḑo, huno arali muraḑo a si muraḑo wa ḽihoro ḽa Mulangavunḑu kana a si murangaphanḑa wa ḽihoro ḽi no khou dzhenelela, na zwenezwo-vho nga murahu ha u kwamana na murangaphanḑa wa ḽihoro ḽa muraḑo wonoyo.”.

ṬHUMETSHEDZO YA D

Ndaulo ya Muvhuso na Tshumelo dza Tsireledzo: Khwiniso kha Khethekanyo dza Ndayotewa yo fhiraho

1. Khwiniso ya khethekanyo ya 218 ya Ndayotewa yo fhiraho—

- (a) u bvisa maipfi a re kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) a rangelaho phara ya (a) a imelwa nga a tevhelaho:
 "(1) Hu tshi tevhelwa ndaela dzo newaho nga Minista wa Tsireledzo na Vhutsireledzi, Khomishinari wa Lushaka u do vha na vhudifhinduleli kha—";
- (b) u bvisa phara ya (b) ya khethekanyo ṭhukhu ya (1) ya imelwa nga phara I tevhelaho:
 "(b) u tholiwa ha vhakhomishinari vha vundu;";
- (c) u bvisa phara ya (d) ya khethekanyo ṭhukhu ya (1) ya imelwa nga phara I tevhelaho:
 "(d) thoḏisiso na u thivhelwa ha vhugevhenga ho dzudzanyiwaho kana vhune ha toḏa thoḏisiso ya lushaka na thivhelo kana vhukoni ha tshipentshela;";na
- (d) u bvisa phara ya (k) ya khethekanyo ṭhukhu ya (1) ya imelwa nga phara I tevhelaho:
 "(k) u thomiwa na u thogomeliwa ha tshigwada tsha mapholisa tsha vhudziki ha lushaka tshine tsha do vhewa u tikedza na nga khumbelo ya Khomishinari wa Vundu;".

2. U khwiniswa ha khethekanyo ya 219 ya Ndayotewa yo fhiraho nga u bvisa maipfi a rangelaho phara ya (a) i re kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) a imelwa nga maipfi:

- "(1) Hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 218(1), Khomishinari wa Vundu u do vha na vhudifhinduleli kha—".

3. U khwiniswa ha khethekanyo ya 224 ya Ndayotewa yo fhiraho nga u bvisa mbetshelo dza khethekanyo ṭhukhu ya (2) dza imelwa nga mbetshelo:

- "Tenda khethekanyo ino ṭhukhu I tshi do shuma-vho na kha mirado ya mmbe ya zwithavhane ye ya nkedza mutevhe wa vhashumi vhayo nga murahu ha musi Ndayotewa ya

Riphabuliki ya Afrika Tshipembe yo thoma u shuma, ya 1993 (Mulayo wa vhu 200 wa 1993), fhedzi hu saathu u ṭanganedzwa linwalwa la ndayotewa ntswa sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo ya 73 ya Ndayotewa yeneyo, nahone arali dzangano la politiki line la wela fhasi ha maanda na ndangulo ya lo kana ye ya ḍibadekanya nao na ine ndivho dzayo dza ṭuṭuwedza u dzhenelela kha Khoru ya Khorotshitumbe ya Tshifhinganyana nahone yo dzhenela kha khetho dza Buthano la Lushaka na kha vhusimamulayo ha vun̄du nga fhasi ha Ndayotewa yo bulwaho.”.

4. U khwiniswa ha khethekanyo ya 227 ya Ndayotewa yo fhiraho nga u bvisa khethekanyo ṭhukhu ya (2) ya imelwa nga khethekanyo ṭhukhu I tevhelaho:

“(2) TMmbi ya Vhupileli ya Lushaka I d̄o shumisa maanda ayo na u ita mishumo yayo fhedzi I tshi tevhela lushaka u ya nga ha Ndimu ya 11 ya Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, ya 1996.”.

5. U khwiniswa ha khethekanyo ya 236 ya Ndayotewa yo fhiraho—

(a) nga u bvisa khethekanyo ṭhukhu ya (1) ya imelwa nga khethekanyo ṭhukhu I tevhelaho:

“(1) Tshumelo ya muvhuso, muhasho wa muvhuso, tshumelo dza ndaulo kana tsireledzo dze musi hu saathu u thoma u shuma Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, ya 1996 (ine afha ya vhidzwa “Ndayotewa ntswa”), dza vha dzi tshi shuma mishumo ya muvhuso, dzi isa phanda na u shuma hu tshi tevhelwa mulayo u yelanaho nadzo u swika mulayo uyo u tshi fheliswa kana wa dzheniswa kana wa ṭanganyisiwa na tshiimiswa tsho teaho kana wa fhungudziwa zwavhuḏi kana wa khwaḥisedzwa kha tshinwe tshiimiswa.”;

(b) u bvisa khethekanyo ṭhukhu ya (6) ya imelwa nga khethekanyo ṭhukhu ya:

“(6) (a) Phresidennde a nga thola khomishini u sedzulusa kuḡadzele kwa konṭiraka kana u khwiniswa ha konṭiraka, u tholiwa kana u aluswa, kana u newa ha tshifhinga kana tshiimo tsha tshumelo kana inwe

mbuelo, zwe zwa itea vhukati ha 1a 27 Lambamai 1993 na 1a 30 Khubvumedzi 1994 malugana na muthu muṛwe na muṛwe o buliwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (2) kana tshigwada tshinwe-vho tsha vhathu vhenevho.

- (b) Khomishini I nga shandukisa u tholwa, u aluswa kana u lambedza arali zwi songo ḁa nga ngona kana u pfesesea kha tshiimo tsha mulandu wonoyo.”; na
- (c) u bvisa ipfi “Ndayotewa ino” hune 1a wanala kha khethekanyo ya 236, 1a imelwa nga “Ndayotewa ntswa”.

6. U khwiniswa ha khethekanyo ya 237 ya Ndayotewa yo fhiraho—

- (a) nga u bvisa phara ya (a) ya khethekanyo ṭhukhu ya (1) ya imelwa nga phara I tevhelaho:
 - “(a) u dzudzanywa nga huswa ha zwiimiswa zwoṭhe zwo bulwaho kha khethekanyo ya 236(1), hu sa katelwi na mmbi ya vhupileli yo bulwaho kha khethekanyo 224(2), zwi ḁo bvela phanḁa nga murahu ha u thoma u shuma ha Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, ya 1996, hu u itela u bveledza—
 - (i) ndaulo yavhuḁi ya kha sia 1a muvhuso wa lushaka u shumana na mafhungo oṭhe a welaho nga fhasi ha sia 1a lushaka, na
 - (ii) ndaulo yavhuḁi ya vundu 1inwe na 1inwe u shumana na mafhungo oṭhe a welaho fhasi ha muvhuso wa vundu 1inwe na 1inwe ”; na
- (b) nga u bvisa phara ṭhukhu ya (i) ya khethekanyo ṭhukhu ya (2) (a) ya imelwa nga phara ṭhukhu i tevhelaho:
 - “(i) zwiimiswa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 236 (1), hu sa katelwi na mmbi ya lushaka, zwi ḁo wela nga fhasi ha muvhuso wa lushaka, une wa ḁo shumisa vhuḁifhinduleli honoho u tshi shumisana na mivhuso ya vundu.”.

7. U khwiniswa ha khethekanyo ya 239 ya Ndayotewa yo fhiraho nga u bvisa khethekanyo t̡hukhu ya (4) ya imelwa nga phara t̡hukhu I tevhelaho:

“(4) Hu tshi tevhelwa mulayo muṇwe na muṇwe, ndaka, pfanelo, mishumo na vhuḡifhinduleli zwa mmbi dzoṱhe dzo bulwaho kha khethekanyo ya 224(2) zwi ḡo vha vhuḡifhinduleli ha Mmbi ya Vhupileli ya Lushaka u ya nga hune zwa tendelana na ndaela dza Minis̡ta wa Vhupileli.”.

SHEДУЉU YA 6A

[SheduЉu ya 6A yo dzeniswaho nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na u thuthwa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa khwiniso ya Vhufumiya ya Ndayotewa wa 2008.]

SHEДУЛУ YA 6B

[Sheduлу ya 6B, ye ya vha I Sheduлу ya 6A I thomani, yo dzeniswaho nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhumalo ya Ndayotewa wa 2002 wa khwiniswa nga khethekanyo ya. 5 ya Mulayo wa khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na u nomboriwa nga huswa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 we wa thuthwa nga khethekanyo ya. 5 ya Mulayo wa khwiniso ya Vhufumiṭhanu ya Ndayotewa wa 2008.]

SHEDULU YA 7

MILAYO YO THUTHWAHO

NOMBORO NA NWAHA ZWA MULAYO	DZINA
Mulayo wa vhu 200 wa 1993	Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, ya 1993
Mulayo wa vhu 2 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 3 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 13 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuraru ya Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 14 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuna ya Ndayotewa wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 24 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 29 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuṭanu ya Ndayotewa wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 20 wa 1995	Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1995
Mulayo wa vhu 44 wa 1995	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1995
Mulayo wa vhu 7 wa 1996	Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1996
Mulayo wa vhu 26 wa 1996	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuraru ya Ndayotewa wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1996

INDEKISI

**(Vha dzhiele n̄tha uri: dzinomboro dzo imela nomboro ya
khethekanyo)**

Luimbo lwa lushaka, 4
Muoditha-dzheneral, 181, 188
Milayotibe ya pfanelo—
 U swikelela khothe, 34
 U swikelela mafhungo, 32
 Kushumisele, 8
 Vhathu vho fariwaho, vho valelwaho na vhane vha khou pomokwa
 35
 U kuvhangana, u gwalaba, na u n̄kedza phethishini , 17
 Vhana, 28
 Vhudzulapo, 20
 Zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na luambo, 31
 Pfunzo, 29
 U shumiswa ha pfanelo, 38
 Vhupo, 24
 Ndinganyiso, 9
 Tshirunzi tsha vhuthu, 10
 Mbofholowo na tsiredzo ya muthu, 12
 Mbofholowo ya vhuḡibadekanyi, 18
 Mbofholowo ya u amba, 16
 Mbofholowo ya u tshimbila na vhudzulo, 21
 Mbofholowo ya vhurereli, lutendo na kuhumbulele, 15
 Mbofholowo ya zwa makwevho, mushumo na phrofesheni, 22
 Ndondolamutakalo, zwil̄iwa, maḡi na tsiredzo ya vhathu, 27
 Vhudzulo, 26
 Tshirunzi tsha vhuthu, 10
 Ṱhalutshedzo, 39
 Vhushaka kha zwa mishumo, 23
 Luambo na mvelele, 30

- Vhutshilo, 11
- Mikano ya pfanelo, 36
- Pfanelo dza zwa Połotiki , 19
- Zwi kwamaho muthu ene muęe, 14
- Ndaka, 25
- Maitele a ndaulo kwayo, 33
- Vhupuli na u shumiswa nga u kombetshedza, 13
- Tshiimo tsha shishi, 37
- Maandlanga o Diimisaho a Khasho a u langula, 181, 192
- Mugaganyagwama, 215
- Bannga ya Vhukati, 223 - 225
- Muvhuso wa tshumisano, 41
- Vhudzulapo, 3
- Khabinethe, 91 - 99, 101, 102
- Khomishini ya Ndinganyiso ya Mbeu, 181, 187
- Khomishini ya Tshuřhewedzo na Tsireledzo ya Pfanelo dza Zwitshavha zwa
vhurereli na zwa luambo, 181, 185, 186
- Milayo ine ya Fhambana, 146 - 150
- Dzikhothe—
 - Khothe ya Ndayotewa, 167
 - Khothe Khulwane ya Khařhulo, 168
 - Khothe dza Nřha dza Afurika Tshipembe, 169
 - Dziřwe Khothe , 170
 - Matshimbidzele a Khothe, 171
 - Maandā a Khothe kha mafhungo a zwa ndayotewa, 172
 - Maandā ane ya vha nao, 173
 - Vhupileli, 200 - 204
- Vhupileli, 200 - 204
- Khomishini ya Khetho, 181, 190, 191
- Matshimbidzele a Khetho dza vhafaraofisi vha Ndayotewa, Shedułu ya 3,
Tshipiřa tsha A
- Maandlanga a khorotshitumbe—
 - Mavunđu, 125
 - Riphabuřiki, 85

- Khorotshitumbe, dza Vundu, 132 -141
 Gwama la Lushaka, 213, 214, 216, 217
 Gwama, la vundu na lapo 226 - 230
 Khomishini ya zwa Gwama, 220 - 222
 Fulaga, 5
 Ndambedzo ya mahoro a zwa polotiki, 236
 Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe, 181, 184
 Maandlanga o Diimisaho a laulaho zwa Khasho, 192
 Vhusevhi, 209, 210
 Milayo ya dzitshaka, 231 - 233
 Maandlanga a vhuhatuli, 165
 Vhaofisiri vha zwa vhuhatuli, 174 - 177
 Khomishini ya Tshumelo ya Vhuhatuli, 178
 Sisiteme ya Vhuhatuli, 166
 Dzinyambo, 6
 Maitele a vhusimamilayo ha lushaka, 73 - 82
 Maandlanga a Vhusimamilayo, 43, 44
 Muvhuso wapo, 152, 163
 Mimasipala, 151 - 164
 Buthano la Lushaka—
 Kuvhumbelwe na khetho, 46
 Dzitsheo, 53
 Vhuṭanzi kana mafhungo ane a vha phanda ha Buthano la
 Lushaka, 56
 Maanda, 55
 U swikelela ha nnyi na nnyi, 59
 Khoro ya Lushaka ya Mavundu—
 U kovhiwa ha vharumiwa, 61
 Kuvhumbelwe, 60
 Dzitsheo, 65
 Vhuṭanzi kana mafhungo ane a vha phanda ha Khoro ya Lushaka,
 69
 U dzhenelela ha Lihoro kha vhurumiwa ha vundu, Sheduḽu ya 3,
 Tshipiḽa tsha B

- U dzhenelela ha vhaimeleli vha muvhuso wapo, 67
- Vharumiwa vha tshoṭhe, 62
- Maandṓa, 68
- U swikelela ha nnyi na nnyi, 72
- Phalamennde, 42
- Mapholisa, 205 - 208
- Vhalangavunḑu, 127 - 130
- Phresidennde, 83 - 89
- Maandṓalanga a Vhutshutshisi, 179
- Mavunḑu, 103
- Ndayotewa dza Vunḑu, 142 - 145
- Vhusimamilaḃo ha Vunḑu, 104 - 121
 - Khumbelo nga mirṓḃo kha Khothe ya Ndayotewa, 122
 - Pfanelo dza vharumiwa vha tshoṭhe, 113
 - U swikelela ha nnyi na nnyi, 118
- Ndaulo ya Muvhuso, 195
- Khomishini ya Tshumelo ya Muvhuso, 196
- Tshumelo ya Muvhuso, 197
- Mutsireledzi wa Tshitshavha, 181, 182
- Tshumelo dza Tsireledzo, 198, 199
- Pfanelo dza vhathu dza u kona u ḑiitela muvhuso une vha u funa, 235
- Vhuhulwane ha Ndayotewa, 2
- Vharangaphandṓa vha Sialala, 211, 212

